

Ален ПАНОВ

МАСАРИК І ЗАКАРПАТТЯ

Монографія

Ужгород • Поліграфцентр "Ліра" • 2024

УДК 94(477.87)"1919/1939"(092)

П 16

Автор:

Ален ПАНОВ, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародної політики факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рекомендовано до друку:

*Вченою радою факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 29 грудня 2023 року, протокол №6*

*Вченою радою юридичного факультету відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 7 грудня 2023 року, протокол №4*

Рецензенти:

Юрій БИСАГА, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Маріан ТОКАР, доктор наук з державного управління, кандидат історичних наук, професор кафедри політології і державного управління, директор НДІ політичної регіоналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ISBN 978-617-596-363-0

© А.В. Панов, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. ТОМАШ МАСАРИК І ЗАКАРПАТТЯ:	
АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ	15
1.1. Архівні джерела про роль Томаша Масарика в суспільно-політичному житті краю	16
1.2. Т. Масарик і Закарпаття у світлі вітчизняної історіографії	23
1.3. Зарубіжна історіографія дослідження	34
1.4. Томаш Масарик і Закарпаття: погляд мемуаристів	42
Розділ II. СТАНОВЛЕННЯ Т. МАСАРИКА ЯК УЧЕНОГО	
І ПОЛІТИКА	51
2.1. Наукові пошуки Томаша Масарика та формування його як ученого	52
2.2. Становлення Т. Масарика як політика	64
Розділ III. Т. МАСАРИК І ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ	87
3.1. Передумови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та роль Т. Масарика в цьому процесі	88
3.2. Т. Масарик і його вплив на суспільно-політичний розвиток Закарпаття	112
3.3. Ставлення Т. Масарика до українського національного руху	136
ВИСНОВКИ	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162

ВСТУП

Розгляд проблематики державно-політичного самовизначення Закарпаття в період з 1919 р. до 1939 р. тісно пов'язаний з особою першого президента Чехословацької Республіки, визначного науковця і політика Томаша Масарика. Це в першу чергу зумовлено тим, що головним ідеологом новоствореної Чехословаччини, який заклав базу та створив механізми, за якими розвивалася ця держава, був саме Т. Масарик. Природно, що місце, яке займало Закарпаття як автономна одиниця у складі новоствореної Чехословаччини, теж було “визначене” політиком і державним лідером Томашем Масариком.

Роль постаті Т. Масарика в історії Закарпаття періоду 1919 – 1939 рр. викликала необхідність дослідження його біографії як ученого і політика. На наше переконання, лише розуміючи суспільно-політичні погляди Томаша Масарика, його ставлення до питань моралі й етики в політиці, розібравшись у його поглядах на державу як політичний інститут взагалі і Чехословацьку державу зокрема, у поглядах на національне питання, можна зрозуміти мотивацію поведінки цього політика, дійти висновків, чому саме так, а не інакше діяв уряд Чехословацької Республіки під його керівництвом, особливо стосовно історичного Закарпаття (тогочасної Підкарпатської Русі).

3 листопада 1918 р. Австро-Угорщина, до складу якої на той час входило також історичне Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Багатонаціональна Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, котрі на той час населяли її територію. Природно, що не оминуло це питання і Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про утворення власної держави. Так, 28 жовтня 1918 р. було проголошено утворення незалежної Чехословацької Республіки, 16 листопада – Угорщини, 1 грудня – Королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Що стосується Закарпаття, то в місцевих політичних колах почало обговорюватися питання утворення на території Закарпаття автономної одиниці у складі однієї з сусідніх держав. Суспільно-політична обстановка на Закарпатті в той період була складною. Основні політичні сили остаточно не визначилися щодо подальшої долі краю, що в свою чергу викликало нестабільність у Закарпатті.

На початковому етапі можна виокремити дві основні концепції, які були висловлені й підтримані різними політичними діячами та представницькими органами населення Закарпаття. Перша концепція – автономізація Закарпаття в рамках Угорщини – була оприлюднена на першому засіданні Ужгородської народної ради 9 листопада 1918 р. Угорський уряд, намагаючись залишити Закарпаття у складі Угорщини, підтримував цю ідею й розпочав активні дії для її реалізації. Зокрема, до Будапешта було скликано представників Руської народної ради, підготовлено законопроект про автономію краю тощо. Результатом цієї діяльності було проголошено відповідно до закону № 10 від 21 грудня 1918 р. автономну “Руську Країну” з центром у м. Мукачеві. Реалізація цього проекту стала неможливою через те, що в березні 1919 р. в Угорщині пройшла соціалістична революція, унаслідок якої більшовики захопили владу й утворили Радянську республіку.

Другою була концепція возз'єднання Закарпаття з Україною, яку підтримали Хустська, Сігетська та Свалявська народ-

ні ради. Одним із вирішальних моментів, який характеризував підтримку такого шляху подальшого розвитку Закарпаття, були Хустські збори, що відбулися 21 січня 1919 р. (у вітчизняній історіографії цю подію прийнято називати Хустським конгресом, або Всезакарпатськими народними зборами в Хусті). Організаторами зборів виступили М. Бращайко, Ю. Бращайко, М. Долинай та інші депутати від Мараморощини на Будапештському конгресі політичних сил Закарпаття, які покинули зібрання, довідавшись про його мету. У прийнятій зборами ухвалі було вказано, що руські комітати повинні з'єднатися з Україною при умові забезпечення їм автономного статусу в новій державі.

Що стосується “чехословацького варіанту”, то він був уперше висловлений на американському континенті президентом США В. Вільсоном, підтриманий руськими (закарпатськими) емігрантами в США і чехословацькими політичними колами. Варіант входження краю до складу новоствореної Чехословаччини на автономних засадах був деякою мірою компромісним. Так, після встановлення в Угорщині більшовицького режиму на Чехословаччину переорієнтувалася найавторитетніша в краї Ужгородська народна рада. Ще раніше, розуміючи неможливість розвитку Закарпаття в контексті Росії, це зробила Пряшівська народна рада. Насамкінець, розуміючи безперспективність реалізації ідеї возз'єднання Закарпаття з Україною в конкретних історичних умовах, цей проект був підтриманий Хустською і Сігетською народними радами. Більше того, як відзначає Михайло Болдижар в своїй книзі “Краю мій рідний”, один з активних борців за возз'єднання М. Бращайко, який був головою Хустської ради, вітав міністра закордонних справ ЧСР Е. Бенеша телеграмою, в якій виражав подяку “за osvobodzenie maromors'koy rus'koy zemli” і просив, щоб він “domagav'sya priyednannya do respubliki Maramorosh-Sigeta ta yogo okolic”.

Не враховуючи деяких самоврядних прав та можливостей, які були надані Ужгородському округу в середині XIX ст. та короткочасного періоду існування автономної “Руської Країни” в

кінці 1918 – на початку 1919 рр., ідея автономності Закарпаття була вперше реалізована в 1919 р. через його входження на автономних засадах до складу Чехословаччини. Саме тому, на наш погляд, важливим є дослідження автономного статусу, який фактично вперше за всю історію розвитку був отриманий Закарпаттям.

Проблема державності Закарпаття давно і до сьогодні досить широко обговорюється в наукових, політичних колах, а також серед громадськості, при цьому з цієї проблеми нерідко висловлюються протилежні, неоднозначні погляди.

Ідея автономності, самоврядності Закарпаття в місцевих політичних колах виникла досить давно. Основоположником ідеї автономізації Закарпаття слід вважати відомого просвітника та політичного діяча Адольфа Добрянського, котрий усередині XIX ст. виробив проект утворення “руської губернії” у складі Австрійської імперії, до складу якої мали увійти території, населені підкарпатськими і галицькими русинами і яка мала користуватися певним рівнем самоврядності. Унікальність розробленого А. Добрянським проекту полягала в тому, що він намагався об’єднати в єдину політико-адміністративну одиницю території, населені русинами, які в адміністративно-територіальному плані до того часу не складали єдиного утворення. Займаючи досить високі посади в австрійському парламенті, А. Добрянський лобював свою ідею. Частково цей проект знайшов утілення під час утворення т. зв. “руського політичного округу” в Угорському королівстві з центром у м. Ужгороді, до якого увійшли комітати Унг, Берег, Угоча, Мараморош і Сатмар.

В умовах, коли представники різних політичних орієнтацій, а також населення дискутують навколо проблеми автономії на Закарпатті, нерідко посилаючись на досвід автономної Підкарпатської Русі, вважаємо за необхідне глибоко дослідити сутність автономного статусу краю в складі ЧСР в період з 1919 р. до 1939 р. Актуальність такого дослідження саме сьогодні продиктована також активним громадсько-політичним

обговоренням проблематики адміністративно-територіальної реформи в Україні, підвищення ролі органів місцевого самоврядування тощо.

Неабияку роль у всіх цих процесах відігравав тогочасний лідер новоутвореної держави – Чехословацької Республіки – Т. Масарик. Його авторитет як ученого, політика сприяв довірливим відносинам між елітами загальнодержавними і регіональними. Особливу довіру Томаш Масарик як президент мав серед місцевого руського населення. Він користувався шаном і повагою серед різних соціальних верств, а його прізвисько “батько” ототожнювалося в громадян із толерантністю і справедливістю стосовно представників різних національностей, що населяли слов'янську державу.

Томаша Масарика називали “новою людиною” у “новій Європі”. Такі епітети не були випадковими, адже його постать підходила за всіма показниками типу класичного тогочасного політико-державного лідера. Він мав надзвичайно широкі погляди, досвід політичної боротьби, організаторські здібності, одночасно залишаючись високоморальною людиною. Томаш Масарик був політиком, знаним у цілому світі, а його компромісна фігура стала зразком дипломата, котрий влаштовував усіх. Він зумів привернути увагу до слов'янського й, зокрема, чеського питання всіх тогочасних політичних лідерів Європи. Водночас він був скромною особистістю, з великим потенціалом людської віри й непохитності духу.

Саме це й визначило вибір теми дисертаційного дослідження, яка виходить із конкретизації питання місця й ролі президента Чехословацької Республіки в суспільно-політичних процесах на загальнодержавному та регіональному рівні. Історичне Закарпаття, яке під назвою Підкарпатська Русь на добровільній основі увійшло до складу новоутвореної держави, займало особливе місце в тогочасних умовах суспільного розвитку. По-новому суспільно-політичні процеси сприймали і представники місцевої влади, інших політичних інститутів тощо.

Актуальність теми. Актуальність наукового дослідження зумовлена необхідністю ґрунтовного вивчення питання впливу Томаша Масарика на еволюцію суспільно-політичних відносин у міжвоєнному Закарпатті, його ролі у становленні державницьких відносин, у формуванні ліберально-демократичних умов суспільного розвитку, у змісті толерантного ставлення до представників різних національностей і віросповідань. Варто констатувати, що концепція розвитку держави Томаша Масарика була реалізована ним на практиці й перетворила Чехословацьку Республіку за часів його президентства на одну з найдемократичніших країн тогочасного світу.

Томаш Масарик впливав на процес формування державницького світогляду представників як центральної, так і регіональної політичної еліти, що вказує на силу цієї політичної постаті і ставить її в авангард політичних лідерів ХХ ст.

Пропоноване наукове дослідження ґрунтується на доступних архівних та опублікованих документах, на іншій допоміжній історіографічній базі. Поряд із ключовою частиною дослідження, в якій ми аналізуємо вплив постаті Т. Масарика на перебіг суспільно-політичних подій навколо історичного Закарпаття, нами висвітлюються питання становлення президента Чехословацької Республіки не тільки як політика, а й як ученого, котрий мав багатогранні знання.

Комплексному висвітленню наукової проблеми сприяє його багатоплановість. Воно переплітається з низкою конкретних навчально-наукових дисциплін, зокрема з політологією, елітологією, зарубіжною та вітчизняною історією, краєзнавством, правознавством.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є постать першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика. Прояв його активного життя виражався у постійному самовдосконаленні як в освітньо-виховному, науковому, так і політико-правовому сенсі. Кар'єра Т. Масарика як політика стала вираженням патріотичного поштовху для слов'янських народів, які довгий історичний час перебували під національно-політичним гнітом.

Предмет дослідження. Предметом наукового аналізу є місце і роль президента Томаша Масарика у процесі входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини на добровільних засадах, вплив цього політичного діяча на суспільно-політичний розвиток краю. Розглядається постать Т. Масарика як виразника ідеології чеської влади стосовно різних національностей, зокрема українського національно-культурного руху. Поряд із цим предметом нашого дослідження є процес становлення Т. Масарика як ученого і політика.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дослідження є аналіз впливу Томаша Масарика на суспільно-політичні події, а саме визначення його ролі у процесі входження історичного Закарпаття до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки.

Важливим є наукове розуміння й обґрунтування місця й ролі Томаша Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти, його стосунках із губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями. Толерантний дипломатії Т. Масарика неабияк сприяв життєвий вишкіл, навчання, самоосвіта. Як політика його гартували політичні дебати з опонентами.

У розрізі цієї мети ми прагнули вирішити такі завдання:

- дослідити архівні джерела і внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників у вивчення процесу входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини й ролі Т.Масарика в цьому процесі;
- визначити передумови та причини інтеграції краю в політичну систему новоутвореної держави;
- дати відповідь на запитання, хто виявив ініціативу входження краю до Чехословаччини;
- коротко дослідити життєвий шлях Т. Масарика, його юнацькі роки;
- дослідити особливості формування світогляду Т. Масарика;

- окреслити царину наукових пошуків Т. Масарика й особливості становлення його як ученого;
- подати аналіз суспільно-політичних поглядів Т. Масарика на слов'янську проблему;
- дослідити громадсько-політичну діяльність Т. Масарика;
- зробити висновки про вплив Томаша Масарика на суспільно-політичні процеси в краї.

Хронологічні рамки дослідження. Обґрунтування хронологічних меж з аналізованої наукової проблеми визначається роками життя Томаша Масарика. Проте безпосередньо дослідження стосується років, коли Томаш Масарик займав посаду президента Чехословацької Республіки. Саме в цей час питання Підкарпатської Русі, перспектив розвитку краю було актуальним не тільки для місцевої влади, жителів краю, а й для представників політичної еліти Чехословаччини, провідне місце серед якої посідає постать президента Томаша Масарика.

Методи дослідження. При написанні монографії автором використані загальнонаукові та спеціально історичні методи дослідження. Серед них: аналітичний, системний, порівняльний, структурно-функціональний, проблемно-хронологічний. Ця методологічна основа сприяє розкриттю комплексної проблеми в цілому й дає можливість виявити суть і динаміку досліджуваного явища.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна монографії визначається постановкою та розробкою досліджуваної проблеми, її комплексним підходом до вивчення постаті Томаша Масарика в контексті його впливу на перебіг подій навколо Підкарпатської Русі. На основі всебічного вивчення й аналітично-критичного підходу автор зробив спробу узагальнюючого, комплексного дослідження місця й ролі Томаша Масарика в процесі входження краю до складу Чехословацької Республіки та його подальшого розвитку в політичному, економічному, соціальному, духовно-культурному плані.

Здійснено спробу комплексно проаналізувати наукову проблему, поєднуючи низку конкретних проблем, які досліджували-

ся частково. Виходячи з цього, наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що автором:

1. Здійснено узагальнену характеристику процесу входження історичного Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) до складу Чехословацької Республіки.

2. З'ясовано, на яких засадах здійснено це входження.

3. Документально підтверджено обіцянки чехословацького уряду на чолі з Томашем Масариком стосовно статусу Закарпаття.

4. Визначено роль Т. Масарика як у процесі входження, так і в подальшому суспільно-політичному розвитку краю.

5. Простежено сферу наукових пошуків Т. Масарика, проаналізовано процес становлення його як ученого;

6. Подано аналіз суспільно-політичних поглядів Т. Масарика на слов'янську проблему в державно-політичному сенсі;

7. Зроблено висновки щодо впливу Томаша Масарика на суспільно-політичні процеси в краї.

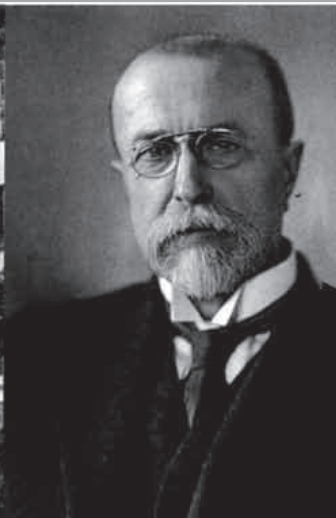
Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Теоретичні розробки дозволяють системно підійти до розгляду проблеми місця й ролі політичного лідера й державного діяча, президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика в суспільно-політичних процесах у Закарпатті в 20 – 30-х рр. XX ст. Практична цінність роботи полягає у можливостях використання фактичного матеріалу монографії для написання узагальнюючих праць з історії державного будівництва в першій половині XX ст., політичної портретистики тощо.

Авторський фактичний матеріал може бути використаний при підготовці навчальних спецкурсів із всесвітньої та вітчизняної історії, з краєзнавства, політичної історії Закарпаття, а також при створенні методичних посібників, при написанні курсових та дипломних робіт.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на міжнародних і регіональних науково-практичних конференціях, а саме: міжнародній науковій конференції в м. Кошице (Словаччина) (2001), науковій конферен-

ції, присвяченій 85-річчю створення в Закарпатті крайового товариства “Просвіта” (Ужгород, 2005), міжнародній науково-практичній конференції “Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989 – 1991 рр.” (Ужгород, 2006). Результати дослідження обговорювалися на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу юридичного факультету і факультету суспільних наук Ужгородського національного університету (2006 – 2008 рр.).

Структура монографії. Монографія побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Ujvárad

Nemzeti ház

Ujvárad — Ужгород

Ujvárad. — Ужгород.

Розділ I

ТОМАШ МАСАРИК І ЗАКАРПАТТЯ: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

1.1. Архівні джерела про роль Томаша Масарика в суспільно-політичному житті краю

Джерельна база дисертаційного дослідження з аналізованої проблематики недостатньо відома в науковому колі. Збережені в архівних фондах оригінальні документи, що можуть стати основою вивчення впливу постаті Т. Масарика на процес становлення і розвитку політичних, соціальних та економічних інститутів у Закарпатті (Підкарпатській Русі) упродовж 20 – 30-х рр. XX ст., дають можливість проаналізувати еволюцію політичної влади стосовно окремих регіонів новоутвореної держави – Чехословацької Республіки.

Ознайомившись і використавши для дослідження відомі здобутки історичної науки з аналізованої проблеми, автор намагався ввести в науковий обіг ряд нових архівних джерел. Зокрема, нами опрацьовані документи, які зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) в містах Ужгород та Берегово [1 – 45], Закарпатського краєзнавчого музею (Фонди ЗКМ) в м. Ужгороді [46 – 48], Центрального державного архіву Чеської Республіки в м. Празі (Statni Ustredni Archiv v Praze (SUA)) [49 – 51], Архіву Міністерства закордонних справ Чеської Республіки в м. Празі (AMZV) [52], Словацького народного архіву в м. Братиславі (SNA) [53 – 83]. Цінним доповненням слугують матеріали листування представників політичної еліти Чехословаччини (у тому числі й Т. Масарика) з політичними організаціями тогочасної Підкарпатської Русі. Архівні джерела складають першу групу джерелознавчої документації.

Другу групу становлять опубліковані як вітчизняні, так і зарубіжні джерела [84 – 100]. Збірники опублікованих архівних матеріалів виходили у світ нерегулярно. Об'єктивний аналітично-критичний аналіз документів, відмежування від заангажованого викладення змісту в окремих із них дає можливість реально оцінити роль і вплив постаті Т. Масарика на перебіг тогочасних подій не тільки на теренах Чехословацької Республіки, а й далеко за її межами. Тому опрацювання доступної кількості джерельної та історіографічної бази неабияк підвищує наукову вагу пошукової роботи.

До третьої групи джерел можемо віднести численні матеріали тогочасної періодики. Особливо це стосується газетних і журнальних статей, які висвітлювали діяльність Т. Масарика на посаді президента Чехословацької Республіки, а також спостерігали за його ставленням до проблем розвитку краю в 20 – 30-х рр. XX ст.

Науковий інтерес щодо досліджуваної теми привернули фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), в яких міститься цінний матеріал з регіональних проблем краю міжвоєнного періоду. Саме тут нам стали доступними реальні думки представників політичної влади на місцях стосовно суспільних змін за часів Т. Масарика. Тут ми знаходимо численні звернення і звіти, поточні документи владних структур, у яких місцеві урядовці реагували на проблеми і труднощі розвитку місцевого самоврядування та стосунків місцевої політичної еліти із загальнодержавною. Неодноразово в документації натрапляємо на “звернення” до самого президента Т. Масарика з проханням відреагувати на проблемні напрямки життєдіяльності краю.

Серед таких варто виділити фонд 2 “Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді” [1 – 23], фонд 13 “Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево” [24 – 25], в яких знаходимо інформацію про формування органів місцевої влади та перші спроби вирішити поточні економічні та соціальні питання. У фонді 14 “Берегівське жупанське управління, м. Берегово Під-

карпатської Русі” [26 – 27], фондів 29 “Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі” [28 – 34], фондів 46 “Канцелярії губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді” [35 – 36], фондів 63 “Цивільного управління Підкарпатської Русі” [37], фондів 117 “Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919 – 1939” [38 – 40], фондів 1146 “Секретаріат Руської хліборобської партії, м. Ужгород. 1920 – 1938” [41 – 45] містяться матеріали про взаємовідносини губернаторської та інших влад різних рівнів Підкарпатської Русі з центральними органами влади, з окремими політичними силами тощо. Ці матеріали свідчать також про антидержавну діяльність окремих діячів угорської агентури, за якими вівся постійний нагляд поліційними відомствами Чехословацької Республіки.

Важливий фактичний матеріал можна почерпнути з Фондів Закарпатського краєзнавчого музею в м. Ужгороді (Фонди ЗКМ) [46 – 48]. Зокрема, нами використано документи під інвентарними номерами архіву 2872, 4816, 5816. У них містяться матеріали, що стосуються як буденної діяльності представників регіонального владного олімпу, так і їх співпраці з центральними органами влади, реакції на реалізацію урядової політики, переписку з державними діячами, у тому числі й першим президентом Чехословацької Республіки Томашем Масариком.

У справах вітчизняних фондів маємо можливість ознайомитися з важливими документами, що стосуються проблем ухвалення краю до складу Чехословаччини, складних переговорних процесів як між окремими політичними лідерами, так і політичними силами, партіями тощо. У процесі адаптації до політичної системи новоутвореної держави формувався новий формат владних відносин.

До того ж архівні джерела зберігають численні свідчення позитивних змін, які відбулися за “масарикової доби” в Закарпатті. Це і сприяння освітньому розвитку (передусім що стосується розвитку шкільництва), культурному відродженню. За його правління в краї було зведено велику кількість соціально-культурних та освітніх закладів. Крім урядового сприяння в цих

та інших змінах, слід відзначити й особисту матеріальну допомогу Т. Мاستика у формі меценатства, зокрема, на будівництво Народного Дому в Ужгороді (факти свідчать, що внесок політичного лідера становив сто тисяч крон) [44, арк. 74].

Джерела фіксують особливу увагу Т. Масарика до професійного вишколу молодого покоління. Він був ініціатором розбудови ремісничо-промислових шкіл у краї, насамперед в окружних містах Ужгород, Мукачево, Хуст, Виноградово, а також у гірському селі Ясіня [45, 92].

Сприяння освітньому відродженню виявилось й у підтримці Т. Масариком та його однодумцями бібліотечної справи: у містах і селах відкривалися бібліотеки, будинки-читальні тощо. Водночас архівні документи зберігають численні факти чехізації. Політика уряду за часів президента Т. Масарика отримала назву “масарикізму”, для якого характерним було поєднання реформізму з уявленням про специфічний чеський соціалізм.

Архівні джерела, котрі слугують нам допоміжним інструментом у науковому дослідженні про вплив постаті Томаша Масарика на суспільно-політичне життя тогочасного Закарпаття, містять більш детальну інформацію у зарубіжних фондах.

Цінними є, зокрема, матеріали Центрального державного архіву Чеської Республіки (Statni Ustredni Archiv v Praze (SUA) [49]. Найбільший інтерес щодо аналізованої проблеми становить фонд Президії Ради міністрів, у котрому зберігаються справи: 56 – “Організація політичного управління Підкарпатської Русі” (Organisace politicke spravy Podkarpatske Rusi) [50], 84 – “Повідомлення про діяльність політичних партій на Підкарпатській Русі” (Hlaseni o cinnosti politickych stran na Podkarpatske Rusi) [51] та інші, у змісті яких маємо можливість простежити реакцію політичних лідерів Чехословаччини і Т. Масарика зокрема на перебіг тогочасних суспільно-політичних подій.

Багату інформацію маємо можливість отримати з фонду Архіву канцелярії президента Чехословацької Республіки, що знаходиться в Словацькому народному архіві м. Братислави, зокрема справи, що стосуються соціальних і політичних проблем взає-

мовідносин Словаччини і Підкарпатської Русі, названих регіонів із центральною владою у Празі [52].

Цей же архів у справах Особистого фонду Павла Благого (№ 454 та 1799) дає можливість опрацювати й проаналізувати позицію чеських урядовців стосовно проблем включення краю до складу Чехословацької Республіки та поширення на території регіону чеських службовців для організації нормального буденного життя провінції. Справа під інвентарним номером 1799 згаданого фонду знайомить із рукописним доробком Т. Масарика [82 – 83].

Стосовно ролі Томаша Масарика у цьому процесі, то його позицію чітко ілюструє Особистий фонд Мілана Ростислава Штефаника у Словацькому народному архіві. Зокрема, у справах під номером 27, 484, 847, 1117, 1147, 1235, 1431, 1432, 1528 – 1537, 1544 можемо знайти цінний матеріал як стосовно особистого життя Томаша Масарика, так і щодо його професійної діяльності [63 – 81].

Цікавим є збережений у цьому фондї (справа № 1534) написаний англійською мовою лист від 21 жовтня 1918 р., надісланий Т. Масарику президентом Сполучених Штатів Америки Вудро Вільсоном, в якому глава Білого дому сердечно вітає Т. Масарика з прийняттям Декларації про незалежність Чехословаччини [77].

Документ під інвентарним номером 1147 Особистого фонду М. Р. Штефаника Словацького народного архіву подає Наказ президента Т. Масарика, відправлений чехословацьким військам 4 листопада 1918 р. з проханням відстояти свободу чехословацької держави, успішно завершивши військову кампанію Першої світової війни [67].

Інвентарний номер 484 подає документ-телеграму президента Томаша Масарика генералу Стефанику та іншу кореспонденцію політичного лідера, що стосуються військових операцій наприкінці Першої світової війни [64].

Справа № 250 Hlavný SUD v Bratislave (1920 – 1946) містить відомості про офіційну позицію Праги стосовно врегулювання

проблем навколо кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю [54]. А фонд № 627, справа 178 (Minister s plnov mosov pre spravu Slovenska (1919 – 1927) ілюструє намагання влади вирішити освітні й релігійні непорозуміння в перші роки президентства Т. Масарика [55].

Особистий фонд Вавро Шробара у справах під інвентарними номерами 489, 596, 598, 816, 1091, 1291, 1296 знайомить нас із поправками до мовного закону (596), а також із кореспонденцією Канцелярії президента республіки (816) [56 – 62].

Використаний нами фонд архіву Міністерства закордонних справ Чехословацької Республіки подає інформацію про неабияку увагу Т. Масарика та його політичних соратників до античеської пропаганди як політичних опонентів, так і сил проугорської п'ятої колони [52].

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають також опубліковані документи. У радянські часи було підготовлено до друку та видано низку архівних документів, що виходили в серії “Шляхом Жовтня” [88 – 93], а також у працях “Документи розповідають” [84], “Документи свідчать” [85], “Таємне стає явним” [86]. Щоправда, підбір архівних матеріалів для публічного видання мав цілеспрямований, чітко заангажований характер. Незважаючи на ідеалізацію прокомуністичної антиурядової політики в Чехословаччині і зокрема в Підкарпатській Русі, можемо зіставляти різні суб'єктивні думки з приводу ведення офіційною Прагою в особі президента Чехословаччини Т. Масарика політики як щодо соціально-економічного розвитку краю, так і стосовно національної політики в освіті, культурі, релігії. На допомогу досліднику видано й тексти промов та інтерпеляцій депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті впродовж 1921 – 1938 років, котрі постійно критикували (подекуди безпідставно) політику президента стосовно регіону. Такі матеріали також маю переважно тенденційний характер [87, 93].

Незважаючи на те, що хронологічно архівні матеріали, розміщені в чеському збірнику документів “Антифашистська і народно-визвольна боротьба чеського і словацького народу

в 1938 – 1945 рр.”, виходять за межі нашого дослідження, у них ідеться про політику чеської влади в останні роки життя і президентства Томаша Масарика [96]. Тут, зокрема, корисними для нас виявилися матеріали 30-х років минулого століття. Цінним історіографічним джерелом є також розглянути у нашому дисертаційному дослідженні програми й інші офіційні документи різних політичних інститутів та інстанцій [95, 97 – 100].

Останнім часом у вигляді окремих видань з'явилися нові збірники документів, які висвітлюють на різні аспекти досліджуваної проблеми. На принципах об'єктивного історизму вони подають фактичний опис суспільно-політичного життя краю. Особливий науковий інтерес становлять збірники документів про зовнішньополітичну діяльність урядів Угорщини та Польщі, що мали безпосередній вплив на розвиток внутрішньополітичного життя Закарпаття і в міжвоєнний період, і за часів президентства Томаша Масарика. Особливо цікавим є виданий у Польщі збірник документів “Акція “Лом”, де знаходимо цікаві відомості про протистояння центральної влади як сепаратистським тенденціям регіону, так і спробам сусідніх держав розбалансувати владні відносини в контексті центру і регіону. Чимало необхідної для цього дослідження оригінальної інформації нами використано саме для розуміння філософії політичних поглядів Т. Масарика, які виражалися в офіційних діях тогочасної політичної влади Чехословацької Республіки [97].

Важливе значення серед опублікованих джерел мають і законодавчі документи Чехословацької Республіки, зміст яких стосується суспільно-політичного життя Підкарпатської Русі [98 – 100].

Архівні й опубліковані документи доповнюються матеріалами періодики, у тому числі й офіційних друкованих органів численних політичних партій, де знаходимо багатий матеріал офіційної хроніки центральної влади, повідомлення про реакції на різнопланові акції з боку влади стосовно суспільно-політичного життя тощо [101 – 114]. Серед таких використаних нами періодичних видань можна назвати „Великій забавный и господар-

ській календарь на 1936 годъ” [101], “Вперед” [102], “Земля і Воля” [103], “Земледельская Политика” [104], „Земледельческий календарь на годъ 1935” [105], “Карпато-русский Вестник” [106], “Русь-ка Нива” [107], “Русская Земля” [108], “Русский Вестник” [109], “Свобода” [112], а також журнали-альманахи “Юбилейный господарский календарь на 1929 годъ” [113], “Русский земледельческий календарь” [110 – 111] тощо.

Отже, можна констатувати, що архівно-джерельна база досліджуваної проблеми достатня для наукового опрацювання і сприяє вивченню важливої наукової проблеми, котра полягає насамперед у доведенні вагомої ролі постаті першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика в суспільно-політичних процесах у 20 – 30-х рр. минулого століття, а отже, й у заповненні однієї з “білих плям” політичної історії Закарпаття в ХХ столітті.

1.2. Т. Масарик і Закарпаття у світлі вітчизняної історіографії

Праці вітчизняних дослідників, що привертали увагу до постаті Томаша Масарика і його ставлення до проблем Закарпаття, державно-політичної розбудови в тогочасній Підкарпатській Русі, знаходимо вже у двадцятих роках минулого століття. Як правило, авторами цих досліджень були безпосередні свідки суспільно-політичної діяльності місцевих жителів, а подекуди й самі учасники політичного життя краю. Так, один із відомих лідерів проукраїнського громадсько-політичного руху в Закарпатті Михайло Брацкайко став автором цікавої статті “Політична ситуація Підкарпатської Русі 25 років тому назад і тепер”, в якій вказав на проблеми політичних непорозумінь між місцевими політиками і центральною владою [143]. Цій же проблемі присвячена розвідка О. Бочковського “Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)” [142].

Цінними є праці Л. Мишуги [228] та Й. Камінського [186 – 188], в яких автори досить послідовно, хоча й стисло, подають інформацію про політичне життя регіону. Якщо перший дослідник робить короткий огляд розбудови багатопартійності, котра отримала можливість реалізації саме за підтримки політичного курсу Т. Масарика, то Йосиф Камінський більшу увагу приділяє участі в політичному житті Закарпаття крайової еліти та діяльності її представницького органу – Центральної Руської Народної Ради.

Наприкінці першого десятиріччя у складі Чехословацької Республіки виходить у світ чергова праця вітчизняного дослідника О. Бадана, що привертає увагу, перш за все, постановкою комплексного питання розвитку тогочасного Закарпаття [115 – 116]. Автор, зокрема, одним із перших у вітчизняній історіографії розглянув процес становлення та діяльності політичних партій у краї через призму класової оцінки. І хоча О. Бадан, висвітлюючи цю проблему, виходив із марксистських позицій, його спроба має вагоме значення і свого часу дала добрий стимул для продовження досліджень тогочасних суспільно-політичних змін.

У цей же час побачила світ праця І. Лакизи, де проблема центральної влади, а саме її впливу на розвиток краю, знайшла подальше висвітлення [196]. Г. Піддубний, аналізуючи політичне життя Закарпатської України, зокрема діяльність політичних організацій, не оминув питання міжпартійних суперечок і протистояння з урядовими колами [236].

У подальші роки ХХ ст. (маємо на увазі постчехословацький період) вітчизняна історіографія не приділяла особливої уваги позитивним моментам розвитку краю у часи “буржуазної” Чехословаччини.

У період панування угорської окупаційної адміністрації нагадування про двадцятирічне перебування у складі Чехословацької Республіки було небажаним, а тому праці про суспільно-політичний розвиток краю, особливо про роль представників політичної еліти (зокрема Т. Масарика) не з’являлися.

Наукові дослідження суспільно-політичного життя 20 – 30-х рр. XX ст. у радянський період набули нового рівень. Проте матеріали відзначалися суб'єктивністю, оскільки дослідження зводилися до однобічного висвітлення тих чи інших політичних явищ, а часом носили заангажований, фальсифікаційний характер. Зрозуміло, що ідеологічні перебільшення були зумовлені необхідністю пошуку підґрунтя комуністичних ідей у краї.

Видані в 50 – 80-ті рр. XX ст. публікації висвітлювали діяльність автономних політичних діячів і політичних партій як антинародну й буржуазно-націоналістичну, а політику Т. Масарика – як реакційно-буржуазну й антинародну, спрямовану на посилення національного, економічного, політичного гніту. Саме в такому ключі написані праці С. М. Білака [123 – 124], С. Бойка [127], Д. М. Буковича [145], Б. І. Співака [255 – 257].

Дослідження інших радянських учених Н. П. Баженової [117 – 118], В. І. Белоусова [119 – 120], Г. В. Божук [126], І. М. Гранчака [165 – 169], В. В. Делегана [173], І. Н. Мельникової [224 – 226], М. П. Повча [237], М. Є. Ротмана [251], Ю. Ю. Сливки [253 – 254], О. В. Хланти [274], Ф. П. Шевченка [279], М. Швагуляк [278] переважно ідеалізували боротьбу комуністичної політичної сили з “масариковським” реакціонізмом. У центр уваги вони ставили питання суспільно-політичного розвитку через призму “злидненого становище народних мас під іноземним пануванням”, розгортання “революційної боротьби трудящих”, пролетарської солідарності в протистоянні з режимом Т. Масарика. На цьому фоні в однобічному ракурсі висвітлювали аспекти внутрішньополітичної боротьби, причому свідомо уникали градації причин і наслідків політичного конфлікту в середовищі місцевої еліти і суспільства в цілому.

У подібному стислому викладі можна ознайомитися з науковим баченням проблеми в працях С. М. Білака [122 – 124], Ю. Ю. Сливки [253 – 254] та Б. І. Співака [255 – 257]. Незважаючи на це, саме вони через призму боротьби з імперіалістичними і буржуазними режимами подали аналіз найбільш потужних політичних сил тогочасного Закарпаття. Із вищеназваних дослід-

ників більш детально охарактеризував нарізно орієнтовані політичні партії історик С. М. Білак у праці “Народ за ними не пішов” [123]. Тут проаналізовано як деякі загальнодержавні партії, так і виключно крайові. Проте погляд ученого не виходить за межі ідеологічного вивчення проблеми, а тому ставить її в один ряд із радянськими дослідженнями політико-партійної історії Закарпаття 20 – 30-х рр. XX ст.

Інший відомий дослідник Б.І. Співак у праці “Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках”, цілком справедливо зазначаючи, що уряди Угорщини і Польщі були зацікавлені в античехословацькій діяльності деяких автономістських сил і використовували їх як “п’яту колону”, натомість звинувачує президентську владу Чехословаччини у несправедливій позиції щодо національних меншин, що й провокувало сусідні держави на подібні кроки [255, с. 265].

Упродовж 60 – 80-х років XX століття побачили світ іще декілька праць науковців, серед яких слід виокремити дослідження І.І. Попа [241] та М. Швагуляка [278]. Своєрідність розвідок згаданих авторів полягала у тому, що політичне життя Закарпаття вони розглядали крізь призму зовнішньої політики сусідніх держав. У монографії “Чехословацко-венгерские отношения (1935 – 1939)” історик І.І. Поп аргументовано доводить проугорську діяльність деяких політичних сил, зумовлену слабкістю позиції центральної влади у національному питанні [241, с. 174]. На думку автора, польсько-угорські відносини мали неабиякий вплив на політичну ситуацію в Підкарпатській Русі [241, с. 204].

На міжнародних стосунках Польщі та Угорщини в 30-х роках зупинився у своїй праці й М. Швагуляк [278, с. 175 – 197], дослідивши вплив урядових кіл цих держав на політику внутрішніх політичних організацій.

У радянські часи продовжувалося звеличення ролі комуністичної партії у суспільно-політичних процесах Закарпаття в міжвоєнний період, відкидаючи або свідомо замовчуючи позитивні риси політики Т. Масарика. Так, авторський колектив книжки “Шляхом до щастя” у черговий раз підкреслював, що “народ ві-

рив комуністам”, “йшов за ними”, засуджував “зрадницьку діяльність націоналістів і буржуазних імперіалістів”.

Зокрема, автори колективної праці вважали, що “для зміцнення свого панування чеська імперіалістична буржуазія штучно підтримувала на Закарпатті, як і в усій країні, багатопартійну систему” [280, с. 99]. Ми не згодні з такою мотивацією, оскільки, на наш погляд, на першому місці все-таки був плюралістичний характер демократичної основи чехословацького суспільства. Не вдаючись до детального аналізу діяльності політичних партій, науковці констатували, що політичні організації “утримувались урядом, великими монополістичними об’єднаннями, а їх лідери вірно служили імперіалістичній буржуазії” [280, с. 267]. Автори зробили спробу відмежувати комуністичні організації від усіх інших, однозначно констатуючи, що “підлу роль відігравали українські буржуазні націоналісти, реакційна білогвардійська русофільська еміграція, які сіяли національну ворожнечу і виступали заспівувачами антирадянщини і антикомунізму” [280, с. 268]. Натомість учені докладно зупинилися на процесі утворення комуністичних партійних осередків, з’ясували причини та джерела партійної еволюції. Детально названі й факти масових виступів робітників під керівництвом комуністичних лідерів та участь політичної організації в парламентських виборах.

Незважаючи на суб’єктивний підхід до дослідження цієї проблеми, автори цілком справедливо підкреслили один із найважливіших аспектів діяльності комуністів у краї, а саме – послідовність і невідступність щодо захисту національно-культурних цінностей закарпатських українців, їх мовної ідентичності з українцями по той бік Карпат і віри в об’єднання всіх українців в одну державу.

В такому ж ідеологічному ключі було підготовлено академічне видання “История Украинской ССР” [182, с. 555 – 557]. Не відійшли від догматичних міркувань і автори “Историографии истории Украинской ССР” [184, с. 338]. Подібний підхід, на наш погляд, не є об’єктивно аналітичним і не може претендувати на реальну оцінку досліджуваної проблеми у радянські часи.

Вивчаючи питання впливу Томаша Масарика на здійснювані суспільно-політичні процеси, ми використали як пресу тих часів, так і праці, котрі давали оцінку характеру виходу часописів й специфіці подання тогочасної інформації, висвітлення важливих політичних подій, офіційної хроніки тощо. Радянські дослідники П. М. Лісовий та М. І. Бабидорич стали авторами книжки "Трибуна трудящих" [203], а П. М. Лісовий – праці "Комуністична преса Закарпаття 20 – 30-х років" [204]. Згадані праці детально аналізують комуністичну пресу досліджуваного періоду, показуючи діяльність та активність комуністичного руху в Закарпатті. Незважаючи на пропагандистський характер першої праці, необхідно визнати детальне опрацювання характеру партійних видань крайових комуністів, їх видозмін залежно від потреб часу або ідеологічного спрямування. Праці містять ряд суб'єктивних суджень щодо політичної активності комуністів у протистоянні з "масариковським" буржуазним імперіалізмом. Як бачимо, ідеологічні перегини були характерною ознакою історичних досліджень у царині краєзнавства.

Отже, радянську історіографію досліджуваної проблеми необхідно сприймати критично. Характеризуючи зміст праць радянських учених, слід відзначити, що проблема суспільно-політичного розвитку краю за часів президентства Томаша Масарика досліджувалася не в комплексі, а епізодично. Вибірковість дослідників, котрі ідеалізували вплив комуністичної політичної організації на тогочасні процеси, змушує критично підходити до багатьох досліджень, які часом супроводжувалися грубою фальсифікацією і несправедливим звинуваченням представників політичної влади, державних діячів і президента Т. Масарика зокрема. Така заполітизованість була притаманна як авторам наукових монографій, колективних та багатотомних праць, так і творцям історіографічних, біографічних нарисів про політичних діячів.

Іншого рівня сягнули дослідження аналізованої наукової проблеми у період незалежної України. 90-ті рр. XX ст. позитивно вплинули на переоцінку історичних цінностей, надали можли-

вість об'єктивно підійти до вивчення невідомих, а нерідко і свідомо сфальсифікованих політичних процесів. Незважаючи на це, необхідно констатувати, що упродовж останнього десятиліття ХХ століття комплексного дослідження життя і діяльності державного діяча Чехословаччини, політичного лідера чехів, словаків і закарпатців у 20 – 30-х рр. минулого століття – президента Томаша Масарика – не було.

Саме початок 90-х років минулого століття, становлення незалежної України дали поштовх до подальшого дослідження суспільно-політичного життя Закарпаття у міжвоєнний період. Виходять у світ перші об'єктивно-аналітичні праці вчених М. Болдижара [128 – 141], М. Вегеша [147 – 153], І. Гранчака [167 – 168], О. Довганича [176 – 177], І. Короля [192 – 193], В. Лемака [197 – 202], І. Ліхтея [205 – 210], І. Попа [239 – 240], С. Федяки [269], В. Худанича [275]. Дослідники аналізували внутрішньополітичний розвиток краю в часи його входження до складу Чехословацької Республіки, а також окремі аспекти життєдіяльності суспільства. Вагомий внесок було зроблено у висвітлення місця і ролі відомих політиків (як місцевих діячів, так і державних лідерів) у розвитку суспільно-політичного життя краю, з-поміж яких особливо знаковою була постать Томаша Масарика.

На відміну від радянських дослідників науковці 90-х років почали вивчати суспільно-політичне життя Закарпаття минулих часів на основі об'єктивного історизму, відкидаючи політичну заангажованість. Згадки про політичні зміни масариківського періоду знаходимо в колективній праці “Історія Ужгорода”, зокрема у розділі, підготовленому українським ученим Михайлом Тиводаром [261]. Крім того, з'являються матеріали про тогочасну періодичну пресу (у тому числі офіційні друковані органи політичних організацій), в якій висвітлювалися поточні суспільно-політичні перипетії 20 – 30-х рр. Авторами аналітичних статей про друковані засоби масової інформації були Г. Божук [125], М. Болдижар [130 – 131], М. Вегеш [153], І. Добош [175].

У 1995 р. побачив світ другий том “Нарисів історії Закарпаття”, окремі розділи якого присвячені суспільно-політичному життю Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. Авторський колектив по-новому висвітлює політичні та суспільні події, оцінюючи їх, враховує об’єктивний вплив людського фактора, роль політичних лідерів тощо [141, с. 167, 193, 210].

До переліку названих учених-дослідників слід додати імена сучасників Серед тих, хто частково вивчав досліджувану проблему, слід назвати М. Болдижара і А. Панова [128], М. Вегеша [148, 152 – 153], С. Віднянського [154, 155, 238], В. Гирю [147], О. Довганича [176 – 177], І. Короля [147, 193], І. Ліхтея [210], М. Палінчака [234], І. Попа [239], М. Токаря [262 – 265].

Матеріал, що окреслює досліджувану проблему в контексті протистояння центральної влади з іноземними політичними колами, пропонує колективна праця ужгородських учених М. Вегеша, В. Гирі, І. Короля “Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами” [147]. Автори, спираючись на архівні документи, розвінчують антидержавну діяльність угорських партій, що функціонували на території краю, а також деяких русофільських політичних організацій, які виступали в ролі “п’ятої колонії” [147, с. 78 – 98].

Особливо цікавим для нас є матеріали про постійне стеження чеської влади за антидержавною діяльністю агентів, котрі, прикриваючись офіційним визнанням демократичних засад Чехословацької Республіки, не припиняли своєї активності, спрямованої на підрив суспільно-політичної стабільності, навіть більше – успішно йшли до своєї мети.

Питання впливу Т. Масарика на суспільний розвиток Закарпаття висвітлюється й у книжкових виданнях Клубу Т.Г. Масарика в Ужгороді. Зокрема, ми використали видання “Т.Г. Масарик та Закарпаття”, в якому знаходимо відомості про джерела впливу Т. Масарика на події в Закарпатті та сприйняття його як мудрого і справедливого політика місцевими жителями [316 – 317].

Слід додати, що питання ролі Т. Масарика в суспільно-політичному житті міжвоєнного Закарпаття висвітлювалося в

колективних монографіях "Політична історія України ХХ століття" (Т. 5) [238] та "Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття" [266], в яких політичні зміни часів Чехословацької Республіки пов'язувалися з безпосереднім впливом представників політичного олімпу, зокрема Т. Масарика.

Колективна монографія "Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців" подає комплексний, ретельний аналіз проблем суспільно-політичного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки, розглядаючи цей етап як передумову становлення незалежності Карпатської України [160, с. 155 – 184, 208 – 222].

Заслуговує на увагу серія статей, розміщених у "Науковому віснику Ужгородського національного університету. Серія: Історія" (Випуск 7, 2002 р.), що містять матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т.Г. Масарика (1850 – 1937), які відбулися 17 березня 2000 року в Ужгородському університеті. Було опубліковано дослідження В.І. Худанича "Т. Масарик і Україна" [276, с. 5 – 8], Ю.М. Бисаги "Порівняльний аналіз еволюції теоретичних поглядів Т.Г.Масарика на інститути держави і права" [120, с. 8 – 11], І.О. Шніцера "Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика" [282, с. 12 – 15], О.Д. Довганича "Т.Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків розвою" [177, с. 15 – 18], О.В. Хланти "Т.Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття" [275, с. 18 – 20], І.І.Вовканича та І.М. Сюська "Ідея нової демократичної Європи Т.Г. Масарика і сучасність" [155, с. 21 – 25].

Зокрема, у статті професора В.І. Худанича "Т. Масарик і Україна" розглядається співпраця Т. Масарика з українськими депутатами Віденського парламенту, визнання й співробітництво Західно-Української Народної Республіки і Чехословацької Республіки. Значної уваги приділяється перебуванню Т. Масарика в Києві у 1917 – 1918 рр., сприянню УНР в озброєнні чехословаць-

кої легії, а також допомозі Т. Масарика українським емігрантам у Чехословаччині [276, с. 6 – 8].

Ю.М. Бисага у науковій розвідці "Порівняльний аналіз еволюції теоретичних поглядів Т.Г.Масарика на інститути держави і права" акцентує увагу на державно-правовому творенні Чехословаччини та на якісній еволюції теоретичних поглядів засновника першої Чехословацької Республіки й інститутів держави і права [120, с. 8 – 10].

Важливий матеріал міститься у статті О.Д. Довганича "Т.Г. Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і початків розвою". Дослідник доводить, що політика Т. Масарика стосовно Закарпаття була не цілком визначеною. З одного боку, чимало зроблено для розвитку освіти і культури, будівництва навчальних і медичних закладів, а з іншого – не всі обіцянки були виконані. Але, незважаючи на складність, масариківський період в історії краю був прогресивним [177, с. 15 – 18].

Дотичною є праця І.О. Шніцера "Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Масарика", в якій досліджується неоднозначна роль Словаччини у житті й діяльності Т. Масарика, а також схожість політичної долі Закарпаття і Словаччини за часів президентства Томаша Масарика [282, с. 12 – 14].

О.В. Хланта у статті "Т.Г. Масарик і питання соціально-економічного та культурно-освітнього становища населення Закарпаття в період 20-х років ХХ століття" подає характеристику нового етапу в соціально-економічному й культурно-освітньому житті Закарпаття, а також з'ясовує ознаки демократизму масарикової Чехословаччини [275, с. 18 – 20].

У праці І.І. Вовканича та І.М. Сюська "Ідея нової демократичної Європи Т.Г. Масарика і сучасність" аналізуються концептуальні ідеї першого чехословацького президента про демократичну перебудову Європи та значення позиції Т. Масарика в контексті європейської інтеграції [155, с. 21 – 24].

Заслугує на увагу й книжкове видання Олексі Підлуцького "Постаті ХХ століття", друга редакція котрого побачила світ у 2007 р. [236]. У ній поряд із найвидатнішими діяча-

ми минулого століття – Юзефом Пілсудським, Карлом Маннергеймом, Франсиско Франко та багатьма іншими – змальовано й політичний портрет Томаша Масарика [236, с. 27 – 43]. Автор праці, називаючи найважливіші риси політика, виділяє вміння Т. Масарика відродити і вивести з глибокої кризи націю, витворити з неї серйозного політичного гравця в Європі. О. Підлуцький навів спогад, який якнайкраще характеризує ставлення до Т. Масарика: "Якось наприкінці 20-х років минулого століття Бернард Шоу давав велике інтерв'ю "Таймс". Зайшла мова про улюблену ідею Шоу – Сполучені Штати Європи. "Але ж це утопія, – заперечив журналіст. – Хоча б тому, що неможливо знайти людину, яка могла б стати президентом таких Штатів. Вона мусть мати надзвичайну широту поглядів і бути здатною входити в найменші дрібниці, мати вдалий досвід реального державного управління і разом з тим бути високоморальною особистістю, бути знаною в усій Європі і водночас не наразитися ані англійцям, ані румунам, ані французам, ані шведам. Такої людини просто немає і не може бути". – "Як немає? – щиро здивувався Шоу. – А Масарик?" [236, с. 27]. Ця доволі велика цитата підтверджує місце й роль Томаша Масарика серед відомих політиків. Крім того, чехословацького президента було названо "новою людиною" у "новій Європі" [236, с. 34]. Чимало уваги в роботі приділено ставленню Т. Масарика до українського питання [236, с. 39 – 42].

Наведені праці свідчать, що новий етап дослідження аналізованої проблеми пов'язаний із становленням нової наукової думки в Україні, що вилилося в активне вивчення раніше заборонених або перековерчених історичних фактів тощо. Цей період відзначається якісно новим підходом до наукових досліджень у сфері політико-партійного життя міжвоєнного Закарпаття, переоцінкою важелів об'єктивного висвітлення історичних подій. Значно більше дослідників почали тією чи іншою мірою торкатися проблемних питань суспільно-політичного життя через вивчення реальних можливостей політичної еліти і зокрема президента Т. Масарика та його соратників впли-

вати на розвиток регіону в Карпатах. І хоча комплексного вивчення місця й ролі Т. Масарика в суспільно-політичному житті Підкарпатської Русі у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. не було, це жодним чином не применшує здобутків вітчизняних науковців у дослідженні аналізованої теми, а спрямоване на їх подальше вдосконалення.

1.3. Зарубіжна історіографія дослідження

Перші праці, присвячені історії суспільно-політичного життя в Підкарпатській Русі 20 – 30-х рр. ХХ ст. і ролі Т. Масарика у його розвитку, з'явилися за часів президентства цього відомого політика. Перебуваючи в епіцентрі бурхливого розвитку демократичних засад новоствореної чехословацької держави, дослідники мали найкращі можливості для аналізу тогочасного політичного життя. Потрібно сказати, що чеські і словацькі автори певною мірою ідеалізували постать Т. Масарика, а також здобутки в усіх сферах суспільно-політичного життя Чехословацької Республіки в цілому і Закарпаття зокрема. Будь-які прояви успіхів у політиці пов'язувалися з іменем Т. Масарика. Так, одним із перших, хто вдався до переосмислення процесу змін у політичній сфері, був Я. Нечас. Його стаття “Політичні партії на Підкарпатській Русі” містила аналіз перших кроків крайових політичних організацій у контексті найефективніших демократичних змін за перший рік президентства Т. Масарика [323].

Юридично-правову основу цієї проблеми крізь призму конституційних положень розглянув чеський вчений К. Кадлец [302]. Окреслення деяких аспектів політичного життя тогочасного Закарпаття знаходимо також у праці Б. Кочі [304]. Згадані автори ідеалізували роль Т. Масарика у трансформаційних процесах і в ході створення чехословацької держави.

Чи не найповнішою з усіх біографічних праць про Т. Масарика є однойменна розвідка Яна Гербена, котра повною мірою роз-

криває багатогранне життя і талант першого президента Чехословацької Республіки [300].

Заслужовують на увагу збірники “Подкарпатська Русь”, які виходили упродовж 20 – 30-х рр. минулого століття. На сторінках цієї колективної праці, крім загальносуспільних проблем, висвітлювалися й виключно політичні. Зокрема, у виданні збірника від 1923 р. подано статтю Й. Хмеларжа, в якій автор одним із перших визначив політичні сили, котрі або підтримували курс президента Т. Масарика стосовно Закарпаття, або ж критикували його [293]. Цінний матеріал міститься і в працях Р. Душека, де розглядаються політичні проблеми [297], а також К. Матовшека, де знаходимо відомості про суспільне життя в перші роки президентства Т. Масарика [322].

У 1936 р. побачив світ черговий збірник “Подкарпатська Русь”, в якому опубліковані доволі ґрунтовні статті Яна Брандейса [289] і Є. Недзельського [324] про розвиток демократії за часів Т. Масарика. Перший дослідник подав короткий аналіз найупливовіших політичних партій, що діяли в краї, охарактеризував їх політичні інтереси, навівши статистичні дані, з’ясував їх участь у парламентських та муніципальних виборах, подав класифікацію політичних партій. Цінними для нашого дослідження є також матеріали, запропоновані у статтях Є. Недзельського та А. Раушера [327].

Подальші дослідження аналізованої проблеми в чехословацькій історіографії зазнали такої ж еволюції, як і в радянській науці. Насамперед широко висвітлювалися політичні аспекти діяльності лівих партій міжвоєнного Закарпаття, натомість тотальній критиці піддавалися інші політичні організації. Словацький дослідник І. Сушко зупинився у своїй статті на політичному протистоянні регіональних і центральних політичних сил стосовно питання автономії [330].

У праці відомого сучасного словацького історика Івана Ваната знаходимо чимало інформації про проблеми розвитку окремих регіонів у контексті централізаторської політики Т. Масарика [146]. Його стаття цікава тим, що зіставляє бажання політич-

них сил боротися за автономні права з їх реальними можливостями, зокрема у Східній Словаччині і частково Підкарпатській Русі.

Найближче до нашого тематичного дослідження підійшов словацький історик М. Барновський, котрий у своїй статті розглядає багатоаспектність протистояння владних відносин, а також деяких політичних партій Підкарпатської Русі та їх участь у парламентських виборах [285]. Дотичним є матеріал про словацькі політичні організації, які досліджував Л. Ліптак [313]. Контекст висвітлення розвитку багатопартійності подається автором через призму успіхів державної політики. Окремі аспекти політичного життя тогочасних закарпатців очима чехів знаходимо також у праці В. Будіна [291]. Дослідник У. Душан присвятив свою працю виключно життєдіяльності проурядової республіканської Аграрної партії упродовж 1918 – 1938 рр. [296].

Заслугують на увагу численні наукові статті відомих дослідників, опубліковані в різних збірниках та журналах. Такі автори, як Р. Квачек [310], С. Фано [298 – 299], важливе місце у своїх дослідженнях відводили політичній боротьбі, що розгоралася в 30-х рр. минулого століття. Політиці Т. Масарика та її детальній характеристиці приділена особлива увага у виданні “Історія Чехословаччини” [183].

Цінний внесок у дослідження політичного життя карпатського регіону в 30-х рр. XX ст. зробила відома угорська дослідниця М. Адам [283]. Автор докладно описала угорські плани щодо Закарпаття, які виношувалися ще за часів президентства Т. Масарика. Вона документально підтвердила, що всю надію угорці покладали на терористів і проугорських лідерів місцевих партій. Зокрема, М. Адам підтвердила, що голова русофільської партії Підкарпатської Русі – Автономного земледільського союзу – Андрій Бродій був платним агентом Угорщини.

Не оминув проблем розвитку історичного Закарпаття після Першої світової війни й у перші роки перебування краю у складі Чехословацької Республіки один із провідних учених Інституту слов'янознавства Російської академії наук Андрій

Пушкаш. У праці "Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945", котра побачила світ у 2007 р. в Москві, автор робить акцент на одному з найбільш складних і заплутаних періодів в історії Закарпаття, коли велася боротьба європейських держав за контроль над краєм. Окрему увагу дослідник приділяє також місцю й ролі особи в політиці, зокрема Т. Масарика в тогочасних трансформаційних змінах. А. Пушкаш підтверджує, що Томаш Масарик і Едвард Бенеш розпочали активну діяльність чеської еміграції вже наприкінці першого року Першої світової війни, будучи депутатами австрійського рейхсрату [245, с. 20]. На думку вченого, особливою була роль Т. Масарика у пропаганді ідеї створення нової слов'янської держави – Чехословацької Республіки. Автор пише, що "сторонники масарика в еміграції вели пропаганду за создание самостоятельной Чехословакии. В феврале 1916 года в Париже был создан Чешский национальный совет во главе с Масариком" [245, с. 20]. Подальша активна робота сприяла тому, що у травні 1918 р. в Пітсбурзі (США) "Масарик подписал с руководителями словацких организаций соглашение о вхождении Словакии на правах автономии в состав чехословацкого государства" [245, с. 21]. Таким чином, А. Пушкаш відводив Т. Масарику провідну роль у політико-адміністративних змінах у Центральній Європі. Цьому сприяла й активна дипломатична діяльність Т. Масарика. Так, тільки у 1918 р., крім США та західноєвропейських держав, він побував із дипломатичною місією в Росії та Україні, де неодноразово порушувалося питання про долю закарпатців та їх державно-політичну приналежність [245, с. 42 – 43].

Пріоритетну роль російський учений відводить Т. Масарику і в період безпосереднього залучення краю до Чехословаччини. Він чітко спостеріг таку рису чеського лідера, як уміння знаходити компроміс із регіональною політичною елітою, зокрема в перемовинах із Григорієм Жатковичем. Два політика відразу ж розпочали роботу з практичного втілення плану входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини на правах якнайширшої автономії [245, с. 47].

Дипломатичний контакт Г. Жатковича і Т. Масарика був доволі тісним. Т. Масарик обіцяв усілякі поступки русинам за умов приєднання до держави чехів і словаків. Позитивного рішення було досягнуто й під час проведення плебіситу в американських парафіях серед закарпатської еміграції [245, с. 48 – 49].

Уже будучи президентом Чехословацької Республіки, Т. Масарик став більш жорстким по відношенню до закарпатців, зокрема до вимог їхньої політичної еліти, що, на думку автора, вказувало на небажання чехословацької влади надавати обіцяну автономію [245, с. 67 – 68, 70]. Більше того, як доводить А. Пушкаш, особливо сильно таке ставлення вразило Г. Жатковича, який розчарувався у веденні політики президентом Т. Масариком [245, с. 73].

В аналізованій праці А. Пушкаш торкнувся й інших змін політики чехословацької влади (в тому числі й Т. Масарика) у 20-х рр. XX ст., зокрема і стосовно східної провінції [245, с. 93]. А призначення А. Бескида наступним губернатором Підкарпатської Русі стало справжньою поступкою Т. Масарика русофільському громадсько-політичному рухові в краї, котрий намагався заручитися владною підтримкою в протистоянні з непоступливими проукраїнськими колами [245, с. 93].

В останні роки життя Т. Масарик все менше впливав на справи провінції, віддавши можливість їх реалізації уряду і партійним представникам краю [245, с. 113].

В іншій своїй праці А. Пушкаш проаналізував міжнародні відносини Польщі та Угорщини в 30-х рр. XX ст., дослідивши вплив урядових кіл цих держав на політику внутрічеських політичних сил. Саме він звернув увагу на протистояння масарикової політики з експансіоністською політикою Угорщини щодо Закарпаття [244].

Одним із відомих зарубіжних дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду є Павло Роберт Магочі. Характерними рисами його праць є критичний аналіз політичного розвитку краю та намагання не ідеалізувати ті чи інші події. Особливо ці-

кавою для нашого дослідження є монографія "Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)", в якій автор досить детально описав внутрішньополітичну ситуацію в краї, вказав на кризові проблеми його життєдіяльності, з'ясував ставлення Томаша Масарика до проблем Закарпаття, його культурно-освітнього, економічного розвитку та еволюції багатопартійності [211].

Так, П.Р. Магочі дав короткий аналіз ідеологічних засад політичних партій, визначив ступінь їх опозиційності до чехословацької влади, вказав на основні протиріччя між русофілами та проукраїнськими політичними силами [211, с. 118 – 141]. У праці багато уваги приділено проурядовій Аграрній партії, яка фактично керувала всіма справами у краї і маніпулювала різними політичними орієнтаціями на свою користь. Унаслідок цього, як вважає П.Р. Магочі, "чехословацька адміністрація невдовзі нажила собі чимало ворогів..." [211, с. 128].

Окремий розділ у праці науковця присвячено проблемі "угорського ревізіонізму" [211, с. 130 – 133]. Дослідник пише про те, що зв'язки деяких регіональних політичних лідерів з Угорщиною були відомі празькій владі, однак остання нічого особливого у відповідь не застосовувала. У подібній ситуації розглядалися взаємини інших політичних сил з іноземними офіційними колами [211, с. 132]. Прискіпливо П.Р. Магочі вивчає таке болюче питання тогочасності, як автономія Підкарпатської Русі, і розглядає його через призму непорозумінь чехословацької влади і місцевих органів влади. На його думку, "вирішальний вплив на чехословацькі плани щодо автономії Підкарпатської Русі мали парламентські вибори, що відбулися в травні 1935 р." [211, с. 136]. З думкою автора слід погодитися, оскільки наслідки виборів показали втрату авторитету загальнодержавної політичної влади і взагалі владної адміністрації серед місцевих жителів [211, с. 138 – 141].

Сучасна іноземна історіографія, яка торкається проблем суспільно-політичного розвитку краю і ставлення до його проблем представників влади, представлена передусім словацьки-

ми дослідниками. Так, учені з Банської Бистриці П. Мартульяк і К. Фремал у виданій спільно праці "Історія Словаччини в 1914 – 1945 роках" вказали на розшарування й політичні протиріччя тогочасного чехословацького суспільства, подали політичну структуру країни, систему багатопартійності [314]. Акцентуючи увагу на політичному розвитку Словаччини, дослідники окреслили й градацію автономних політичних сил у Закарпатті [314, с. 35]. Автори також зупинилися на розгляді результатів парламентських виборів, які відбувалися в міжвоєнний період [314, с. 41 – 45].

Досліджуваної нами теми безпосередньо торкаються й праці словацького вченого Петра Шворца про розвиток Закарпаття в першій половині ХХ століття [331 – 335]. Вказуючи, що нормальним політичним життям місцеве населення зажило з часу входження краю до складу Чехословаччини, дослідник розмірковує над тим, чому закарпатці були позбавлені можливості участі у перших парламентських виборах. Т. Масарика науковець вважає беззаперечним лідером держави чехів, словаків і закарпатців, враховуючи авторитет цього політичного лідера й віру в краще життя місцевих жителів.

Але автор певною мірою виправдовує невиконання Прагою обіцянок щодо автономії Закарпаття і міжвоєнний період. Серед основних причин цього П. Шворц в іншій відомій праці називає нестабільність політичної ситуації в краї, діяльність проугорських політичних сил та ін. [332, с. 65]. Як і на всій території Чехословаччини, важливу роль тут почали відігравати політичні сили, котрі стали своєрідним каталізатором політичного життя суспільства. П. Шворц дав детальнішу оцінку перебігу парламентських виборів 1924, 1925, 1929, 1935 рр., використавши статистичні дані щодо їх наслідків [332, с. 65 – 71].

У 1990 р. у Прешові побачив світ збірник наукових матеріалів "Чехословацьке шкільництво, вчителство і Т.Г. Масарик". Зокрема, нашу увагу привернули статті, в яких досліджується процес адаптації навчально-виховного процесу в різних регіонах країни до загальнодержавних стандартів. Як відомо, освіт-

ня реформа, котру здійснювали чехословацькі службовці, з погляду практичної реалізації була однією з найуспішніших у Підкарпатській Русі. Не останню роль у цьому відіграв і Т. Г. Масарик. Як вказує один із авторів Роберт Шуберт у статті "Чеські вчителі і шкільництво в роках 1919 – 1939", у регіонах (Словаччина й Підкарпатська Русь) просили Т. Масарика забезпечити освітні заклади чеськими педагогами [336, с. 73]. Крім того, освітній простір краю повинні були заповнювати й інші заклади, ініційовані вищим керівництвом держави [336, с. 74]. І незважаючи на певні труднощі у мовній політиці та процес чехізації місцевого населення, успіхи в шкільництві на території історичного Закарпаття за часів президентства Т. Масарика були очевидними.

Відомий український учений Словаччини Микола Мушинка, вивчаючи життя і діяльність громадсько-політичного діяча Закарпаття Степана Клочурака, досить докладно і повно описав його роль у становленні української фракції соціал-демократів, а згодом і аграрників, розкрив проблеми політичної консолідації українців, вказав на труднощі, які спіткали закарпатців у 30-х рр. ХХ ст. за доби Т. Масарика. Цікавим є й опис функціонування партійної преси згаданих політичних організацій [191].

Не зайвим буде згадати й статтю ще одного сучасного словацького дослідника С. Конечного, в якій мова йде про вирішення різних суспільно важливих питань тогочасності [307, 308]. Вартими уваги є й статті про політичне життя краю М. Данілака [294, 295], Я. Затлукала [341], М. Земка [342]. Діяльності політичної еліти міжвоєнної Чехословаччини, у тому числі й Підкарпатської Русі, присвячена праця Ф. Колара [305]. Усі згадані дослідники в більшою чи меншою мірою пов'язували розвиток Чехословацької Республіки, її демократичних інститутів із постаттю президента Т. Масарика.

Загалом необхідно відзначити, що зарубіжна історіографія досліджуваної проблеми є досить насиченою. Зрозуміло, що більшість праць належить чеським та словацьким авторам, оскільки Закарпаття і як колишня територія Чехословаччини, і

як сучасний сусідній регіон знаходиться в постійному полі зору істориків, правників та політологів. Що ж до загального огляду, то політико-партійне життя Закарпаття вивчалось зарубіжними науковцями крізь призму того чи іншого наукового явища, але комплексного дослідження цієї проблеми до сьогодні немає.

1.4. Томаш Масарик і Закарпаття: погляд мемуаристів

Доволі знаковою є мемуарна література, в якій знайшло своє відображення суспільно-політичне життя міжвоєнного Закарпаття. Авторами мемуарів були переважно безпосередні свідки тогочасних суспільно-політичних подій. У своїх працях вони висловлювали власні судження та описували ті чи інші факти з суб'єктивного погляду. Автори спогадів зосереджували основну увагу на загальних проблемах тогочасної суспільної життєдіяльності, висвітлювали передусім державотворчі процеси кінця 30-х рр. XX ст. Проте трапляються й невеликі мемуарні екскурси, цікаві з огляду на досліджувану тему.

Специфіка мемуарної літератури полягає також у тому, що період входження Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) до складу Чехословацької Республіки з погляду юридично-правового та суспільно-політичного аналізу викликав неоднозначну оцінку. Тому й зміст спогадів-мемуарів, у яких відсутня єдність міркувань із тієї чи іншої проблеми, є досить суперечливим, що змушує уважно підходити до вивчення таких творів.

Одним із перших зразків мемуарної літератури, в якій є згадки про політичні партії тогочасності, стали “Спомини” відомого громадсько-політичного й національно-культурного діяча Закарпаття, лідера проукраїнських політичних сил, згодом президента Карпатської України Августина Волошина [157]. Ці матеріали були видані і у збірниках творів лідера проукраїнських сил краю, що вийшли в останні роки [158, 159]. У розділі “Ко ис-

торії нашого новинарства” автор згадує про функціонування в краї періодичних друкованих органів, частина з яких виконувала функцію партійної преси. Серед таких Августин Волошин назвав видання “Руська Нива”, “Вперед”, “Карпаторусский Вестник”, “Село”. До кожної газети автор подав невеличкий коментар [159, с. 65 – 66].

Незважаючи на те, що події далеких 20 – 30-х років ХХ століття постійно були предметом наукового інтересу дослідників, безпосередні свідки тогочасних подій тривалий час не публікували свої спогади. У вітчизняній історіографії за весь період існування радянської системи не з’явилося жодного подібного видання. Цьому є об’єктивне виправдання, що криється у боязні за власне життя і життя рідних, які були учасниками суспільно-політичного руху упродовж 20 – 30-х років, у прагненні уникнути переслідувань із боку тоталітарно-репресивних служб Радянського Союзу. Тому першими авторами мемуарних видань були емігранти із Закарпаття, котрі безперешкодно друкували власні спогади у видавництвах зарубіжних країн. Серед них слід виокремити передусім Августина Штефана [281 – 282] і Степана Клочурака [191].

На початку 70-х років ХХ століття побачила світ перша книга спогадів одного з активних громадсько-політичних діячів Закарпаття 20 – 30-х років, відомого представника української інтелігенції А. Штефана “За правду і волю”. Саме у цьому творі знаходимо спогади про політико-партійне життя міжвоєнного Закарпаття. У спогадах автор приділив увагу і проведенню перших парламентських виборів у Закарпатті, які були призначені на 1924 року [281, с. 61 – 62]. Перебуваючи безпосередньо у вирі тогочасних політичних подій, він виклав своє бачення виборчих перегонів і популярності політичних лідерів, оскільки сам був “бесідником в кількох селах на політичних зборах Христ.-Нар. Партії о. директора А. Волошина та д-ра Михайла Брацайка” [281, с. 57]. Цікавим також є опис подібних зборів, оскільки Августин Штефан досить детально відтворив, у якій формі вони проводилися, на які запитання звертали особли-

ву увагу виборці тощо. Важливим було вміле роз'яснення місцевим жителям необхідності участі у виборах, пояснення найважливіших для населення програмних положень партії тощо [281, с. 58].

Крім того, у спогадах Августина Штефан подав загальну характеристику виборчої системи, описав процес голосування та виборчі “хитрощі”. Зокрема, автор згадує, що “виборча корупція при цих виборах була неймовірна. Карпато-українські організації чсл. народньо-соціалістичної партії (Гагатко, Ед. Бенеш, Клофач), аграрної (Камінський, Розсипал, Швегла), комуністичної (Мондок, Готтвальд, Сталин), куртяківської (Куртяк, Міклош Козма, Горті), мадярсько-національної партії (Корлат, Міклош Козма, Горті) мали в достатній кількості добре плачених і вивчених агентів, які сотками розбрились в “Підкарпатській Русі”, маючи до диспозиції тисячі доларів” [281, с. 63].

Там само А. Штефан коротко аналізує партії, які брали участь у виборах до чехословацького парламенту в 1924 р. Загальний огляд є обмеженим, але досить чітким. Так, він зазначає, що “шість з них належали до “штатотворних – державотворчих” партій і мали “матірну” партію в Празі [281, с. 64]. Далі А. Штефан пропонує своє бачення механізму створення централістських політичних організацій, вказує на існування потужної коаліції п'яťох партій, які входили до так званої “всемогучої “п'єтки”, звертаючи увагу на високий ступінь довіри серед проурядових партій до постаті Т. Масарика [281, с. 64].

Саме таким політичним силам присвячено окремий розділ мемуарів Августина Штефана. Він має назву “Політичні партії і вибрані посли 16 березня 1924” [281, с. 67 – 70]. Автор спогадів подає огляд одинадцяти політичних організацій, що діяли в краї, здійснюючи опис у такій послідовності: назва партії, кандидати, друкований орган, загальний результат виборів, кількість відданих за партію голосів [281, с. 67 – 70].

Отже, книжка спогадів Августина Штефана “За правду і волю” (Книга перша) стала в мемуарній літературі першою спробою аналізу деяких аспектів суспільно-політичних змін у міжво-

енному Закарпатті. І хоча поданого матеріалу замало, це видання має важливе значення, оскільки певним чином доповнює джерельну базу нашого дослідження.

Друга книжка А. Штефана “За правду і волю” побачила світ на початку 80-х років XX століття і продовжила серію мемуарної літератури, що стосувалася історії Закарпаття. Щодо суспільно-політичного життя Закарпаття 20 – 30-х років, свідком розвитку якого був автор, слід виокремити матеріали, в яких викладено коротку інформацію про деякі друковані органи політичних партій, зокрема: “Руська Нива”, “Народ”, “Вперед”, “Земля і Воля” [282, с. 183, 186 – 187]. Крім назви періодичного видання і партії, А. Штефан зазначив і склад редакційної колегії.

Окремий розділ у своїх спогадах Августин Штефан присвятив “Чеським партіям”. Розмірковуючи з приводу свідомого порушення чехословацькою владою політичних прав закарпатців, пов’язаних із небажанням проводити в краї парламентські вибори, автор подав партійний склад тогочасного чехословацького парламенту [282, с. 270].

А. Штефан описав зустрічі з провідниками політичних сил, зокрема Т.Масариком, А. Волошином, подав власні враження від почутого у розмовах. Окремі матеріали спогадів містять інформацію про політичну діяльність інших діячів [282, с. 326 – 327, 328].

Таким чином, і в “Книзі другій” споминів А. Штефана знаходимо цінні відомості про суспільно-політичне життя закарпатців, їх участь у політичній боротьбі за власну свободу і політичні права, роль у цьому процесі політичних і державних лідерів, у тому числі й президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика.

Ще одним учасником політичної боротьби закарпатських українців за державотворчу волю був відомий громадсько-політичний і культурний діяч Степан Ключурак. У своїх спогадах “До волі”, виданих у США наприкінці 70-х років минулого століття, він акцентував увагу на процесі становлення та розвитку

Гуцульської Республіки, визнаним лідером якої був сам [191]. Що стосується досліджуваної нами проблеми, то, на жаль, автор уникнув згадки про подальшу громадсько-політичну діяльність, зокрема у лавах соціал-демократів та аграрників, що пролило б світло на співпрацю з урядовцями і президентом Чехословацької Республіки. Про це коротко повідомлено у передмові видання, автором якої виступив Вікентій Шандор [191, с. 7 – 8]. Крім того, цікавою є розповідь Степана Клочурака про знайомство і подальшу співпрацю з іншими політичними соратниками [191, с. 85 – 88].

У подальші роки ХХ ст. (маємо на увазі постчехословацький період) вітчизняна історіографія не надавала особливої уваги позитивним аспектам розвитку краю у часи “буржуазної” Чехословаччини.

У період панування угорської окупаційної адміністрації нагадування про двадцятирічне перебування у складі Чехословацької Республіки було небажаним, а тому праці про суспільно-політичний розвиток краю того часу, особливо про роль представників політичної еліти (Т. Масарика зокрема), не з’являлися.

Крім того, у час розбудови незалежної України кардинально змінилася ситуація із написанням і виданням мемуарної літератури. До написання такого виду історіографії долучилися закарпатські емігранти, які покинули рідний край через об’єктивні причини – переслідування в постчехословацький період. Демократизація сучасного суспільно-політичного життя дала поштовх до творчої активності безпосередніх учасників подій 20 – 30-х рр. ХХ ст. Мемуаристи зуміли акумулювати великий матеріал і послідовно простежити проблемні аспекти політичного життя краю, свідками якого вони були.

Чи не найкращим зразком сучасної мемуарної літератури, яка стосується досліджуваної нами проблеми, є опублікований двотомник Вікентія Шандора “Спомини” [276 – 277]. Цінність видання полягає в тому, що автор підкріплює власні спостереження документальними фактами, архівними документами. Саме

політичні проблеми 30-х років минулого століття лягли в основу мемуарної праці відомого громадсько-політичного і культурного діяча краю. Зокрема, у першому томі В. Шандор аналізує роботу парламентарів (представників різних політичних партій) від Закарпаття [276, с. 158 – 159]. В. Шандор мав можливість постійно перебувати у вирі багатьох політичних подій того часу. Важливим моментом у політичній мозаїці, яку описує автор, були й проблеми функціонування політичної системи взагалі, а особливо стосунків між представниками політичної влади в Празі та регіональними лідерами. Проте помилкам політиків В. Шандор знаходить і виправдання. Він із розумінням справи констатує, що “у діях наших інструкцій помітний був брак досвіду як з роботи державних діячів, так і адміністративного апарату, що є власне кожному народові, який не пройшов належним державним вихованням” [276, с. 265]. З останнім міркуванням автора важко не погодитися. Відомості про проблеми контакту, взаєморозуміння еліт знаходимо і в інших судженнях мемуариста [276, с. 267 – 269].

Слід зазначити, що Вікентій Шандор у своїх спогадах із почуттям суспільної справедливості ставить до процесу адаптації політичної системи. Боляче він реагує на те, що внаслідок неграмотного з юридичного погляду оформлення відповідних документів Закарпаття втратило згодом своїх представників у чехословацькому парламенті [276, с. 268 – 269].

У цілому перший том “Споминів” Вікентія Шандора є цінним доповненням оригінальних джерел з історії еволюції партійного життя 30-х років минулого століття, особливо з погляду фахівця юридично-правових основ дипломатичної документації.

Не менш цінні матеріали про політичні партії знаходимо і в другому томі “Споминів” В. Шандора [277]. Зокрема, автор наводить кілька конкретних свідчень проугорської діяльності Автономного Земледільського Союзу, у тому числі інформацію про щорічне фінансування партії Андрія Бродія та місцевих угорських політичних організацій [277, с. 39 – 44]. Спогади містять і

невідомі раніше факти про стосунків окремих політичних діячів [263, с. 66 – 68].

Отже, можна із впевненністю говорити, що мемуари одного з активних розбудовників Карпато-Української незалежності Вікентія Шандора зробили неабиякий внесок у вивчення цієї проблеми і допомогли зрозуміти багато подій тогочасного суспільно-політичного життя Закарпаття.

Крім згаданих мемуарних видань, висвітлення окремих аспектів суспільно-політичного життя 20 – 30-х рр. XX ст. знаходимо і в працях С. Росохи [249], Ю. Химинця [271 – 273]. У своїх спогадах вони частково торкалися політичного життя масарикової доби, натомість більше уваги приділили проблемам становлення Карпатської України кінця 30-х років як незалежної держави.

У мемуарах відомого громадсько-політичного діяча Закарпаття Юліана Химинця висвітлюється питання внутріполітичного життя Закарпаття у 20 – 30-х рр. XX ст. крізь призму чехословацької демократії, впроваджуваної адміністрацією Т. Масарика. Так, у праці “Закарпаття – земля Української держави” автор привертає увагу читачів до передвиборчих проблем у краї в 1920 та 1924 рр., описує участь у згаданих виборах політичних партій [271, с. 44 – 47]. Щоправда, ці матеріали він подає із посиленням на мемуарні спроби А. Штефана, що применшує оригінальність змісту спогадів Ю. Химинця. В аналізованому виданні знаходимо також інформацію про створення і діяльність партій тощо [271, с. 57 – 64]. Згадки про політичне життя можна знайти і в інших працях Ю. Химинця [272, с. 97; 273, с. 60 – 63, 75 – 78].

Узагальнюючи доробок мемуаристів стосовно досліджуваної нами проблеми, необхідно констатувати, що автори торкалися питання ролі Томаша Масарика в суспільно-політичному житті Закарпаття через призму адаптації крайового суспільства до умов розвитку чехословацької демократії у 20 – 30-х рр. XX ст. Саме під таким кутом зору спогадах подано розуміння політичної філософії президента, котрий на практиці реалізовував (хоч і

не всі) суспільно-політичні ініціативи, у тому числі стосовно розвитку окремо взятого регіону – Закарпаття. Об'єктивність їх міркувань і суджень була неоднозначною, подекуди суперечливою. Проте критичний підхід до аналізу спогадів надає можливість дослідникам визнати позитивний аспект існування мемуаристики як джерела і використовувати її в подальшому вивченні тієї чи іншої проблеми.

Розділ II

СТАНОВЛЕННЯ Т. МАСАРИКА ЯК УЧЕНОГО І ПОЛІТИКА

Т. МАСАРИК
1878-1937
МАСАРИК

2.1. Наукові пошуки Томаша Масарика та формування його як ученого

Томаш Масарик народився 7 березня 1850 р. в місті Годоніні, яке належало до коронного краю Мораво-Силезія Австрійської імперії. Батько Йосиф був словаком, мати Терезія Кропачек – ганачкою, понімеченою чешкою. У 1861 р. Томаш закінчив з відзнакою народну школу і вступив до німецького реального училища в Густопечі. Там він провчився два роки і повернувся до батьків. Батьки Томаша виявили бажання, щоб їх син вступив до вчительської семінарії, однак оскільки до семінарії не приймали дітей, молодших за 16 років, доводилось чекати ще два роки. Вдома Томаш займався музикою й допомагав місцевому вчителю. Але батьки змінюють наміри і посиляють сина до Відня вчитися на слюсаря. Не витримавши знущань господаря, хлопець утік. Тоді батьки віддали його до сільського коваля. Врешті-решт Томаш став помічником учителя і священика. У ті часи Томаш жваво цікавився релігійним питанням. З дитинства він був вихований матір'ю та місцевим священиком у побожності.

Однак сам Томаш усе більше відчував неспокій і невизначеність у питаннях віри. Прочитавши у старому церковному календарі про святі місця в Росії, він почав розмірковувати про те, чи можуть бути святі місця у некатоликів. У цей же період сталася подія, яка мала великий упив на подальшу

науково-дослідницьку роботу Т. Масарика. Самогубство двірського візника, який повісився на брамі, так його вразило, що він з того часу не переставав міркувати над проблемою самогубства.

Легковажна поведінка його вчителя Т. Масарика – сільського священика Сатора, – який мав позашлюбних дітей, матеріалістичні й егоїстичні розмови католицьких священиків під час святкування всіляких подій змушували Т. Масарика серйозно замислюватися над справами церкви і релігії, переоцінювати цінності, змінювати свої погляди. У ранньому віці відбувається зміна світогляду майбутнього політика, закладаються основи критичного осмислення ним навколишнього світу. Релігійні питання стали першим матеріалом, який Масарик піддав критичному аналізу.

Живучи на кордоні між Моравією і Словаччиною, Томаш Масарик поступово помітив відмінності у словацькій і чеській мовах, в одязі, звичаях обох народів. Перебування в місті польських уланів звернуло його увагу на схожість польської мови до чеської. В той час у Чейковицях, де проживав Томаш Масарик, управитель школи і священик ворогували між собою, оскільки перший із них належав до так званої німецької партії, а другий – до словацької. Мимоволі Томаш був втягнутий у цю суперечку і врешті-решт підтримав священика. Ця подія, очевидно, стала його першим кроком на шляху національного самоусвідомлення.

У 1865 р. Томаш Масарик вступив відразу до другого класу німецької гімназії у місті Брно, але навчатися там було нелегко через важке матеріальне становище сім'ї. За добре навчання у третьому класі майбутній політик отримав стипендію і був звільнений від оплати за навчання. Здобуття освіти у гімназії Т. Масарик описує у своїй книзі "Словацькі спогади" і вказує, що саме в цьому навчальному закладі докладно ознайомився з національними суперечностями, які існують між чехами і німцями як у сфері навчання, так і в літературі [217, с. 796 – 803].

За рекомендацією вчителя математики поліцеймейстер міста Брна Ла-Мон'є запросив Т. Масарика займатися з його сином,

який був інвалідом і через фізичні вади відставав у навчанні від своїх однокласників. Поліцмейстер був освіченою людиною і мав досить багату бібліотеку. Під його керівництвом Масарик вивчав класиків німецької філософської школи, особливо Лессінга, далі перейшов до опанування природничих наук, до вивчення чеської, французької, польської, руської мов.

Шкільна наука не зовсім задовольняла Т. Масарика, через те він займався самоосвітою. Томаш постійно поглиблював свої знання і серйозно вивчав різні науки. Маючи здібності до аналітичного мислення, він виробив власне бачення багатьох явищ довколишнього світу. Т. Масарик вражав товаришів і вчителів своєю самостійністю і послідовністю в поглядах.

Через невдоволеність навчанням і схильність до критичного осмислення речей Т. Масариком нерідко вступав у суперечки з учителями. До прикладу, один з учителів вимагав читати латинь німецьким способом, а він став доводити невиправданість цієї вимоги й читав на чеський лад. У своїх міркуваннях про релігійні справи Т. Масарик врешті дійшов висновку, що сповідь не потрібна, і відмовився приходити на сповідь до шкільного священика [217, с. 796 – 803].

Восени 1869 р. Ла-Мон'є переїжджає до Відня, а разом із ним до Віденської гімназії перебирається Т. Масарик. Намагаючись поповнити свої знання поза гімназією, він часто відвідував університетську й інші міські бібліотеки. Найбільшу зацікавленість у нього в той час викликала історія та філологія.

Крім того, Т. Масарика не переставали хвилювати релігійні питання. У 1870 р. папа Пій IX оголосив себе непогрішним. Тим часом італійці захопили в Римі резиденцію папи, а “варвари-німці” розгромили “найхристиянського короля” Наполеона III. Яким чином могло статися, що “непогрішимий намісник” і “найхристиянський король” розбиті? Томаш Масарик розв’язав для себе цю дилему і заявив священику, що папської догми про непогрішність не приймає і відмовляється ходити до католицької церкви.

Під час навчання в гімназії Т. Масарик познайомився з Алоїзом Шемберою, професором чеської літератури Віденського

університету, а також зі слов'янофільськими творами Коллара. Під впливом останніх майбутній політик прийшов до думки, що чеський народ має налагодити тісні контакти з Росією. У цьому класі він почав глибоко вивчати історію слов'янства й особливо звернув увагу на сучасне становище словаків в австро-угорській державі. На цьому життєвому етапі національне самовизначення Т. Масарика сформувалось остаточно.

У 1872 р. Т. Масарик закінчив гімназію і вступив до Віденського університету, де він неодноразово слухав лекції ще під час навчання в гімназії. Перші два семестри вивчав класичну філологію та слов'янознавство, але швидко переконався у мертвості класицизму. Тому Т. Масарик покинув вивчення класицизму і перейшов до вивчення філософії. Водночас студент цікавився природничими, господарськими, державно-правовими науками, теологією, вчив мови.

В університеті Т. Масарик товаришував з кількома чеськими і німецькими студентами. У колі друзів він відразу ж здобув лідерство: "В тому, що хлопець мав бажання керувати іншими, немає ніякого сумніву" – пише Гербен [300, с. 25]. Це можна пояснити умовами життя, за яких Томашу Масарику доводилося завжди виконувати роль лідера. У результаті він навчився бути самостійним у своїх поглядах і діях, не керуватися згодою чи незгодою інших.

У ті часи Т. Масарик став активно займатися справами розвитку і вивчення національної культури. 1872 р. він організував письменницький клуб, очолив Чеську Академічну Спілку [217, с. 796 – 803]. За його ініціативою при Спілці було створено п'ять клубів, які займалися конкретними справами. Т. Масарик подбав про те, щоб Академічна Спілка стала осередком, котрий об'єднував довкола себе всі чеські організації у Відні. Для цього члени Спілки входили до складу інших чеських організацій, брали участь у їх роботі.

Національна свідомість та активна громадська позиція Томаша Масарика стала поштовхом до його бурхливої громадсько-політичної діяльності в той період. Т. Масарик пропагував

ідею об'єднання всіх слов'янських організацій Відня в єдину Слов'янську Спілку. Для цього за його ініціативи був створений організаційний комітет, який розробив статут Спілки, здобув згоду всіх слов'янських організацій. Однак через непорозуміння з польською організацією ідея створення Спілки не була реалізована.

В університеті Т. Масарик вирішив продовжувати наукові дослідження, маючи на меті домогтися значних успіхів і стати професором. Поглиблена наукова діяльність сприяла розширенню його кругозору. В 1847 р. він звернувся до редактора чеського журналу "Освіта" з листом, у якому зазначив, що хоче здобути звання професора і допомогти своїй батьківщині, займаючись наукою. Крім цього, Т. Масарик писав, що має окремі нестандартні погляди в науці, наприклад, вважає, що потрібно не вивчати філософію як науку, а розв'язати питання, чи потрібна філософія взагалі.

Томаш Масарик запропонував редакції до друку свою лекцію про Шопенгауера, спрямовану проти песимізму, який був поширеним явищем у тогочасній Чехії. Редакція відмовилася друкувати рукопис, мотивуючи це тим, що написаний Т. Масариком твір недосконалий із погляду граматики. Незважаючи на це, майбутній президент надіслав до редакції другого листа, в якому висловив думку, що його наступна стаття "Самогубство", яку пропонує до друку, принесе користь хоча б декільком особам і тому він просить редакцію надрукувати її. Однак і ця розвідка не була надрукована, оскільки позиція редакції не збігалася з позицією автора.

На початку 1876 р. Т. Масарик подав і захистив дисертацію "Єство душі у Платона. Критична студія з емпіричного погляду", склав іспити з відзнакою і 10 березня того ж року здобув ступінь доктора філософії [214, с. 24].

Перш ніж товариші по навчанню роз'їхалися по своїх домівках, Т. Масарик зібрав їх 9 липня 1876 р. у місті Голендорфі й запропонував створити таємну спілку, члени якої пообіцяли робити тільки добро людям, систематично збиратися і звітувати-

ся про добрі вчинки, зроблені кожним із членів спілки. Гаслами спілки були слова Ф. Бекона “Наука – сила” та чеське гасло “Правдою до права”.

У 1876 р. Т. Масарик виступив у м. Моравське Орліце з дв’ятьма політичними статтями на тему “Теорія і практика”, в яких широко критикував політику тогочасних чеських послів у Віденському парламенті, додаючи, що він також незадоволений і австрійською політикою [217, с. 796 – 803].

Того ж року в моравському студентському альманасі “Зоря” була вміщена праця Т. Масарика “Платон як патріот”, про яку дуже схвально висловилася критика.

Це були перші твори, надруковані Т. Масариком чеською мовою. Сам автор підкреслював, що мова праць недосконала, тому що він ніколи не навчався у слов’янській школі і до того ж не виховувався у середовищі чехів [121, с. 867].

Для вдосконалення наукової роботи Т. Масарик планував поїхати за кордон, однак стипендію, яка б дала можливість здійснити таку подорож, міністерством освіти йому було не надало. Але завдяки батькові свого учня Т. Масарик все ж вдалося виїхати за кордон. У Лейпцигу науковець готувався скласти іспит на отримання звання доцента філософії, однак хвороба завадила його планам. У цьому ж місті Т. Масарик познайомвся з Карлою Гаррік, яка стала через рік його дружиною [269, с. 11]. Після одруження Т. Масарик додав до свого прізвища дружини – Гаррік, – і так виникла комбінація Томаш-Гаррік Масарик.

Узимку 1877 р. Т. Масарик подав прохання про отримання звання доцента, додавши до нього працю “Принципи соціології”. На початку 1878 р. він через нещасний випадок, що стався з його дружиною, вимушений був вирушити до США. Після повернення до Відня Томаш Масарик продовжував активно займатися наукою, переклав багато наукових праць з англійської мови.

У ті часи, як і раніше, Т. Масарик продовжував цікавитися питаннями релігії. Під час літньої відпустки познайомився з про-

тестантським священиком Цисарем, який був надзвичайно освіченою людиною. Майбутній політичний діяч багато спілкувався з ним і вирішив перейти до протестантської віри, визнаючи, що вона ближча чеським народним традиціям і прогресивніша, ніж католицизм.

У листопаді 1878 р. Т. Масарик подав до Віденського університету дисертацію “Самогубство як масове соціальне зло” на здобуття звання приват-доцента [269, с. 11], яка була опублікована в 1881 р. під назвою “Самогубство як масове явище модерної цивілізації”.

Автор вразив читачів новизною думки, тому монографія викликала здивування і схвальні відгуки багатьох професорів. За щоденною працею, яка дозволяла матеріально утримувати сім'ю, Т. Масарик не мав багато часу на літературно-наукову творчість, однак не полишав її. Невдовзі він подав до професорської ради Віденського університету три теми габілітаційних лекцій, із яких комісія вибрала таку: “Генезис Платонівського вчення про анамнезу”.

22 березня 1879 р. Т. Масарик прочитав вступну лекцію на зазначену тему і був затверджений доцентом філософії Віденського університету [121, с. 863 – 884].

У ті часи Томаш Масарик цікавився не тільки науковими, але й політичними справами. Його приятель Ельцель із цього приводу пише: “уже як доцент, Масарик був революціонером, республіканцем і космополітом. Багато тоді його одвідували руські. Тодішні національні відносини були йому вузькі. Він стояв за найширше загальне народне виховання, освіту і рівноправство жінок та за найдемократичніше право виборів” [214, с. 28].

У 1880 р. Відень захоплювався гіпнотизмом. Т. Масарик прочитав на цю тему у “Слов’янській бесіді” лекцію, котра була незабаром опублікована в Празі під назвою “Про гіпнотизм”. Ця лекція привернула увагу професора Квічали, який був уповноваженим чеських професорів у Відні. Він зустрівся з Т. Масариком і порадив йому перейти до Празького університету.

У Празі в той час велася боротьба між чехами і німцями за університет. Чехи домагалися поділу Празького університету на чеський і німецький. Томаш Масарик, незважаючи на національну належність до чеського народу, висловив свою принципову позицію з цього приводу. Він виступав проти поділу наукового центру за національним принципом, а замість того пропонував реформувати університет таким чином, щоб там науки могли викладатися різними мовами.

У 1881 р. Т. Масарик виступив на зборах чеського студентства, скликаних Академічною спілкою в справах утворення чеського університету, де доводив необхідність створення вищого навчального закладу на нових принципах, яких дотримуються у США. Він вважав, що університет повинен бути доступним широким колам людей, бо особливо важливо для всього народу. Крім цього, він висловлювався за те, що університет не повинен забезпечувати якихось державних наукових стандартів. Доводячи правильність останнього висновку, Т. Масарик наводив приклад Античної Греції, в якій, попри відсутність єдиних стандартів, було багато шкіл, котрі займалися різними галузями науки і виховали цілу плеяду мислителів. Пропозиції Т. Масарика враховані не були, більшість вимагала прийняття державних стандартів для навчання в університеті. У 1882 р. університет у Празі було реорганізовано і на його місці утворено два університети: німецький і чеський.

Трактат "Про самогубство" зробив Т. Масарика досить відомим у середовищі науковців, і його запросили на роботу відразу до двох університетів: до німецького в Чернівцях та до чеського в Празі.

Томаш Масарик вирішив поїхати до Праги, хоча почував себе не досить упевнено у мовному відношенні, оскільки до того він навчався і займався науковою діяльністю здебільшого німецькою мовою. Міністерство освіти призначило його екстраординарним професором Празького університету. На той час Т. Масарику вже виповнилося 32 роки, крім німецької та

чеської, він уже володів англійською, французькою, російською, польською, італійською й арабською мовами.

У тогочасному чеському суспільстві велася гостра партійна боротьба між старочехами і младочехами, не вистачало ясної політичної думки, скрізь панувало політиканство, взаємні підозри у зраді та ін. Представники обох партій боролися з чинним режимом на словах, а насправді виявляли свою лояльність до влади. Томаш Масарик, який тоді не належав ні до старочеської, ні до младочеської партії, потрапив у важке становище, оскільки представники обох партій бажали використати його у власних цілях. Під час перших зустрічей із колегами Т. Масарик почув від них взаємні звинувачення та застереження щодо співпраці з представниками ворожої течії.

16 жовтня 1882 р. Т. Масарик прочитав вступну лекцію “Про Юмів скептицизм”, яку наступного року надрукували під назвою “Розрахунок ймовірності та Юмів скептицизм, як історичний вступ до теорії індукції”. Після цього учений почав читати курс лекцій про французького філософа Паскаля.

Закінчував свої лекції Т. Масарик питанням: “Чи не кращий трохи для народів пуританізм або “чеське братство”, ніж та моральна поблажливість, яку пропонують сьогодні багато людей? Кого краще брати за взірць для життя: скептичного Юма чи гаряче віруючого Паскаля? Коли б це питання поставив собі, то одного разу брав би Юма, а другого Паскаля, бо життя людське таке, що інколи розпалює душу нашу й шукає заспокоєння в краях надземних, а інколи тішиться з щоденного буття земного і в ньому має заспокоєння. Чи не створила б філософія напів Юмова, а напів Паскалева, основана на духові, такого душевного стану, який би взагалі задовольнив і розум і почуття?” [214, с. 30].

Отже, Т. Масарик намагається визначити “золоту середину”, яка б могла служити об’єднуючою ідеєю чеського суспільства. Така ідея полягає, на його думку, в побудові життя на засадах “чеського братства”, яке базується на повному народоправстві, вільній самоуправній громаді, свободі совісті і ві-

росповідання, любові до ближнього та інших демократичних суспільно-політичних і стійких моральних принципів.

У науці, як і в повсякденному житті, Томаш Масарик до всього ставився надзвичайно серйозно. Висловлюючи свої думки з приводу різних суспільних чи природних явищ, він особисто вивчав оригінали праць відомих фахівців у тій чи іншій галузі. Т. Масарик був вимогливим і до студентів, від яких жадав такого самого підходу до науки. Він закликав усіх жити продумано, свідомо, шукаючи відповіді на питання, для чого існує, для чого живе кожна конкретна особа. Томаш Масарик закликав до всього ставитися критично, нічого не сприймати на віру. Такий заклик, однак, не можна вважати проявом абсолютного песимізму. Томаш Масарик вважав, що кожна людина має довіряти твердженням або явищам, лише “пропустивши” їх через власний розум, глибоко проаналізувавши. Такий метод дасть їй можливість зробити власні висновки про аналізоване явище, виробити особисте ставлення до нього, а не користуватися наперед заготовленими думками інших людей. “Не вірте мені сліпо, а міркуйте самі! – казав слухачам, – Але як продумаєте і визнаєте правдивим, вірте тому, захищайте його без страху проти всіх” [222, с. 829 – 838].

На лекціях Т. Масарика завжди збиралась повна аудиторія. Але і поза лекціями професор приділяв багато часу роботі зі своїми слухачами. Нерідко він запрошував студентів до себе додому й обговорював із ними різні теми, як наукові, так і з повсякденні.

Один із колег науковця доктор Гербен у своїх спогадах писав про особливу працездатність Т. Масарика та його любов до науки, характеризував майбутнього президента Чехословацької Республіки як надзвичайно відкриту і пряму людину. “Професор Масарик ніколи не крутив, коли хотів комусь сказати гірку правду, часом гіркішу за перець. Все казав просто в очі, так що чоловік аж згинався від того. А при тім не вдавав з себе проповідника, не говорив звисока, не ставив себе за взірць. Не виносив фальші і не дозволяв у своїм товаристві жадного двозмістовного слова”, – зазначав Гербен [214, с. 31].

Але Томаш Масарик не був “сліпим” патріотом, він тверезо дивився на тогочасний стан чеської культури і замість того, щоб лицемірно прославляти, критично оцінював та власною працею намагався підняти її рівень.

Розуміючи, що чеська наука знаходиться на досить низькому рівні, і намагаючись його підняти, Т. Масарик у 1833 р. заснував науковий журнал “Athenaeum”, до редколегії якого увійшли прогресивні чеські вчені, однодумці майбутнього політика. У першому номері згаданого журналу Т. Масарик надрукував свою статтю “Як звеличити нашу наукову літературу”, де вказана необхідність утворення академії наук, без якої, на його думку, чеські вищі навчальні заклади не можуть нормально функціонувати і розвиватися. Крім цього, він додав, що Чехії мало одного лише Празького університету, потрібно заснувати принаймні ще один університет. У 1885 р. Томаш Масарик на власні кошти видав підручник “Основи конкретної логіки”, чим подав приклад для інших професорів університету. Крім педагогічної діяльності, Т. Масарик у той період приділяв багато уваги власне науковій роботі: його статті друкувалися у багатьох наукових виданнях, разом з Отто він організував видання багатотомного наукового словника тощо. До того ж Т. Масарик активно займався громадською діяльністю: пропагував слов'янську літературу, заснував “Товариство видання писемних пам'яток релігійного поступу народу”, критикував науковців-квазіпатріотів, які виступали проти усього німецького, а фактично переписували чеською мовою праці відомих німецьких класиків.

Заперечуючи істинність Краледворського рукопису, який чеські вчені-“патріоти” вважали національним скарбом і доводили ним давність чеської літератури, Т. Масарик виявив нечувану прямоту і чесність. Незважаючи на те, що більшість науковців виступила проти професора Гебауера, який висловив сумнів щодо правдивості походження цієї пам'ятки літератури, Т. Масарик став на його бік і заявив, що краще перед усім світом визнати свою помилку, ніж, підтримуючи нісенітницю, вдавати-

ся до брехні перед світовою спільнотою. Суперечка про рукопис продовжилася на сторінках преси і сколихнула широку громадськість. Т. Масарик став на чолі критиків рукопису і відкрито ганьбив тих учених, “які з наукового питання зробили питання державно-політичне” [220, с. 33].

Суперечка навколо Краледворського рукопису переросла у загальну боротьбу прогресивної думки з консервативною, що спричинило суцільний ревізіонізм світогляду в чеському суспільстві. Сфальсифіковані рукописи, на яких було виховане тогочасне покоління, мали виразне клерикально-шляхетське забарвлення. Т. Масарик, ґрунтуючись на досягненнях історії, філософії та соціології, доводив неправдивість рукописів і вкладеного в них змісту.

Сучасник Т. Масарика доктор Соукуп, згадуючи ті події, пише: “Масарик був од самого початку усим своїм єством фанатиком правди, людиною революційного чину, іконоборцем і будівничим в одній особі. Чеська нововічна революція, можна відверто сказати, починається з р. 1882, – від часу приходу невідомого перед тим Масарика з Відня до Праги. Від доби Гусової не було в Празькому університеті мужа, який би з його катедри так глибоко збував хвилі стоячого чеського болота, так безоглядно загнав оперативного ножа до хворого чеського тіла” [214, с. 34]. Така яскрава характеристика Т. Масарика відображала істинний зміст його особистості.

Активна життєва позиція Томаша Масарика, яка впливала з постійного пошуку ним правди в усьому, викликала різке невдоволення в середовищі чеської інтелігенції. Навіть дві постійно ворогуючі між собою партії старочехів і младочехів у ставленні до постаті професора були одностайними. Суспільна думка визнавала Т. Масарика шкідливою особою для чеського народу, що викликало не лише негативне ставлення до нього з боку багатьох людей, але й погіршувало матеріальне становище науковця, оскільки йому відмовляли в роботі.

Під тиском громадської думки Отто, який разом із Томашем Масариком працював над науковим журналом “Athenaeum”, від-

мовився його видавати. Після цього Т. Масарик узяв часопис на себе і в першому номері нового журналу заявив, що він буде боротися з неправдивістю всіма можливими методами, оскільки вважає, що в Чехії не буде правдивої науки, поки з неї не усунуть фальш.

Така позиція Т. Масарика призвела до того, що ображена “патріотична” професура та інші співробітники блокували призначення Т. Масарика на посаду позаштатного професора.

Ворожнеча щодо Т. Масарика не припинилась навіть тоді, коли вчені остаточно довели факт фальсифікації Краледворського рукопису. Клерикали, старочехи і младочехи не могли пробачити Т. Масарика непатріотичні, на їх думку, погляди. Насправді ненависть до нього з боку останніх можна пояснити лише тим, що він довів помилковість їхніх суджень щодо ідентичності рукопису.

В одному з номерів журналу “Час”, створеному Т. Масариком, була опублікована стаття Шауера, в якій вказувалося на низький рівень культури чехів та загрозу їх асиміляції з боку німецької нації. За публікацію цієї статті “патріотично” налаштована інтелігенція на сторінках газети “Народні Листи” прокляла Т. Масарика і “виключила” його зі складу громадян Чехії.

2.2. Становлення Т. Масарика як політика

Тогочасна політична боротьба під зовнішнім націоналістичним гаслом насправді займалась дріб'язковими змаганнями. Між двома найбільш впливовими політичними силами – старо- і младочехами – програмної різниці не існувало. Т. Масарик, який бачив помилковість політики обох партій, разом із професорами Резким, Кайзлем та доктором Крамаржем заснував нову партію “реалістів”. Реалісти вимагали конкретної праці на ґрунті згоди чехів з австрійцями для обопільного розвитку. На той час Т. Масарик іще вірив у можливість реформування Австро-Угорщини на демократичних за-

садах, при якому були б дотримані права всіх народів, що населяли імперію.

Маючи надію, що політичні настрої тогочасного суспільства врешті-решт зміняться, Т. Масарик продовжував працювати у напрямку виховання молодого покоління. Найбільшу увагу він приділяв студентству, спрямовуючи його на здобуття якомога ґрунтовнішої освіти. 1889 р. у “Часопису чеського студентства” Т. Масарик опублікував статтю під назвою “Кілька думок про завдання чеського студента”. Вимагаючи до всього ставитися критично, він радив студентам перш ніж пристати до якоїсь політичної партії, уважно вивчити її програмні документи і попередню діяльність, зробити власні висновки для того, щоб не “перебігати” з партії до партії.

Метою політичної діяльності Т. Масарик вважав боротьбу за самостійність Чехії. “Кожен нарід мусить стреміти до самостійності. Нарід, який не хоче бути самостійним, не нарід. Здобути тепер нашу політичну самостійність, вибороти її, це наше завдання”, – писав Т. Масарик [214, с. 37]. Він зазначав, що сам ніколи б не втручався у політику, якщо б не мав потреби протестувати проти млявості та байдужості інтелігенції, яка ухилялася від активної боротьби.

Розробляючи ідеологію “реалістів”, Т. Масарик відновив дослідження проблеми слов'янства, особливо цікавився Росією. У 1887 р. він побував у Росії, зустрічався з Л. Толстим і багато спілкувався з ним. Філософські погляди Т. Масарика були схожі з поглядами цього російського письменника. Однак гуманізм першого відрізнявся від гуманізму Л. Толстого активною позицією, войовничістю стосовно зла. Томаш Масарик вважав, що концепція непротивлення злу насиллям, яка була висловлена ще давньогрецькими філософами і підтримана Л. Толстим, є хибною. Він казав, що зі злом слід боротися силою, при потребі навіть зі зброєю в руках. Наслідком досліджень слов'янських питань стала праця Т. Масарика “Слов'янські студії і слов'янофільство Івана Кірієвського”.

Розуміючи, що між старочехами і младочехами не існує політичної різниці, Т. Масарик спробував об'єднати обидві ці політичні партії разом із партією реалістів на єдиній програмі. Однак старочехи вступили в політичний альянс із німцями, тому об'єднання було можливе лише між младочехами і партією реалістів. Воно відбулося шляхом вступу “реалістів” до младочеської партії.

Професорська і громадсько-політична діяльність Т. Масарика не подобалася не лише певній частині чеського населення, але й австрійському уряду. Протягом дев'яти років Т. Масарика не затверджували на посаді позаштатного професора, хоча за існуючим звичаєм, він мав бути затверджений дійсним професором протягом трьох років.

У 1891 р. Т. Масарик був обраний послом до чеського Сейму [269, с. 11]. Вступ “реалістів” посилив младочеську партію, і вона остаточно перемогла старочехів на парламентських виборах 1891 р. Томаша Масарика разом із Кайзлем та Крамаржем було обрано послом Віденського Парламенту. Т. Масарик на початку своєї парламентської діяльності підтримував ідею союзу з німцями на принципах рівноправності, реформування Австрії на демократичних засадах. Така позиція була передусім зумовлена тим, що в цьому питанні Т. Масарик притримувався концепції реформування Австрії, висловленої Палацьким [318, с. 59]. Однак, усе більше розуміючи сутність австрійської політики стосовно чеського та інших народів, він висловлює дедалі радикальніші погляди.

У 1893 р. Т. Масарик у складі Австро-Угорської делегації виступив проти окупації Боснії. Домагаючись здійснення чеських прагнень, він у тому ж році під час засідання парламенту заявив, що “чеські державоправні жадання завершуються натуральним стремлінням до політичної самостійності. Самостійний нарід значної кількості вихований, який має велику історію, не стерпить довго, щоб не був паном своєї долі. Треба б зрозуміти, що чеський нарід змагатись не перестане й перестати не може, поки політично не задовольниться. Усамостійненню нашої держави не перешкодите” [320, с. 47].

У ті часи в Чехії почав поширюватися, особливо серед робітництва, соціалістичний рух, який у 1888 р. вилився у створення соціал-демократичної партії. Томаш Масарик першим із професорів став на бік робітників, відвідував їхні збори, виступав із лекціями, що на той час було незвичайним явищем для університетського професора. Політик стверджував, що соціалізм є природним явищем і, як правило, він зумовлений недосконалістю людського суспільства. Т. Масарик вважав таборитів першими чеськими соціалістами і зазначав, що чеським ідеалом має бути прагнення всіх громадян до заможного життя. Підтримуючи соціалізм, Т. Масарик із настороженістю ставився до вчень К. Маркса, якого він вважав “утопістом, абстрактним, сухим” [214, с. 41].

Маючи широкий світогляд, Т. Масарик не міг примиритися з дріб'язковою політикою своєї партії. Він вважав, що політика – це провідна спрямована у майбутнє ідея, за якою повинен йти весь народ. Кожен зобов'язаний добиватися своєї ідеальної мети. Такою метою політик вважав встановлення у державі принципів загального виборчого права та побудову суспільства на демократичних засадах.

Улітку 1893 р. через непорозуміння з колегами по партії Томаш Масарик вийшов зі складу младочеської партії і подав у відставку з посади посла. Досить швидко він розійшовся у політичних поглядах зі своїми союзниками Кайзелем і Крамаржом, які відстоювали політику пасивного опору, тим часом як Т. Масарик виступав за розумну активність, яка б дала можливість тримати ініціативу у своїх руках і крок за кроком завойовувати певні позиції.

Під час літньої відпустки політик багато працював над вивченням питання спільності між чеським і словацьким народами. Т. Масарик активно співпрацював із молодого генерацією словаків, що гуртувалася навколо видання “Час” і виступала за об'єднання чехів зі словаками. Т. Масарик, працюючи над питаннями об'єднання, намагався уникнути мовної проблеми. Він писав, що чехи і словаки є єдиним цілим, незважаючи

на відсутність спільної мови. Різницю між чеською і словацькою мовами він пояснював тим, що словаки з дев'ятого століття були одірвані від чехів, не мали свого самостійного політичного розвитку і тому зберегли старішу форму мови і власний діалект. Томаш Масарик вважав, що об'єднання обох націй потрібно здійснити лише політично, а питання мови з часом вирішиться саме. Тим більше, що словаки розуміють чехів і навпаки, а отже, мова не буде перешкодою у спільному житті цих народів у рамках однієї держави. "Я настільки слов'янофіл, що припускаю разом з Гавлічком, що на Словаччині найчистіша частина нашого спільного народу, що на Словаччині серце нашого чехословацького народу. В Чехії мабуть більше голова, але здоровий організм мусить мати і голову й серце, а через те гадаю, що між нами не може бути жадних спорів. Спори, які були, головною щодо мови, уже розв'язані" [214, с. 43]. Необхідно зазначити, що Т. Масарик не був автором концепції "чехословакізації", а підтримав і розвинув висунуті до нього, зокрема Гавлічком, ідеї, пов'язані з цим питанням.

Залишивши парламентську роботу, Томаш Масарик з повною силою віддався науковій праці. У тому ж році він разом із професорами Дртіною і Кайзелем заснував новий науковий журнал "Наша доба". У вступній статті йшлося про те, що головним завданням, яке стояло перед народом на той час, є визначення свого місця в сім'ї європейських народів, пізнання власної історії, культури, літератури. У "Нашій добі" Т. Масарик умістив цілу низку наукових статей, які згодом вийшли як окремі видання: "Чеське питання", "Наша сучасна криза", "Ян Гус", "Карел Гавлічек", "Соціальне питання" тощо.

У своїх творах Т. Масарик доводив: чехи у своїй боротьбі повинні бути людьми і щодо німців, бути у всьому справедливими, особливо тому, що через нечисленність чеський народ не зможе нічого домогтися грубою фізичною силою. Водночас політик вимагав усвідомлення моральної правоти у цій боротьбі, пов'язаної з великим минулим власного народу. Віра у можливість реформування Австро-Угорщини на федеративних засадах

у той час у Т. Масарика вже зникла, і він перейшов на позиції повної незалежності Чехії від Австро-Угорщини.

У 1897 р. імператор, незважаючи на опір чеської знаті на чолі з архієпископом Празьким, затвердив Т. Масарика на посаді штатного професора Празького університету.

У тому ж році до австрійського парламенту було обрано кілька чеських послів-соціал-демократів. Т. Масарик розпочав із ними переговори, в яких переконував депутатів проголосити декларацію про державне становище Чехії. Декларацію було оприлюднено під час засідання парламенту, що викликало хвилю протесту в консервативних колах чеського суспільства. Незважаючи на те, що текст декларації був проголошений в іншому вигляді, ніж пропонував Томаш Масарик, він виступив на захист соціал-демократів, чим посилив негативне ставлення до себе. Професор у черговий раз довів свою принциповість і цілеспрямованість. Виступаючи на боці соціал-демократів, політик відстоював передусім свободу слова й переконання, які вважав одними з найважливіших інструментів демократичного суспільства.

У 1900 р. Томаш Масарик створив Чеську народну партію. Основними програмними ідеями новоствореної партії були політична самостійність чеського народу, господарська та економічна незалежність, побудова держави на демократичних принципах, які визнаються цивілізованими державами всього світу, гуманізм. До складу партії увійшло багато членів, які нічого спільного з програмними тезами не мали. Унаслідок цього Т. Масарик вийшов зі складу створеної ним партії, але не залишив громадсько-політичну діяльність.

У 1902 р. американський мільйонер Кране запросив Т. Масарика читати лекції про чеські справи в американських університетах. Т. Масарик погодився і в тому ж році розпочав курс лекцій у Чиказькому університеті, де йому присвоїли звання почесного доктора. Чеські емігранти, котрі отримували інформацію про свою батьківщину лише з газет, не завжди добре приймали Томаша Масарика. Американські професори і громадяни, з якими він

зустрічався, виявляли більшу пошану до нього, ніж власні співвітчизники.

Повернувшись у Чехію, Т. Масарик, як і раніше, продовжував читати лекції для робітників. Коли розпочалася боротьба за загальне виборче право, Т. Масарик був серед перших, хто її підтримав. Під час однієї з лекцій він підкреслив, що “чеська народня проблема мусить бути розв’язана робітниками” [214, с. 49]. Під час перших парламентських виборів Т. Масарик заявив: “Мої переконання не просто соціальні, а соціалістичні. Це вже не раз казав. Що я не марксист – це також відомо, але соціалізм і марксизм не цілком тотожні...” [214, с. 49 – 50]. Незважаючи на серйозний спротив церкви, яка не підтримувала погляди Т. Масарика, й агітацію проти його кандидатури на виборах, він удруге був обраний послом парламенту та увійшов до радикально-державноправової депутатської групи. На цей раз Т. Масарик зайняв відкрито опозиційну позицію щодо Австрії і виступав за незалежність Чехії. У цьому ж році Т. Масарик виступив у парламенті проти намагань церкви узяти під контроль освіту, і законодавчий змушений був прийняти документ, у якому владу зобов’язано було не допустити передачі під контроль церкви шкільних установ.

Під час одного з виступів в австрійському парламенті Т. Масарик доводив, що національне питання не можна вирішувати, виходячи виключно з філологічної точки зору. У творенні нації найважливішим визнавав централізацію і концентрацію політичних сил. Т. Масарик вважав, що політичні, економічні, соціальні фактори творять не тільки націю, але й літературну мову, і якщо закарпатці будуть вважати себе нацією і будуть політично об’єднані, мовне питання вирішиться саме собою.

Після приєднання Боснії та Герцеговини до Австро-Угорщини австрійські політичні діячі для того, щоб придушити невдоволення сербів і хорватів, ініціювали арешт провідних сербохорватськими політиків і суд над ними, звинувачуючи останніх у державній зраді та допомозі Сербії. Томаш Масарик виступив на

їх захист і звинуватив австрійського міністра Еренталя за сфабрикований процес. Т. Масарик заявив, що, на його переконання, Австрія компрометує себе такими діями і посилює активізацію відцентрових сил у державі.

У 1914 р. розпочалася Перша світова війна, початок якої передбачав і Томаш Масарик. Очікування ним війни ґрунтувалося на пильному спостереженні за політичною ситуацією в Південно-Східній Європі, Австро-Угорщині та Німеччині. Т. Масарик звертав велику увагу на небезпеку пангерманістичного руху, який особливо проявлявся в науці та літературі. З самого початку війни учений висловив думку, що Австрія війни не виграє, але разом з тим не довіряв і обіцянкам Росії щодо визволення братнього слов'янського світу, на які велику надію покладали в Чехії. Томаш Масарик вимагав критичного ставлення до Росії, вказував на те, що, незважаючи на русофільські настрої серед чеського суспільства, покладатись у всьому на Москву було б помилкою. Добре знаючи Росію, в тому числі її великодержавні прагнення, Т. Масарик не вірив, що Росія може звільнити Чехію й надати їй незалежність лише з почуття слов'янської солідарності. Варіант входження Чехії до складу Російської держави, яка є далекою для чехів як географічно, так і культурно, вважав шкідливим.

Австрійські репресії, песимістичні й тривожні настрої серед чеського народу, переконання в несправедливості розв'язаної Німеччиною і Австро-Угорщиною війни змусили Т. Масарика стати на шлях активної антиавстрійської боротьби. Разом із Бенешем, Дртіною, Боучкою та іншими однодумцями Масарик організував таємну організацію "Мафія", метою якої було створення на всій території Чехії осередків, які б готували відокремлення Чехії від Австрії і в потрібний час могли взяти владу на місцях у свої руки. Крім роботи в Чехії, "Мафія" налагоджувала відносини із впливовими політичними силами за кордоном, пропагувала самостійність Чехії тощо. У 1914 р. в голландському Роттердамі на нараді з французькими та англійськими політиками Т. Масарик виклав детальну

програму подальшого розвитку Чехії та своє бачення повоєнної Європи.

Повернувшись із-за кордону, Томаш Масарик продовжував активну політичну діяльність, декілька разів бував у Відні для налагодження роботи товариства “Мафія”, вів переговори з сербськими і хорватськими політиками щодо необхідності створення альянсу, який би сприяв перемозі над Австрією та ін. Під час зустрічей із провідними Австрійськими політиками Т. Масарик з’ясував, що у випадку перемоги Австрії у війні її політика щодо чехів та інших поневолених народів навряд чи зміниться, а про надання широкого рівня самоврядування не могло бути й мови. Зрозумівши це Т.Масарик вирішив, що подальша співпраця з Австрією, з точки зору забезпечення автономії чеського народу, є безперспективною і потрібно всіма силами добиватись повалення австрійської держави.

18 грудня 1914 р. Томаш Масарик виїхав до Італії, з наміром продовжити боротьбу за визволення Чехії за кордоном. Такий крок був викликаний передусім переконанням, що знаходячись за межами юрисдикції Австрії можна зробити набагато більше в цьому напрямку, ніж залишаючись в австрійській Чехії, де рано чи пізно така робота була б блокована урядом. Виїхавши за кордон, Томаш Масарик мав намір відразу оголосити про складення з себе професорських повноважень та оголосити про свою відкрити боротьбу проти Австрії однак, з тактичних міркувань, такий крок було відкладено, оскільки він хотів ще повернутись в Чехію для безпосередніх переговорів з активістами “Мафії”. Австрійський уряд, довідавшись про закордонні ініціативи Т. Масарика, видав наказ на його арешт відразу ж як він ступить на австрійську землю.

З того часу Томаш Масарик вирішив залишитись за кордоном і проводив роботу за утворення чеської держави у двох основних напрямках: по-перше, він постійно закликав чехів і словаків до боротьби за своє визволення, по-друге, інформував Європу і світ про стан справ в Чехії і бажання народу будувати власну незалежну державу. Готель “Річмонд” в Женеві, в яко-

му проживав Т. Масарик, перетворився на резиденцію чеського визвольного руху. Він підтримував тісні контакти з Чехією та зі своїми представниками в Європі, особисто координував чеську визвольну боротьбу. Спираючись на свою популярність в світі, Томаш Масарик швидко налагодив зв'язки з впливовими політиками Антанти, а також, використовуючи давні контакти в середовищі науковців, організовував лекції, на яких розповідав про стан справ в Чехії, національно-визвольну боротьбу та відношення громадян Чехії до Першої світової війни. Завдяки діяльності Т. Масарика позитивний імідж майбутньої Чехословаччини в країнах Європи та Америки створювався ще задовго до її утворення.

Чеськими еміграційними організаціями в Швейцарії було утворено Чеську Народну Раду, основним завданням якої була організація чеської визвольної боротьби за кордоном. Головою Народної Ради було обрано саме Т. Масарика. Він займався не тільки щоденними справами визвольної боротьби але, передбачаючи її результат, розробляв стратегічні плани розвитку майбутньої держави, готував широкомасштабну програму діяльності влади, проектував майбутнє законодавство. Розуміючи, що одною лише політичною ініціативою добитись визволення Чехії нереально, він пропагував створення у Франції та Росії чехословацьких військових підрозділів, які в майбутньому стали б основою національної армії ЧСР. Один з таких добровільних підрозділів був створений у Франції в 1914 р.

У політичних колах Швейцарії Томаша Масарика вже тоді сприймали як майбутнього главу чеської держави, в реальність утворення якої повірило немало впливових людей. Особливою симпатією Т. Масарик користувався у південно-слов'янських політиків, які вважали його лідером загальнослов'янського визвольного руху. Енергійна робота Т. Масарика почала приносити перші результати: чеське питання широко обговорювалось в політичних колах Європи, серед впливових політиків, а також в середовищі пересічних громадян європей-

ських держав чехи уявлялись як мужній цілеспрямований народ, який прагне створити власну державу, засновану на глибоких історичних традиціях, все більше державних діячів схилялось до проекту, при якому у випадку перемоги Антанти Австро-Угорщина мала припинити своє існування і на її території мало постати декілька національних держав, при цьому Чехословаччина мала відігравати провідну роль в цьому регіоні. У вересні 1915 р. до Т. Масарика приєднався Едвард Бенеш, який став найенергійнішим його соратником, з часу еміграції з Австрії.

Розуміючи шкідливість діяльності Чеської Народної Ради для Австро-Угорщини, уряд цієї держави звернувся з нотою до уряду Швейцарії і зазначив у документі, що потурання діяльності чеських емігрантських товариств, робота яких спрямована проти австрійської держави, свідчить про фактичне недодержання Швейцарією нейтралітету. Швейцарський уряд змушений був обмежити діяльність чеських організацій, і з того часу закордонний центр чеського визвольного руху перемістився до Франції.

Чеська еміграція розділилася на три основні групи, які підтримували різні шляхи подальшого розвитку Чехії:

1) республіканська, на чолі з Томашем Масариком, мала найбільше прихильників і висловлювалася за утворення з чеських коронних земель (Чехії, Моравії, південно-східної Силезії) та Словаччини Чехословацької Республіки;

2) русофільська, на чолі якої був Конічек, підтримувала варіант відокремлення чеських земель від Австро-Угорщини й обрання королем Чехії російського князя Миколу;

3) англо-американська, яку очолював Копецький, теж пропонувала відокремити Чехію від Австрії й обрати королем чеським англійського принца.

Республіканська течія на чолі з Томашем Масариком рішуче відмежувалася від русофільської та англо-американської течій, вважаючи неприйнятним встановлення монархічної форми правління в майбутній державі.

На той час основні держави Антанти ще не виробили спільного погляду на чеське питання й задоволення вимог населення Чехії. Англія і Франція вважали, що навіть при переможному завершенні війни Австро-Угорщину як державу необхідно зберегти для забезпечення балансу в Європі. Максимум, на що погоджувалися уряди цих держав щодо чеських змагань, – надання автономії чеському народу в рамках Австро-Угорської монархії.

Через активізацію діяльності австрійських спецслужб Томаш Масарик вимушений був залишити Швейцарію і переїхати до Парижа. У цьому місті представники чеської еміграції організували Конгрес Чеської Народної Ради, який обрав постійно діючий орган – Комітет чеської акції за кордоном. Головою Народної Ради і Комітету було обрано Т. Масарика, заступником – Дюріха, а секретарем – Бенеша. Три керівники Комітету розділили сфери діяльності таким чином, що Томаш Масарик узяв на себе роботу з урядом і політичними колами Англії, Бенеш – Франції, а Дюріх – Росії.

У Лондоні при підтримці приятелів Т. Масарика призначили професором Університету та директором Слов'янського Інституту. 19 жовтня 1915 р. Т. Масарик прочитав вступну лекцію “Про проблему малих народів в сучасній європейській кризі”, в якій вказав, що метою війни повинно бути здобуття незалежності всіма народами, які її бажають, а метою діяльності очолюваного ним інституту є наукове обґрунтування цих бажань. Томаш Масарик висловив думку, що після закінчення війни в центральній-східній Європі повинні утворитися чеська, польська, югослов'янська, угорська та румунська держави [319, 223 – 224]. Від імені англійського уряду Т. Масарика привітав лорд-канцлер Сесіль, який, крім іншого, зазначив: Антанта воює передусім за свободу малих народів, котрі зазнають негативного впливу держав-сусідів, що перешкоджає їх розвитку. На форумі були присутні багато важливих осіб із різних країн Європи, і лекція мала дуже великий успіх. Роль Томаша Масарика у зміні ставлення європейських країн до ідеї збере-

ження Австро-Угорщини, яку до того часу підтримувала більшість європейських урядів, у тому числі й англійський король, можна вважати вирішальною. Після його лекції, прочитаної в Слов'янському Інституті, ставлення до цього питання принципово змінилося.

У ті часи майже всі представники чеської еміграції дійшли спільної думки щодо подальшого розвитку Чехії. Томашем Масариком було вироблено Маніфест чеського народу, опублікований після підписання його представниками чеських емігрантів в США, Англії, Франції, Росії. У Маніфесті зазначалося, що чехи стають на бік воюючих слов'янських народів та їх спільників без огляду на результат цієї війни, спираючись виключно на почуття справедливості і захищаючи право. Також було підкреслено, що чеський народ обрав Габсбургську династію на престол вільно, під умовою виконання певних вимог. Однак з огляду на те, що керівна династія силоміць централізувала державу (чим фактично ліквідувала незалежність Чехії), вдавалася до утисків чеського народу, розпочала війну без згоди парламенту. Відповідно до Маніфесту, чеські партії, як представники всього народу Чехії, висловлюються за утворення самостійної Чехословацької держави, не залежної від Австро-Угорщини.

У лютому 1926 р. Томаш Масарик провів переговори з прем'єром Франції Бріаном, який першим із європейських політиків такого рівня з розумінням поставився до чеських змагань за незалежність та пообіцяв всіляко підтримувати їх прагнення. Після переговорів чеське питання вперше було розглянуто в міжнародному контексті, і в ноті французького уряду до президента США Вільсона, крім іншого, йшлося про утворення Чехословаччини.

У Росії та в Україні усередині чехословацьких організацій боролися два напрямки: прогресивний, який підтримував політику Т. Масарика, та консервативний. 28 жовтня 1914 р. у Києві було утворено добровільну чехословацьку дружину, до якої уряд тогочасної Росії поставився вороже. Це було пов'язано з

тим, що військо створили однодумці Т. Масарика, якого в Росії вважали проанглійським антимонархічним елементом, котрий шкодить інтересам Росії. Консервативна частина чеської еміграції в Росії виступала за проголошення російського царя чеським королем і також не підтримувала ідей Томаша Масарика. Оскільки тоді політик не мав можливості відвідати Росію та Україну, він надіслав чеській еміграції листа, в якому закликав до об'єднання заради створення чехословацької держави.

Загальне становище Антанти на той час суттєво погіршилося, війська противника на всіх фронтах перемагали армію союзників. Така ситуація відразу ж позначилася на єдності чеської еміграції в питанні виборювання незалежності. Деякі політичні кола емігрантів заявили про свою лояльність до Австрії, відмежовувалися від політики Народної Ради, звинуватили Т. Масарика в тому, що він обрав хибний шлях для чеського народу. Незважаючи на це, Т. Масарик продовжував розпочату діяльність і домагався, щоб чеські добровільні підрозділи були включені в англійську армію. Це було важливо з кількох причин. По-перше, вступом власного війська в кампанію чеський народ запевнив би світ у своїй відданості боротьбі за право і справедливість. По-друге, приймаючи чеські легіони до складу англійського війська, Англія вимушена була б задекларувати військову допомогу Чехії у війні проти Австрії. Останній факт у випадку перемоги Антанти суттєво посилив би вплив майбутньої чеської держави в повоєнній Європі.

У кінці 1916 р. становище Томаша Масарика і його соратників покращилося. Англійський уряд включив до складу свого війська чехословацькі добровільні дружини і в такий спосіб підтвердив зв'язок із чехословацьким революційним рухом. Незабаром уряд Англії визнав право народів на самовизначення, навіть на відокремлення, що також певною мірою сприяло чеській діяльності, спрямованій на утворення незалежної держави. У грудні 1916 р. Німеччина вперше звернулася до американського президента Вільсона з пропозицією про укладення миру на "німець-

ких” умовах і просила США бути посередником у цьому процесі. Томаш Масарик різко виступив проти такого миру і заявив, що, поки Австро-Угорщина не буде розділена, Німеччина, маючи з боку останньої широку підтримку, буде надалі залишатися агресивною стосовно до сусідніх народів, і остаточний мир у Європі встановити буде неможливо.

Одним із найважливіших моментів у діяльності Т. Масарика щодо утворення Чехословацької Республіки була його спроба об’єднати чехословацьку еміграцію на території Росії й України на позиціях боротьби за незалежну республіканську чехословацьку державу. Боротьба між прогресивною та консервативною політичними групами продовжувалася, їм так і не вдалося дійти згоди у поглядах на майбутній устрій Чехословаччини. У липні 1916 р. до Росії прибув колишній однодумець Томаша Масарика Дюріх, який швидко переорієнтувався і почав підтримувати сильнішу на той час консервативну течію чеської еміграції.

Лютнева революція 1917 р. дещо змінила ситуацію. Так, уже 7 березня на фронті відбулися збори чехословацької бригади, які привітали руську революцію, проголосили Чехословаччину незалежною державою, Т. Масарика – тимчасовим диктатором, а Чеську Народну Рад у Парижі – головним владним органом, котрому присягли на вірність. 6 – 14 квітня в Києві відбувся з’їзд чехословацьких організацій і полонених, на якому було оголошено війну Австро-Угорщині і визнано Народну Рад у Парижі за верховний орган чехословацької революції.

16 квітня до Петрограда прибув Т. Масарик. Він відразу ж почав активну політичну діяльність, спрямовану перш за все на консолідацію чеської еміграції навколо ідеї утворення незалежної чехословацької держави й боєздатного чехословацького війська. Щодо останнього, то політик намагався перекопати Тимчасовий уряд Росії надати дозвіл на прийняття до чехословацької армії всіх полонених чехів, які воювали мимоволі на боці Австрії. Чехословацька армія, створення котрої було заслугою Т. Масарика, продемонструвала свою боєздатність у

той час, коли російське військо було деморалізоване і вимагало негайного миру. Ситуація навколо чехословацького війська ускладнилася після більшовицького перевороту в Росії та оголошення Центральною Радою Третього Універсалу. Росія намагалась втягнути чехословацькі корпуси, які знаходились в Києві та його околицях, у боротьбу проти самостійної України. У цій ситуації Томаш Масарик підкреслив необхідність збереження нейтралітету у внутрішньоросійських справах, при цьому додав, що, якщо Центральна Рада, яка представляє населення України, вирішила оголосити її незалежність у рамках російської федерації, то це внутрішня справа України. Оскільки більшість чехословацького війська знаходилася на території України, Т. Масарик вирішив укласти з українською владою договір, яким визначити правовий статус чехословацької армії відповідно до нових політичних умов.

Повної єдності серед чехословацьких збройних сил домогтися так і не вдалося: більшість висловлювалась за підтримку дій Т. Масарика, інша частина підтримувала більшовиків у Росії і закликала до розпуску чехословацьких добровільних дружин і включення їх до складу червоної армії, нарешті третя частина, до якої належали в основному представники консервативної течії, була на боці білогвардійців.

Після укладення Брестського миру 1918 р. подальше перебування чехословацького війська на території України стало неможливим. Томаш Масарик заявив, що головним завданням армії є продовження боротьби з Австро-Угорщиною і Німеччиною, і тому, з огляду на укладення Україною і Росією мирової угоди з ворогами Чехословаччини, чехословацьке військо має об'єднатися зі своїми союзниками в Європі. Унаслідок переговорів, проведених Т. Масариком з представниками французького уряду, чехословацька армія на території України була визнана частиною французької армії.

Після видання Центральною Радою Четвертого універсалу Т. Масарик розірвав угоду між українським урядом і Народною Радою, мотивуючи це тим, що було змінено дві умови цього дого-

вору: 1) Чеська Народна Рада визнавала Україну частиною федеративної Росії; 2) Україна взяла на себе обов'язок продовжувати війну проти Австро-Угорщини.

Після того, як більша частина чехословацької армії була виведена з території України, Томаш Масарик вирушив у Японію, з якої дістався до Сполучених Штатів Америки.

Чеська і словацька еміграція в США, попри свою нечисельність, залишалася політично розпорошеною. Серед чеських емігрантів точилася боротьба між прогресивною і клерикально-консервативною течією, яку очолювала католицька церква. Серед словаків не було єдності в питаннях майбутнього статусу Словаччини: одна частина емігрантів виступала за союз із чехами, інша залишалася на позиції утворення незалежної держави – Словацької Республіки. Лише в 1917 р. навколо проекту, втілення якого домагався Т. Масарик, вдалося об'єднати більшість чеських і словацьких емігрантів. Наслідком такого об'єднання було створення “Чеського Національного Товариства” при підтримці як Католицького Союзу, так і Словацької Ліги.

Коли Т. Масарик прибув до м. Чікаго, його вітало близько 200 тисяч чехів і словаків. У публічних виступах політик закликав Сполучені Штати Америки визнати ціль і бажання чехів, словаків, південних слов'ян, румунів та італійців, які воюють за своє визволення. Йому вдалося переконати державних діячів Америки, що Австрія є мостом між Німеччиною і Балканами, і до того часу, поки вона існує, союзники не зможуть перемогти Німеччину. Завдячуючи таланту Т. Масарика переконувати людей, політичні діячі та американське суспільство визнали право європейських народів на самовизначення.

Виражаючи солідарність із політикою Т. Масарика, 6 січня 1918 р. послі до австрійського парламенту від Чехії виступили за незалежність їх Батьківщини від австрійської держави. 13 квітня представники чеських політичних партій висловились за боротьбу за незалежність Чехії [36, с. 88]. 30 квітня 1918 р. на зборах чеських і словацьких організацій у США під ке-

рівництвом Т. Масарика було вирішено створити на території Чехії і Словаччини єдину демократичну республіку при дотриманні автономних прав Словаччини [121, с. 863 – 884].

20 травня державний секретар США Лансінг повідомив Чеську Народну Раду, що Сполучені Штати “з великим інтересом слідкують за змаганнями чехів і словаків до свободи” [214, с. 88]. 3 червня Рада Антанти, яка відбулася в Версалі, оповістила, що уряди союзних держав висловлюють симпатію національно-визвольній боротьбі чехословацького народу. У той же день міністр закордонних справ Великобританії Бальфур повідомив Бенеша, що англійська влада готова визнати і підтримати чехословацький визвольний рух. Французький уряд заявив, що визнає право чехів і словаків на самостійність, а Національну Раду – легітимною владою майбутньої держави.

У той же час президент Вільсон оголосив демократичні засади миру. В червні 1918 р. під час переговорів з Т. Масариком Вільсон вислухав його пропозиції щодо утворення чехословацької держави і думки з приводу устрою повоєнної Європи. 2 вересня 1918 р. США визнали чехів і словаків як самостійну воюючу силу.

Перебуваючи в Америці, Томаш Масарик звернув велику увагу на переговори з делегацією Підкарпатських русинів на чолі з Г. Жатковичем щодо можливого входження Закарпаття до складу майбутньої Чехословаччини. Серія переговорів закінчилася ухвалою Американської Народної Ради Угро-Русинів про входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини на принципах найширшої автономії [132, с. 20].

14 жовтня 1918 р. Е. Бенеш заявив представникам держав Антанти, що чеський та словацький народ визнав Чеську Народну Раду в Парижі за верховну владу, і Рада приймає до своєї юрисдикції подальше керівництво чехословацькими справами. 28 жовтня того ж року після визнання імператором Австрії незалежності Чехії і Словаччини Народний Комітет перебрав до своїх рук керівництво в Празі. 30 жовтня 1918 р. до Чехії приєдналася Словаччина [168, с. 3 – 20]. 14 листопада Тимчасове національ-

не зібрання проголосило Чехословаччину республікою та обрало Т. Масарика її президентом [235, с. 938].

Перебуваючи в США, Т. Масарик звернувся до чехословацької армії з листом, у якому зазначив, що основним завданням влади Чехословаччини є побудова зразкового демократичного ладу. Таке складне завдання Т. Масарик поставив упершу чергу перед собою. Він ніколи не зупинявся на досягнутому, цілеспрямованість його дій дала можливість Чехословаччині стати вслід за Францією символом республіканської демократії в Європі.

20 листопада 1918 р. Т. Масарик залишив Нью-Йорк, а 7 грудня був уже у Франції, де зустрівся з легіонами чехословацької армії. Звідти через Італію поїхав до Чехословаччини і 21 грудня 1918 р. прибув до Праги [121, с. 863 – 884]. Чеський і словацький народ привітав його як творця їхньої держави. У численних промовах до народу Т. Масарик завжди підкреслював свою мету – створення демократичної держави, яка буде існувати, спираючись на владу народу, і працювати для народу.

При вступі Т. Масарика на посаду президента становище у новоствореній державі було надзвичайно важке. Німецьке населення Чехословаччини не визнавало нової держави, Угорщина змагалася за Словаччину, Польща висувала претензії на Тешинську область. Усередині чехословацького суспільства точилася боротьба різних партій. Проти Т. Масарика і його політики виступали представники як крайніх правих, так і лівих партій. Клерикали й ті групи, які виступали за утворення чеського королівства на чолі з російським самодержцем і втратили авторитет серед населення з приходом до влади Т. Масарика, намагалися повернути свій вплив на народні маси, критикуючи політику чехословацької влади. За прикладом революцій у Росії, Австрії, Угорщині, Німеччині, у середовищі чеських робітників зростали більшовицькі настрої. У цій складній ситуації Т. Масарик залишився вірним своїм попереднім ідеалам. Виконуючи обов'язки президента, він прагнув світового миру й миру між різними національностями в державі, а також економічного розвитку держа-

ви, покращення добробуту населення. Останнє Т. Масарик намагався досягти шляхом радикальних соціальних реформ і підвищення культури.

Для зміцнення миру і стабілізації нових незалежних держав за активної підтримки Т. Масарика було створено Малу Антанту. Для примирення з німецьким народом Чехословаччини останньому було надано право національно-культурної автономії; для зростання культурного і освітнього рівня населення створено багато навчальних закладів тощо.

У соціально-економічній сфері Т. Масарик також здійснював свою давно продуману програму. “Мені часто закидають, що я власне соціаліст. Я цієї назви не боюсь. Дійсно стою за радикальну соціальну реформу” [214, с. 93], – казав він. Здійснення соціальної реформи передбачало передусім скасування станів і привілеїв, введення восьмигодинного робочого дня, націоналізацію земельних ділянок, площа яких перевищувала 250 гектарів, та передачу їх за невисоку плату сільськогосподарським робітникам, запровадження державної підтримки безробітних, покращення соціального страхування робітників і службовців.

Чималу увагу Т. Масарик приділяв підтримці слов’янських емігрантських груп у Чехії. Так, завдяки його особистій допомозі були створені й успішно розвивалися українські, російські, білоруські національно-культурні організації.

Томаш Масарик, як президент Чехословаччини, реалізував у житті ті теорії, які створив і розробляв як учений і політик. Чехословацька Республіка під безпосереднім керівництвом Т. Масарика досягла високого рівня економічного, політичного, соціального і культурного розвитку. Завдяки авторитету Т. Масарика та успішним реформ, які проводилися ним безпосередньо, Чехословаччина посіла гідне місце у великій сім’ї європейських народів і стала гідним прикладом для наслідування.

Ми маємо право по-різному оцінювати діяльність Т. Масарика щодо нашого краю. Можна говорити про те, що Т. Масарик не надав Закарпаттю автономії у складі Чехословацької

Республіки у тому обсязі, на який розраховували русинські політики. Можна стверджувати, що реальне здійснення автономії, навіть у тому обсязі, який передбачав Т. Масарик та його найближчі соратники, затримувалося чехословацьким урядом у супереч усім міжнародним і внутрішньоправовим нормам аж до листопада 1938 р. Можна заявляти, що обсяг обіцяної Т. Масариком автономії був набагато менший від правових можливостей, які надавала Угорщина Законом № 10 “Про автономію Руської нації, яка живе в Угорщині” [259, с. 225 – 227]. Однак говорити про, що Т. Масарик та очолюваний ним уряд обманув надії закарпатців, не виконав узятих на себе зобов’язань, було б, на нашу думку, неправильно. На підтвердження цього факту згадаймо хоча б офіційний виступ найближчого однодумця Т. Масарика Едварда Бенеша під час Сен-Жерменської конференції, на якій він підкреслив, що місцеве населення Закарпаття не готове до самостійного управління своїм краєм, тому надання реальної автономії з боку уряду Чехословаччини – справа часу.

Крім цього, на наше переконання, усе, що робив Т. Масарик для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проєкту щодо створення цивілізованої держави. Закарпаття відчуло на собі реалізацію програми Т. Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилася з аграрної в аграрно-індустріальну, суттєво зріс життєвий рівень населення, швидкими темпами розвивалися міста, покращувалося транспортне забезпечення тощо. Цими фактами не можна нехтувати, особливо коли йдеться про негативну оцінку “чеському пануванню” на Закарпатті.

Не ідеалізуючи особистості Т. Масарика, хотілося б підкреслити, що він був творцем Чехословаччини і бажав її зміцнення, забезпечення добробуту кожного з її громадян. Як людина цілеспрямована, він домагався здійснення своєї мети тими

методами, які вважав за потрібні. Тому оцінювати Т. Масарика як особу, яка не виконала обіцянки й не надала реальної автономії Закарпаттю, керуючись помилковими міркуваннями, на нашу думку, неправильно. З огляду на свої внутрішні переконання, Т. Масарик міг діяти лише зі щирою упевненістю в тому, що його діяльність принесе користь людям, у тому числі й руському народу.

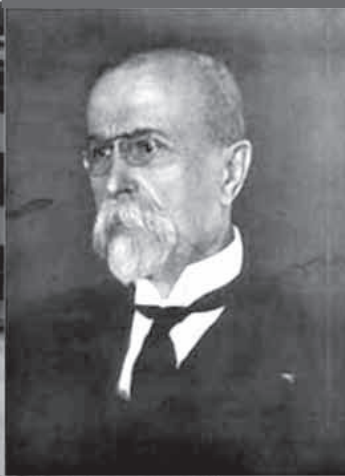

UŽHOROD — Várospark.

Ungvár. Színház.

Úniovár

Nemzeti ban'

3.1. Передумови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та роль Т. Масарика у цьому процесі

Для багатьох народів Австро-Угорської монархії Перша світова війна, в яку вони були втягнуті проти своєї волі, дала можливість кардинальних змін в їх подальшому розвитку, у тому числі – можливість отримати свободу. До таких народів слід віднести й русинів (руське населення), котрі проживали в угорській частині імперії. Кількість руського населення, що населяло в XIX ст. Австро-Угорщину, встановити з достовірною точністю надзвичайно складно: розбіжності між цифрами у різних авторів суттєва, від 350 до 700 тисяч осіб.

Угорські русини та українці жили концентровано в північно-східній частині королівства Угорщина: у комітатах Мароморош (46, 7 відсотка), Берег (48, 2 відсотка), Угоча (40, 5 відсотка), Унг (38, 2 відсотка) [331, с. 39].

Русини та українці належали до найбідніших верств населення держави, з низьким рівнем життя, слабо розвинутою економікою, в якій домінувало сільське господарство. На початку XX ст. 89, 6 відсотка населення було зайнято у галузі сільського господарства і лише 3, 4 відсотка – у сфері промисловості [331, с. 39].

Негативним фактором, який впливав на розвиток місцевого руського населення Закарпаття, був відносно високий ступінь

неписьменності. Так, у першій половині XX ст. близько 41 відсотка чоловіків і 45 відсотків жінок залишалися неписьменними [331, с. 39]. Такий стан був наслідком культурно-освітньої політики, яка протягом століть проводилася урядом Угорщини.

Низький рівень культури, мала кількість власної інтелігенції, міжконфесійні непорозуміння й конфлікти, відсутність єдиної власної літературної мови – усе це давало можливість угорській владі маніпулювати місцевим руським населенням.

Важке матеріальне та духовне становище закарпатців викликало велику хвилю еміграції населення у високорозвинуті держави Заходу, насамперед у США. У період з кінця XIX ст. до початку XX ст. з північно-східних комітатів Угорщини емігрувало близько 150 000 чоловік, що складало майже третину постійних жителів краю [234, с. 58].

Угорська влада вважала “емігрантський фактор” небезпечним для міжнародного іміджу власної держави, оскільки він міг «порушити створений образ демократичної Угорщини» [331, с. 40]. Виходячи з цього, угорська влада намагалася і далі контролювати (передусім через церкву) русинів, які знаходилися в еміграції. Економічна криза, що виникла на початку XX ст. і могла викликати повернення в Угорщину багатьох емігрантів, викликала посилення пильності уряду щодо акцій національно-визвольного руху слов'янського населення цієї держави.

Такою була ситуація на Закарпатті перед Першою світовою війною та під час неї. 3 листопада 1918 р. Австро-Угорщина, до складу якої на той час входило Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, котрі на той період населяли її територію. Природно, що не оминула це проблема й Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про свою державність. Так, 14 листопада 1918 р. Тимчасове Народне Зібрання в Празі проголосило створення Чехословацької Республіки, 16 листопада було проголошено створення Угорщини, 1 грудня – королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Незважаючи на відносно низьку активність місцевого населення щодо визначення подальшого статусу краю та належності його до будь-якої з сусідніх держав, протягом невеликого періоду (з кінця 1918 р. і в першій половині 1919 р.) в суспільно-політичному житті Закарпаття відбулося кілька важливих подій. Так, 21 грудня 1918 р. парламент Угорщини, до складу якої входило на той час Закарпаття, видав закон № 10, яким на частині території сучасного Закарпаття утворював автономну Руську Країну з центром у місті Мукачеві [259, с. 225 – 227]. У цей період спостерігаємо таке цікаве явище, як утворення Гуцульської республіки в с. Ясіня [132, с. 11], а також процес формування п'яти Народних Рад. 21 січня 1919 р. відбулися Хустські збори, котрі ухвалили рішення з'єднати комітати Мараморш, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна, що знаходилися на території Східної Словаччини та Закарпаття, з Соборною Україною, “просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішнє становище угорських Русинів” [259, с. 224].

Підвищений інтерес до Закарпаття виявляли сусідні держави, зокрема Угорщина, Чехословаччина, Польща, Румунія, а також Україна.

У ситуації, що склалася в краї, визрівали три об'єктивно альтернативні шляхи подальшого розвитку:

1. Бути включеним до складу будь-якої з п'яти сусідніх держав (Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, України). Що стосується останнього варіанта, то виникало резонне запитання: а до якої саме України? Адже, як відомо, на той момент існувало декілька державних утворень, які у своїй назві мали слово “Україна”.

2. Бути поділеними між чотирма державами (Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Румунією).

3. Утворити самостійну державу.

Необхідно зазначити, що на початку ХХ ст., до Першої світової війни та під час неї, русинські політики не виробили конкретної концепції державно-правового статусу Закарпаття. Властивим для політико-правової думки того часу було намагання покращити своє культурне й матеріальне становище шляхом отри-

мання культурної та церковної автономії, яка мала бути утворена в рамках Угорщини. Русинська політична еліта навіть під час війни чітко не сформулювала вимоги до угорського уряду щодо зміни становища і статусу власного народу. Прагнення реалізувати своє право на самовизначення націй і народів в угорському парламенті уперше озвучив словацький депутат Фердіш Юріга, який 19 жовтня 1918 р. виступив із доповіддю і заявив, що угорський народ не має жодного права управляти словацьким народом [72, с. 97 – 98]. Крім того, він підкреслив, що словацький народ жадає надання права на самовизначення всім слов'янським народам Угорщини, а серед них і закарпатським русинам. Уряд Угорщини висловився різко проти таких намагань слов'янських народів. Виняток становила лише ліберальна партія на чолі з Карольї, яка, залишаючись на позиції збереження територіальної цілісності Угорщини, виступала за надання більш широких прав національним меншинам [331, с. 42].

Перед кінцем Першої світової війни представники руської інтелігенції виробили декілька концепцій подальшого розвитку краю:

1. Закарпаття – автономія у складі Угорщини.
2. Закарпаття – незалежна держава.
3. Закарпаття – частина об'єднаної України.
4. Закарпаття – частина Росії.
5. Закарпаття – автономія у складі Чехословаччини.

Особливістю згаданих концепцій було те, що вони не відображали волі всього населення, яке в більшості не переймалося проблемами статусу краю й питанням його належності до будь-якої з сусідніх держав, а висувалися представниками різних течій.

Після розпаду Австро-Угорщини й утворення Угорської республіки уряд новоствореної держави розпочав кампанію за збереження територіальної цілісності Угорщини у довоєнних кордонах. Угорська влада, керована М. Карольї, активно пропагувала ідею перетворення Угорщини шляхом демократизації і федералізації на “нову Швейцарію”. Керівництво нової держави зверталося до лідерів неугорських народів з проханням не руйнувати тися-

чолітню країну, а допомагати в її перебудові на нову федеративну державу. Подібні заяви знайшли підтримку і серед місцевої руської політичної еліти. Плани щодо реформування держави здавалися реальними, здатними швидко покращити становище русинського населення.

5 листопада 1918 р. в Ужгороді відбулися збори місцевої інтелігенції, на яких було вирішено скликати народне зібрання. 9 листопада було організовано зібрання, на якому створено Угроруську народну раду. Головою ради обрали С. Сабо, секретарем – А. Волошина [148, с. 115]. На зборах було прийнято меморандум, в якому акцентовано увагу на необхідності збереження територіальної цілісності Угорщини і наданні жителям Закарпаття таких же прав, які будуть запропоновані іншим народам Угорщини. Крім цього, була висловлена вимога про надання краю автономії у справах управління греко-католицькою церквою, утворення кафедри руської мови в Будапештському університеті та проведення господарської реформи. Після цієї події С. Сабо, як голова Ради, провів серію переговорів із керівниками угорського уряду, результатом яких була обіцянка уряду виконати всі вимоги угорських русинів.

Влада Угорщини, тримаючи ініціативу закарпатських русинів під контролем, вирішила утворити Руську народну раду в Будапешті й доручила Оресту Сабо підготувати проект автономії Руської Країни. 10 грудня 1918 р. О. Сабо скликав народне зібрання “Угорських Русинів”, на якому, згідно з планами уряду, мали бути присутні лише ті представники інтелігенції, котрі лояльно ставилися до угорської влади. Але на форум прийшли також делегати, які висловилися проти залишення Закарпаття в складі Угорщини і, спираючись на право народів на самовизначення, вимагали приєднання його до України. Незважаючи на це, президія зібрання підготувала проект рішення, в якому йшлося про те, що угро-руський народ залишиться вірним своїм тисячолітнім традиціям та Вітчизні і бажає забезпечення автономії у внутрішніх справах. Забрання відхилило такий проект, і було вирішено вдруге провести збори 21 січня 1919 р., але не на угорській території, а на Закарпатті.

Розгортання подій у такому напрямку прискорило надання урядом Угорщини автономії Закарпаттю. Законом № 10 від 21 грудня 1918 р. була утворена автономна Руська Країна. У цьому законі зазначалося: “Руській Нації, що живе в рамках Мадярщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови...” [259, с. 225]. Закон передбачав, що з частин комітатів Унг, Берег, Угоча і Мароморош, заселених “Русинами”, утворюється автономна політико-правова територія під назвою Руська Країна. Питання кордонів Руської Країни, а також правового статусу Русинів, які проживають на території комітатів Сепеш, Шарош, Земплин, Абауй-Торна, повинні бути вирішені міжнародною мирною конференцією. Руська Країна самостійно управляє всіма справами, окрім закордонної політики, військових питань, фінансів, громадянства, кримінального і цивільного права, господарської та соціальної політики.

Останні є компетенцією центральних органів законодавчої та виконавчої влади. Для ведення автономних справ утворюються власні органи влади: Руський Народний Сойм, Міністерство для Руської Країни, Державне Намісництво Руської Країни. Найвищим органом законодавчої влади у всіх автономних справах є Руський Народний Сойм, а у справах, спільних з Угорщиною, – Парламент Угорщини, в якому русинське населення представлене своїми депутатами. Найвищим органом виконавчої влади є Міністерство для Руської Країни, яке очолюється міністром – членом уряду Угорщини. Крім цього, діє Намісництво Руської Країни, яке безпосередньо здійснює виконавчу владу на території автономії і підпорядковане міністру.

Закон про автономію Руської Країни не визначив територію майбутньої автономії, оскільки угорська влада бажала уникнути непорозумінь з іншими неугорськими народами. Ідеться передусім про словаків. Згідно з проектами руських політиків, до складу автономії мали належати, крім комітатів Унг, Берег, Угоча, Мароморош, ще й комітати, котрі знаходилися на території Східної

Словаччини (Сепеш, Шарош, Земплін, Абауй), в яких проживала невелика кількість руського населення. Угорська влада не відкидала намагань русинів, однак дипломатично перенесла вирішення цього питання до компетенції мирної конференції. Такий хід уряду був зумовлений тим, що в листопаді-грудні 1918 р. на території Східної Словаччини виникла Словацька народна республіка, яка тяжіла до Угорщини. Підтримуючи пригнєння підкарпатських русинів приєднати до Руської Країни східнославацькі земелі, уряд Угорщини міг суттєво погіршити відносини зі Східнославацькою радою, а відповідно – втратити можливість залишити Східну Словаччину у складі Угорщини [331, с. 44].

На початку 1919 р. угорська влада ще не втратила надію на залишення Закарпаття у складі Угорщини. Постановою уряду доктора О. Сабова було призначено міністром для Руської Країни [211, с. 107]. Вибори до автономного Сойму, призначені на 4 березня, були проведені на території, не окупованій військами Чехословаччини. Активність населення у виборах виявилася досить низькою: більшість людей взагалі не знала про їх проведення. 5 березня 1919 р. було скликано перше засідання автономного Сойму під головуванням губернатора Августина Штефана. На засіданні був присутній міністр для Руської Країни, який проголосив урядову програму [331, с. 45]. Складна політична ситуація в Угорщині, яка виникла після повалення уряду М. Карольї і встановлення більшовицького режиму, невизначеність території автономії та її реального статусу спричинили переорієнтацію Угроруської народної ради в Ужгороді з проугорської на чехословацьку.

Серед руського населення знайшла підтримку і концепція утворення самостійної держави, яка на той історичний момент була доволі утопічною. Прикладами такої підтримки можна назвати ініціативу американських русинів та намагання створити Гуцульську республіку в січні 1919 р.

Ідея приєднання Закарпаття до Росії була підтримана Руською народною радою в Пряшеві, яка 21 грудня 1918 р. об'єдналася з Радою Лемків, утворивши Карпаторуську народну раду. Однак Пряшівська рада недовго підтримувала ідею об'єднання з Росією і

вже наприкінці 1918 р. розглядала можливість включення Закарпаття до складу новоутвореної Чехословаччини. Подібну переорієнтацію зумовило те, що населення Росії хоч і було для русинів братнім слов'янським народом, але залишалося далеким "чужим" суспільством. Невеликий досвід спілкування з росіянами, здобутий русинами під час війни, негативно вплинув на ставлення місцевих жителів до росіян, оскільки військові цієї держави нерідко грабували тутешнє населення, знущалися з нього. У результаті проведеного серед американських русинів плебісциту лише 10 осіб висловилося за приєднання до Росії [305, с. 63].

Набагато більше прихильників мала ідея приєднання Закарпаття до України, яка почала будівництво суверенної держави з проголошенням Третього та Четвертого Універсалів Центральної Ради. Процес формування суверенної держави прискорило визнання України як незалежної держави Німеччиною й Австро-Угорщиною та підписання з нею мирної угоди. Незважаючи на внутрішні конфлікти, громадянську війну, несприятливе зовнішньополітичне становище, українці не втрачали можливості створити власну незалежну державу. На цю державу орієнтувалась і значна кількість населення Закарпаття, яке етнічно ідентифікувало себе з українською народністю.

8 листопада 1918 р. в с. Ясіня пройшов великий мітинг, на якому було підтримано сформульовану С. Ключураком вимогу про приєднання Закарпаття до України [132, с. 11]. Подібні вимоги були виголошені того самого дня на зібранні в Пряшеві.

8 листопада 1918 р. у Старій Любовні було скликано зібрання Русинів, в якому взяли участь делегати від русинських сіл комітатів Спіш і Шариш. Зібрання вирішило створити Руську Народну Раду (Раду Лемків). У той же день Рада прийняла звернення, в якому підкреслила, що будь-який народ має право на самовизначення, і висловила протест проти того, щоб територія, на якій проживає руський народ, була включена до різних державних утворень [132, с. 14 – 15]. Ініціатива возз'єднання Закарпаття з Україною була оприлюднена одним із лідерів зібрання – Омеляном Невицьким.

17 листопада 1918 р. була утворена Руська (українська) Народна Рада в Хусті, яка також висловилася за возз'єднання Закарпаття з Україною. Вимогу про возз'єднання з Україною проголосив голова Хустської ради Ю. Брацайко 10 грудня 1918 р. на зібранні Русинів у Будапешті [331, с. 47].

Окремою подією, яка засвідчила підтримку великою кількістю населення Закарпаття ідеї приєднання до України, слід вважати Хустські збори, які відбулися 21 січня 1919 р. [140, с. 44 – 54].

Не заперечуючи великого значення з'їзду в Хусті як важливої події на шляху возз'єднання Закарпаття з Україною, необхідно зазначити, що деякі оцінки цієї події слід вважати не зовсім правильними. Перш за все це стосується визначення з'їзду як всезакарпатського, про що йдеться в першому пункті резолюції, викладеної у монографії Петра Стерча та в деяких інших публікаціях [259, с. 260]. Такий висновок не зовсім правомірний і перебільшений, оскільки в кінці 1918 – на початку 1919 р. на Закарпатті була складна і неоднозначна політична ситуація. Буржуазна Угорщина за допомогою значних політичних сил Закарпаття робила все можливе, щоб залишити край у своєму складі. Таке рішення було закріплено в Законі від 21 грудня 1918 р., який проголошував автономну Руську Країну. Ще раніше, 10 грудня 1918 р., уряд Угорщини скликав “зібрання русинів”, метою якого було обговорення майбутньої автономії. Лише незначна частина делегатів, які представляли Мараморошину, довідавшись про мету зборів, покинула їх. Згадані делегати 18 грудня 1918 р. утворили в Мараморош-Сигеті Руську Народну Раду Мараморощини, яка прийняла рішення про возз'єднання з Україною, та виступили ініціаторами скликання Хустського з'їзду 21 січня 1919 р. У роботі з'їзду в основному брали участь представники Марамороша. Виходячи з цього, називати з'їзд всезакарпатським юридично некоректно, оскільки на ньому не були присутні належним чином обрані представники від усіх територіальних громад Закарпаття. Крім цього, при визначенні з'їзду як всенародного варто пам'ятати, що Закарпаття було на той час багатонаціональним, у ньому поряд із русинами й українцями проживала велика кількість угорців, євреїв, румунів

та ін., котрі навряд чи бажали приєднання Закарпаття до України, а отже, знаючи наперед про це рішення, не були зацікавлені в обранні своїх делегатів на Хустський з'їзд [132, с. 16 – 19].

Проаналізувавши вищенаведені факти, доходимо висновку: хоча рух за злуку з Україною в цей час був масовим, все ж він не міг бути одностайним. Доказами цього є не лише згадані причини й особливості суспільно-політичного життя краю, але й факт, що досить швидко, підтримуючи позицію Ужгородської і Пряшівської Рад про входження до складу Чехословаччини, переорієнтувалися всі інші ради, котрі діяли на Закарпатті.

Крім цього, з окупацією України більшовицькою Росією в 1919 р. була втрачена можливість на злуку з соборною українською державою. У такій ситуації єдиним можливим шляхом забезпечення подальшого прогресивного розвитку Закарпаття було включення його до складу демократичної Чехословацької Республіки.

Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше була висловлена під час завершення Першої світової війни на американському континенті. Чеські політичні кола як перед Першою світовою війною, так і на її початку не розглядали питання про утворення спільної держави з “угорськими Русинами”, а також не виражали бажання приєднати територію Закарпаття до складу новоутвореної Чеськословацької держави. Вони вважали, що ця територія належить до сфери російських інтересів. Підтвердженням цьому є морандум, виголошений Томашем Масариком у м. Роттердамі в жовтні 1914 р., а також його меморандум Independent Bohemia від травня 1915 р. Карта майбутньої чехословацької держави, яку Т. Масарик накреслив у березні 1915 р., перебуваючи в Женеві, включала лише невелику частину майбутньої Підкарпатської Русі. При визначенні кордонів держави було враховано етнографічний принцип, тобто русинсько-словацько-угорський етнічний кордон. Доказом того, що Т. Масарик не включав Закарпаття до сфери інтересів Чехословаччини, може слугувати також телеграма міністра закордонних справ Тимчасового уряду Росії Павла Мілюкова від 19 березня 1917 р., на яку посилається Петро Стерчо в своїй монографії. Згідно з цією телеграмою Росія через свого мі-

ністра висловила плани щодо поділу Австрії, зокрема йшлося про те, що Австрія й Угорщина мають бути утворені в межах своїх етнічних кордонів, а малоруські території повинні приєднатися до України. Враховуючи це, П. Стерчо робить висновок: "В окреслення "малоруські території" Мілюков, очевидно, зачислявав і "Угорську Русь", бо перед тим говорив про Угорщину і коли б він мав на увазі лише Галичину, то говорив би був про "малоруську територію" (в однині)" [259, с. 9]. Виходячи з цього, Т. Масарик не міг розраховувати на Угорську Русь як на частину майбутньої Чехословацької Республіки.

Словацькі політики також не висловлювали ідеї приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини. Словацьчина мала достатньо власних проблем, пов'язаних зі становленням словаків як рівноцінного європейського народу. Близькість русинсько-українського етносу та його схожі проблеми на теренах Угорщини не викликали бажання якимось чином поневолити цей народ. Більше того, виступаючи в угорському парламенті за незалежність словаків, словацькі делегати вимагали також надання незалежності іншим слов'янським народам, у тому числі й русинам.

Найбільшу активність у вирішенні подальшого статусу Закарпаття виявили американські русини. Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше виникла під час Першої світової війни саме на американському континенті. Вона була наслідком співпраці між словацькими і русинськими емігрантами в США щодо вирішення тотожних проблем обох народів як удома (в Угорщині), так і в еміграції. Перші контакти між двома еміграціями датуються другою половиною XIX ст. Представники обох діаспор активно співпрацювали перш за все у галузі визволення власних народів з-під угорського впливу.

Протягом 1918 р. американські русини намагалися вирішити долю Закарпаття ще лише на теоретичному рівні. У цей період представники різних течій активно дискутували, обговорюючи питання майбутнього статусу Закарпаття.

Американсько-руська народна оборона, заснована в Пітсбурзі й очолена М. Пачутою, підтримувала русофільський та, до певної

міри, православний напрям, орієнтуючись на приєднання території Закарпаття до Чехословаччини. Група активістів, конфесійно греко-католицька, консолідувавшись навколо особи Г. Жатковича, схвалювала ідею утворення незалежної держави. У середовищі американських русинів були й інші погляди на подальший розвиток краю, пов'язані з визволенням Закарпаття з-під влади Угорщини або з залишенням краю в її складі та наданням автономного статусу.

23 липня 1918 р. в Гомстеді (Пенсільванія) виникла Американська народна рада угро-русинів, основною метою якої була консолідація русинських емігрантів різних течій навколо єдиної концепції подальшого розвитку краю [63, 62].

Після багатьох дискусій Американська народна рада угро-русинів доручила адвокату Г. Жатковичу підготувати меморандум, з яким американські русини могли б звернутися до президента США з проханням про допомогу у вирішенні подальшої долі русинського народу.

1 жовтня 1918 р. Г. Жаткович запропонував проект меморандума Американській народній раді на засіданні в Скрентоні, і після обговорення документ був прийнятий Радою. У меморандумі було коротко охарактеризовано територію, на якій живуть русини, викладено ініціативу американських русинів. Зокрема, було висунуто проект трьох альтернативних шляхів подальшого розвитку Закарпаття:

1) щоб угорські Русини дістали повну незалежність. Якщо це буде неможливо –

2) з'єдналися з Русинами Галичини та Буковини й утворили спільну державу. Якщо і це буде неможливо –

3) отримали найширшу автономію у складі Угорщини [331, с. 49].

21 жовтня 1918 р. делегацію угорських русинів прийняв американський президент Вудро Вільсон, який відігравав важливу роль у процесі формування нової політичної карти Європи. В. Вільсон зазначив, що перші два пункти меморандуму неможливі, і США не будуть надавати допомогу в їх здійсненні. Реалізація тре-

того варіанта, тобто створення автономії Угорської Русі, цілком реальна, але мова має йти про автономію не в рамках Угорщини, а в складі будь-якої сусідньої слов'янської держави [331, с. 49].

Американська народна рада угро-русинів, очевидно, очікувала подібної відповіді, оскільки дуже швидко активізувала контакти з лідером чеського визвольного руху Т. Масариком. Так, 23 жовтня 1918 р. Американська народна рада угро-русинів була прийнята до складу Центральноєвропейського демократичного союзу, очолюваного Т. Масариком. Як один з представників дванадцяти поневолених європейських народів, Г. Жаткович підписав Проголошення незалежності. Перед підписанням цього документа він виступив підкреслив відособленість угорських русинів та їх незалежність від українців, при цьому додав, що, незважаючи на можливу мовну близькість між цими двома народами, їх протягом тривалого часу розділяє історія.

У той же день Американська рада угро-русинів в особі Г. Жатковича почала переговори з Т. Масариком щодо можливості входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Під час переговорів Г. Жаткович вручив Т. Масарику копію меморандуму угро-русинів до президента США, до якого останній поставився з особливою увагою. Коментуючи переговори з Г. Жатковичем, Т. Масарик у праці "Світова революція" зазначив, що, попри проблеми господарського, фінансового, культурного, конфесійного характеру, які можуть виникнути у випадку входження Закарпаття до складу Чехословаччини, Г. Жаткович та інші члени делегації, зваживши всі переваги і недоліки, виразили переконання, що найкращою перспективою подальшого розвитку Закарпаття є входження його до складу Чехословацької Республіки [305, с. 62]. Незважаючи на те, що Закарпаття раніше не розглядалось ні Т. Масариком, ні іншими впливовими чеськими політиками в контексті Чехословаччини, чеська політична еліта у своїй більшості досить скоро зрозуміла всі вигоди від включення Закарпаття до новоутвореної Чехословацької Республіки. Тим не менше, думки, висловлені Т. Масариком з приводу входження Закарпаття до цієї держави, свідчать насамперед про те, що залишаю-

чись демократом, він не мав бажання поневолювати будь-який народ, включивши його до складу новоутвореної Чехословаччини. Більше того, бажаючи уникнути можливих внутрішніх конфліктів у новоутвореній державі, Т. Масарик хотів, щоб вибір підкарпатських русинів, або принаймні їх лідерів, був усвідомленим.

У жовтні 1918 р. у Філадельфії Г. Жаткович провів ще одну серію переговорів з Т. Масариком, темою яких було визначення статусу русинів у випадку їх приєднання до Чехословаччини. Під час переговорів Т. Масарик заявив, що, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: "...кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені" [132, с. 20]. Крім цього, Т. Масарик нагадав Г. Жатковичу про висловлені ним раніше проблеми у випадку з'єднання русинів із чехами і словаками в одній державі.

Результатом переговорів було вироблення формули входу Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Відповідно до формули Закарпаття мало увійти до складу чехословацької держави, побудованої за федеративним принципом. Територія південнокарпатських Русинів мала стати автономною одиницею в складі новоствореної держави.

Погляди Томаша Масарика на державний лад майбутньої Чехословацької Республіки та місця закарпатців у цій державі у випадку, якщо вони вирішать приєднатися до неї, були широко «розрекламовані» в русинській емігрантській пресі з тим, щоб схилити більшість емігрантів на користь "чеського" варіанту вирішення русинського питання. Але незабаром з'явилися перші непорозуміння між Т. Масариком і лідером русинського руху Г. Жатковичем. Ці розходження в поглядах стосувалися перш за все питання кордонів майбутньої Підкарпатської Русі. Г. Жаткович, а також Американська народна рада русинів вважали, що до автономії мають належати всі території майбутньої чехословацької держави, які населені русинами, тобто території сучасного Закарпаття та Східної Словаччини. Такий зміст, очевидно, Г. Жаткович вклав і у відповідь Томаша Масарика на питан-

ня щодо встановлення кордонів території південно-карпатських русинів. Т. Масарик, у свою чергу, мав на увазі кордон між майбутньою Чехословаччиною і територією, заселеною підкарпатськими русинами, накреслений ним на карті майбутньої держави у 1915 р. Вказаний кордон пролягав по лінії від Чопа до північної частини Ужгорода так, що залізниця залишається у Словаччині, а Ужгород належить Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат.

Рішення про входження Закарпаття до складу Чехословаччини було ухвалено на засіданні Американської народної ради Угро-Русинів у Скрентоні 12 листопада 1918 р. У резолюції, прийнятій Радою, зокрема, було зазначено: “Чтобы угро-русины съ найширшими самостоятельными правами якъ держава (штат) на федеративной (союзной) основе приключилися къ Чехословенской демократической Республики, съ тымъ условіемъ, что до нашей краины должны пренадлежати всъ оригинально (съ начала) русски жупы: Спишъ, Шаришъ, Земплинь, Абауй, Гемеръ, Боршодъ, Ужъ, Берегъ, Угоча и Мараморошъ” [188, с. 71].

Після прийняття Радою рішення серед американських русинів був проведений плебісцит, метою якого було виявити їх ставлення до вирішення питання про статус Закарпаття. У плебісциті брало участь 1113 делегатів, з яких 732 (66, 42 відсотка) висловилися за входження Закарпаття до Чехословаччини, 320 (28, 13 відсотка) – за злуку з Україною, 27 (2, 43 відсотка) – за утворення самостійної країни, 13 (1, 18 відсотка) – за об'єднання з галицькими і буковинськими русинами, 10 (0, 9 відсотка) – за об'єднання з Росією, 9 (0,8 відсотка) – за залишення у складі Угорщини, 1 – за об'єднання з Галичиною [331, с. 50]. Необхідно зазначити, що у народному опитуванні не брало участі православне руське населення. Плебісцит підтвердив рішення Американської народної ради Угро-Русинів. Отже, Закарпаття повинно було увійти до складу нової центральноєвропейської держави зі статусом автономії, який передбачав наявність власного губернатора, законодавчого органу (Сойму), адміністрації, судів. До території автономії мали бути віднесені всі угорські комітати, населені русина-

ми. Рішення плебісциту надіслали президенту Сполучених Штатів Америки В. Вільсону.

Воля американських русинів щодо приєднання краю до Чехословаччини була підтримана урядом цієї держави, оскільки останній вбачав у зазначеному факті можливість посилення власної держави та перетворення її у домінуючу центральноєвропейську країну.

Висловлення волі американських русинів щодо подальшої долі Закарпаття все ж було недостатньо для вирішення питання про подальший статус краю. Цю проблему повинна була вирішити Сен-Жерменська мирна конференція, яка розпочала роботу в резиденції французького міністерства закордонних справ 18 січня 1919 р. [258, с. 848 – 849].

Проблему Закарпаття на засіданні Високої Ради 5 лютого порушив міністр закордонних справ Чехословацької Республіки Едвард Бенеш. Він, зокрема, зазначив, що карпаторусини мають багато спільного з чехами і словаками, вони, не бажаючи далі залишатись у складі Угорщини, хочуть увійти до складу Чехословацької Республіки. Це повністю збігалось з інтересами уряду республіки. У кінці доповіді Е. Бенеш підкреслив, що включення Закарпаття до Чехословаччини сприяло б формуванню “санітарного кордону” із більшовицькою Росією, яка прагнула поширити свій вплив на Галичину. У цьому інтереси Чехословаччини повністю збігалися з інтересами великих європейських держав, котрі не бажали “пустити Росію за Карпати, щоб вона не стала середньоєвропейською державою” [132, с. 21].

Для розгляду чехословацьких питань було створено окрему комісію з представників США, Великобританії, Франції, Італії на чолі з Жюлем Камбо. З 27 лютого до 24 березня 1919 р. відбулося десять засідань комісії, сім – у травні 1919 р. На вступному зібранні 27 лютого 1919 р. було сформульовано п'ять основних запитань, на які комісія мала дати відповідь. Серед них на третьому місці було запитання про те, чи мають угорські русини бути приєднані до Чехословаччини, чи залишаться у складі Угорщини [305, с. 64].

“Руське питання” стало предметом обговорення комісії вже на другому засіданні 28 лютого. Член комісії Чарльз Сеймур, який представляв США, відзначив, що Сполучені Штати бачать три можливі варіанти розв’язання цього питання: 1) приєднати русинів до України; 2) залишити їх у складі Угорщини; 3) утворити провінцію або автономний штат у складі Чехословацької республіки. Перші два варіанти він одразу відкинув і заявив, що США бажають здійснення третього варіанта, тобто русинської автономії в рамках Чехословацької Республіки. Ч. Сеймур також зазначив, що США підтримають цей варіант за умови, що русини погодяться на пропозицію приєднатися до новоутвореної держави, а уряд Чехословацької Республіки надасть їм гарантії перед мирною конференцією. Крім цього, представник США зауважив, що надання автономії має бути результатом досягнення русинами певного рівня політичного, економічного, культурного розвитку і не має обмежуватися часовими рамками [305, с. 65].

Проти проекту, запропонованого США, висловилися представники Великобританії та Італії. Італійці вважали, що найкраще русини зможуть реалізувати автономію, залишаючись у складі Угорщини. Британці, протестуючи проти американського проекту, висловили свою незгоду й з італійським варіантом, оскільки їм не сподобався “угорський клин” між Чехословаччиною і Румунією. Французький експерт Ле-Ронд запропонував вирішити проблему русинів шляхом приєднання Закарпаття до Румунії, однак відразу ж відкликав свою пропозицію як нераціональну і висловився на користь американського варіанта. Представник Франції Ла-Рош запропонував іще один варіант розв’язання справи, що розглядалася, – приєднати землю, заселену русинами, до Польської республіки, але додав, що вважає правильнішим рішення приєднати територію русинів до Чехословацької Республіки. Наприкінці засідання голова комісії Камбо, підбивши підсумки, констатував, що більшість членів комісії виступають за приєднання південнокарпатської території, населеної “угорськими русинами”, до складу Чехословацької Республіки.

При обговоренні карпаторусинської проблеми члени комісії відзначили, що Закарпаття раніше не належало ні до Чехословаччини, ні до тогочасної України. Отже, головним при визначенні його майбутньої долі буде волевиявлення народу. До середини лютого 1919 р. керівництво основних політичних сил на Закарпатті остаточно не визначилося з цим питанням: Прешовська й Ужгородська Народні Ради виступали за включення Закарпаття до Чехословацької Республіки, керівництво ж Хустської, Сигетської та Свалявської Народних Рад залишалося на позиції злуки з Україною [132, с. 21].

Чехословацька делегація пообіцяла далі працювати над тим, щоб схилити всі ради на свій бік, оскільки одні лише волі американських русинів щодо визначення статусу Закарпаття недостатньо. Така робота була розпочата з ініціативи Т. Масарика ще до засідання комісії. Як досвідчений політик, він розумів усю важливість факту консолідації населення Закарпаття і його представницьких органів навколо ідеї приєднання до Чехословацької Республіки. Так, у лютому 1919 р. за дорученням президента Чехословаччини Фердинанд Пісецький був направлений в Ужгород із завданням повідомити населення про рішення американських русинів для того, щоб активізувати роботу щодо прискорення прийняття рішення місцевими русинами на користь приєднання до чехословацької держави. Таким чином, після засідання комісії ця робота була продовжена. Результатом активних дій чехословацького уряду на чолі з Т. Масариком було спільне засідання 8 – 9 травня в місті Ужгороді трьох Народних Рад – Ужгородської, Прешовської, Хустської – під головуванням А. Волошина. Учасники засідання вирішили створити спільну Центральну Руську Народну Раду, яка прийняла рішення, що містило 14 пунктів, про входження Закарпаття до Чехословаччини на федеративних засадах [188, с. 71].

Згідно з цим документом нова держава повинна була отримати назву Чесько-Словацько-Руська Республіка. Планувалося, що руську державу, як частину федерації, представлятиме міністр, призначений президентом федерації. Територія карпат-

ських русинів мала стати повною автономною одиницею в рамках федерації. Крім закордонної політики, оборони, фінансів, уся законодавча і виконавча влада повинна була належати місцевим органам влади. Таке розмежування компетенції між органами влади республіки та автономної русинської території мало бути зафіксоване в угоді, підписаній представниками Чехословацької Республіки та Руської держави. Щодо спірних питань, які можуть виникнути між федерацією та автономією, то їх, за зверненням будь-якої зі сторін, повинна вирішити Ліга Націй. Рішення цієї організації було б остаточним і обов'язковим для обох сторін [234, с. 104].

Таким дискусійним питанням залишалося встановлення кордонів між Словаччиною і Закарпаттям. Центральна Руська Народна Рада намагалася посунути кордони Підкарпатської Русі далеко на захід, включивши до її складу більшість територій Східної Словаччини, зокрема колишні угорські комітати Земплин, Шариш, Абауй та північну частину комітату Сепеш, в яких проживало місцеве руське населення, котре, щоправда, становило меншість. Так, згідно зі статистичними даними, опублікованими в 1912 р., в Угорщині, зокрема у комітатах Земплин проживало 11,6 відсотків русинів, Шариш – 22,5 відсотків, Сепеш – 9,4 відсотків [73, с. 39].

Центральна Руська Народна Рада відрядила до Праги делегацію у складі 105 осіб на чолі з А. Бескидом, А. Волошиним, Г. Жатковичем. 23 травня 1919 р. лідери делегації були прийняті президентом Чехословацької Республіки Т. Масариком і міністром внутрішніх справ країни А. Швеглою, з якими відбулися переговори про остаточні умови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Прагнення Центральної Руської Народної Ради включити Східну Словаччину до складу Підкарпатської Русі не було підтримане ні Т. Масариком, ні урядом Чехословацької Республіки.

Рішення Центральної Руської Народної Ради чехословацька делегація подала як волевиявлення всього народу Закарпаття. Крім того, було заявлено, що руське населення як у Європі (на

Закарпатті), так і в Америці (США) одностайно виявило бажання жити разом зі слов'янським, чеським і словацьким народами [132, с. 22].

Під час другого раунду засідань у травні 1919 р. комісія у справах Чехословаччини знову повернулася до вирішення “русинської” проблеми. Правда, на цей раз обговорювалася вже не сама необхідність входження Закарпаття до Чехословаччини, а питання, пов'язані з тим, на яких засадах має бути здійснене це входження.

15 травня 1919 р. члени комісії заслухали міністра закордонних справ Е. Бенеша, який мав пояснити, яким чином Чехословаччина хоче надати автономію русинам. На поставлені запитання Е. Бенеш заявив, що Чехословаччина має намір вирішити русинське питання так само, як і інших національних меншин: німецької, угорської, польської. Русинам буде надано можливість самостійно вирішувати питання освіти, мови і судочинства. Він також заявив, що Чехословаччина складатиметься з кількох областей, а земля русинів стане однією з них. Русини, окрім власного Сойму, будуть представлені в центральному законодавчому органі. Е. Бенеш наполягав на тому, що для попередження будь-яких спорів мирна конференція має встановити кордон між Словаччиною і Закарпаттям [234, с. 105 – 113].

Подальша дискусія розгорнулася навколо питань політичної системи й адміністрації майбутньої автономії. У цьому контексті обговорювалося питання про розподіл компетенції між центральним чехословацьким парламентом і місцевим Соймом, про вплив русинів на вирішення загальнодержавних проблем.

Оскільки на територію Закарпаття, крім Чехословаччини, претендували також Угорщина та Україна, комісія доручила Е. Бенешові розробити остаточний проект автономії Підкарпатської Русі й подати його члену комісії Нікольсону для підготовки рапорту Високій Раді.

У підготовленому Е. Бенешем Меморандумі “Про правове положення південнокарпатських русинів, територія яких творить частину території Чехословацької держави” були зазначе-

ні основні засади статусу Закарпаття у випадку його входження до складу Чехословацької Республіки. Цей документ передбачав:

1. Країна південнокарпатських русинів у кордонах, визначених мирною конференцією, матиме власну назву, яка буде встановлена за згодою поміж Чехословаччиною та Соймом південнокарпатських русинів.

2. Країна південнокарпатських русинів матиме власний Сойм, наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних питаннях, а також в усіх інших справах, які будуть віднесені законами Чехословаччини до його компетенції. Закони, прийняті цим Соймом, ратифікуються президентом республіки і підписуються губернатором країни південнокарпатських русинів, відповідальним перед Соймом.

3. У всіх інших справах країна південнокарпатських русинів братиме участь у законодавчій системі Законодавчого Згромадження (парламенту) Чехословацької Республіки, до якого вона висилатиме представників, вибраних згідно з приписами конституції Чехословацької Республіки. Ці послы, однак, не матимуть права голосувати у тих справах, що законно належать до компетенції Сойму.

4. На чолі адміністрації країни стоятиме губернатор, призначений Президентом Чехословаччини. Губернатор матиме найвищу владу щодо мовних, освітніх і релігійних питань, а також щодо справ внутрішньої адміністрації країни.

Щодо всіх інших питань найвищу владу матимуть міністерства Чехословацької Республіки, в яких створять спеціальні відділи для справ країни південнокарпатських русинів.

Суди країни південнокарпатських русинів будуть частиною судової системи Чехословаччини. Однак, якщо сторони апелуватимуть до судової інстанції, розташованої за межами країни південнокарпатських русинів, такі судові справи буде розглядати спеціально утворений Руський Суд.

5. Усі службовці призначатимуться губернатором, вищі службовці – Президентом за поданням губернатора.

6. У Раді Міністрів Чехословаччини країна південнокарпатських русинів буде репрезентована Міністром без портфеля, якого призначатиме Президент з-поміж південнокарпатських русинів [259, с. 227 – 228].

Крім цього, у Меморандумі було наведено проект адміністративно-територіального устрою на іншій території Чехословацької Республіки, який передбачав встановлення унітарної форми територіального устрою з поділом на округи. Очолювати владу округу буде окружний начальник, котрий призначатиметься центральним урядом. У кожному окрузі має діяти Окружна Рада, яка виконуватиме деякі адміністративні функції та здійснюватиме контроль за діяльністю окружного начальника. Жодними законодавчими функціями Окружні ради наділені не будуть, оскільки законодавча влада на всій території Чехословацької Республіки, крім території південнокарпатських русинів, буде здійснюватися виключно парламентом [259, с. 228].

Такий державно-правовий статус чехословацька влада планувала надати Закарпаттю в разі входження його до складу Чехословаччини. У Меморандумі стисло відображено ставлення празького уряду на чолі з Т. Масариком до питання русинської автономії, зокрема чехословацька влада намагалася підкреслити “окремішність”, автономний статус Закарпаття у складі Чехословаччини.

Аналізуючи документ, можна зробити висновок про те, що Томаш Масарик як президент Чехословацької Республіки, а також уряд планували надати Закарпаттю реальну автономію з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини. Інша справа, що обсяг прав, які уряд планував надати автономним органам влади, був замалим. У цьому контексті хотілося б додати, що зведення автономії до освітніх, мовних, релігійних питань контрастує із заявами Т. Масарика при переговорах з лідерами Американської ради русинів восени 1918 р. про те, що у випадку, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословацької Республіки, їм буде надано «повну автономію». Компетенція, яку згідно з Меморандумом мала отримати автоном-

на влада (освіта, релігія, мова), а також запевнення в тому, що їй можуть бути надані й інші повноваження (відповідно до законодавства Чехословацької Республіки), значно вужчі порівняно навіть із Законом № 10 угорського парламенту “Про автономію руської нації, живучої в Угорщині”. У параграфі 4 закону вказано, що Руська Країна самостійно вирішує свої внутрішні справи, окрім справ, які є спільними з Угорською Народною Республікою. У цьому ж документі наведено вичерпний перелік таких справ: закордонна політика, оборона, фінанси, громадянство, цивільне і кримінальне законодавство, визначення господарської і соціальної політики.

На наступному засіданні, яке відбулося 20 травня 1919 р., комісія заслухала звіт Нікольсона. Він зазначив: на засіданні комісії 15 травня міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближена до федеративної. У цьому полягає мета уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, як решта території республіки. У цьому контексті Е. Бенеш згадав і територію Закарпаття, яка доволі бідна, слаборозвинута як в економічному, так і в культурному плані. З огляду на це перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілої низки питань, Прага планує спочатку підняти рівень розвитку Закарпаття й зрівняти його з іншими чеськими та словацькими регіонами. Нікольсон високо оцінив підготовлений чехословацьким урядом Меморандум та запропонував комісії прийняти його. Комісія у своїй резолюції одноголосно радила Високій Раді прийняти запропонований Чехословаччиною план як основу майбутніх взаємовідносин між Чехословаччиною і русинами [305, с. 68].

Питання вирішення статусу угорських русинів перестало бути проблематичним для комісії. Це було зумовлено передусім тим, що, окрім Чехословаччини та переможеної Угорщини, щодо питання Закарпаття не виявляла серйозної зацікавленості жодна держава.

23 травня 1919 р. на засіданні Ради Міністрів Закордонних Справ було прийнято запропонований у Меморандумі план. На пропозицію члена комісії Лансінга до нього було додано положення, згідно з яким службовці у Підкарпатській Русі повинні призначатися за можливості з русинів [258, с. 229].

5 липня 1919 р. було завершено роботу над проектом про ставлення союзних держав Антанти до Чехословаччини і місце в ній Підкарпатської Русі, а 6 серпня його прийняла Рада голів великих держав.

З погляду міжнародного права питання належності Підкарпатської Русі до Чехословаччини закріплено у договорі від 10 вересня 1919 р., підписаному в замку Сен-Жермен-ан-Л'є. Крім іншого, в угоді було зазначено, що територія русинів на південь від Карпат входить до складу Чехословаччини, яка зобов'язується утворити автономну одиницю і забезпечити їй найширше самоврядування в рамках територіальної цілісності Чехословацької Республіки. Держава брала на себе зобов'язання створити Сойм, який буде наділений законодавчою владою в мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших питаннях, віднесених до його компетенції законодавством Республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути відповідальний перед парламентом губернатор, призначений президентом Республіки.

Основні положення рішень Сен-Жермену були зафіксовані в Конституції республіки 1920 р.

Остаточне рішення про включення Закарпаття до складу Чехословаччини, за міжнародним правом, було підтверджено 4 червня 1920 р. при підписанні Тріанонського мирного договору, у 48 параграфі якого відзначалося: "Угорщина визнає, як то уже були вирішили держави, союзні і об'єднані, повну незалежність Чехословацької держави, до неї же буде включено автономну територію Південнокарпатських Русинів" [132, с. 23].

Рішення мирної конференції про приєднання Закарпаття до Чехословаччини у конкретний історичний момент було оптимальним і компромісним. По-перше, воно мало задовольнити ті політичні сили, які бажали утворення русинської авто-

номії в складі новоствореної Чехословацької Республіки. По-друге, проект з'єднання з Україною, за яке виступала Хустська Народна Рада і частина населення Закарпаття, став неможливим: Західно-Українська Народна Республіка впала під натиском польських військ, а Україна була завойована більшовицькою Росією. По-третє, ті політичні сили, які виступали за утворення незалежної держави, мали можливість утілювати свої ідеї в рамках найширшої автономії, яку обіцяв надати Підкарпатській Русі уряд демократичної Чехословацької Республіки на чолі з Т. Масариком.

Таким чином, входження Закарпаття до складу Чехословаччини мало легітимний характер як з погляду внутрішнього, так і міжнародного права. Про це свідчили, зокрема, рішення більшості Руських Народних Рад, рішення плебісциту емігрантів у США, рішення Центральної Руської Народної Ради (8 травня 1919 р.) – акти внутрішнього права, та рішення Сен-Жерменської конференції (вересень 1919 р.) і Тріанонський договір (червень 1920 р.) – акти міжнародного права. У всіх цих акціях важливу, навіть ключову, роль відігравав Т. Масарик.

3.2. Т. Масарик і його вплив на суспільно-політичний розвиток Закарпаття

Згідно з мирним договором, підписаним у Сен-Жермені 10 вересня 1919 р., територія русинів на південь від Карпат мала увійти до складу Чехословаччини, яка зобов'язалася утворити автономну одиницю, забезпечивши їй найширше самоуправління у рамках територіальної цілісності Чехословацької Республіки. Новоутворений Сойм мав бути наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших справах, віднесених до його компетенції законодавством республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути відповідальний перед Соймом губернатор, призначений президентом республіки.

На момент входження до складу Чехословаччини площа Підкарпатської Русі* становила 12 617 кв. км, на ній знаходилося 487 населених пунктів, в яких проживало 604 593 чоловік. Щодо національного складу, то в краї проживало 372 500 осіб (62 відсотка) русинів, 103 690 (17,2 відсотка) – угорців, 79 715 (13,4 відсотка) – євреїв, 19 975 (3,3 відсотка) – чехів і словаків, 22 051 (4,1 відсотка) – інших національностей [99, с. 45].

Перед укладенням Сен-Жерменського мирного договору відбулася серія важливих переговорів між представниками Підкарпатської Русі та чехословацького уряду, результатом яких мало бути остаточне визначення кордонів автономії у рамках Чехословацької Республіки. Точніше, було заплановано визначити західний кордон Підкарпатської Русі на межі зі Словаччиною. Складність переговорів полягала в тому, що обидві частини федерації (Словаччина і Підкарпатська Русь) претендували на включення до їх складу території Східної Словаччини: колишніх угорських комітатів Сепеш, Шариш, Земплин і Абауй. Центральний уряд був поставлений у складну ситуацію. З одного боку, керуючись раніше даними обіцянками та офіційними домовленостями, він повинен був задовольнити вимоги щойно включеної до складу Республіки автономної Підкарпатської Русі. З іншого боку, виникав ризик ускладнення внутрішньодержавних стосунків між Словаччиною і центральним урядом та між Словаччиною і Підкарпатською Руссю при вирішенні питання на користь останньої.

За таких умов іще перед підписанням мирного договору розпочалися переговори між керівництвом Чехословаччини в особі її президента Т. Масарика та представниками Підкарпатської Русі в особі Г. Жатковича. Під час переговорів Г. Жаткович вимагав від Т. Масарика, щоб він підтримав проекти руських політиків щодо встановлення кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю таким чином, аби частина східнославацьких те-

* Назва Підкарпатська Русь до часу прийняття Генерального Статуту Підкарпатської Русі, в якому вона була юридично акріплена, вживається умовно.

риторій опинилася у складі Підкарпатської Русі. Було запропоновано встановити кордон між цими двома частинами республіки відповідно до етнографічної карти Томашевського, котра датується 1906 роком. Г. Жаткович вимагав і від міністра закордонних справ Едварда Бекеша, щоб він підтримав встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю, спираючись на проект Центральної Руської Народної Ради [331, с. 54]. Е. Бенеш пообіцяв підтримку цього проекту, однак підкреслив, що із встановленням кордону таким чином не погоджуватимуться представники Словаччини. У відповідь на заяву Е. Бенеша Г. Жаткович зазначив, що він веде переговори не зі словаками, а з чехословацьким урядом у рамках погоджувальної роботи перед прийняттям рішення на Паризькій мирній конференції.

Після повернення з Парижа, де був підписаний мирний договір, який визначав належність Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, Г. Жаткович від імені Підкарпатської Русі продовжив переговори з президентом Т. Масариком, під час яких надалі вимагав надання письмових гарантій про те, що територіальні претензії русинів будуть вирішені на їх користь. Незмінність вимог і свою рішучість у вирішенні цього питання Г. Жаткович пояснював тим, що таку гарантію вимагає Американська народна рада угро-русинів у США, яка спрямувала його в Європу. Крім цього, він додав, що Американська рада під впливом пропаганди з боку противників входження Закарпаття до складу Чехословаччини почала сумніватися у правильності вибору, зробленого нею у жовтні 1918 р. Т. Масарик і на цей раз ухилився від надання письмових гарантій про встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю на підставі проектів, запропонованих американськими русинами і Центральною Руською Народною Радою в Ужгороді. Проте він усно запевнив Г. Жатковича, що в питаннях визначення кордону русини можуть бути спокійні [188, с. 72].

Після підписання Сен-Жерменського договору серед русинських політиків та інтелігенції панувало розчарування. Центральна Руська Народна Рада реагувала на підписання догово-

ру без особливого ентузіазму. Це лише частково було зумовлено відсутністю рішення щодо кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. 12 вересня в місті Ужгороді відбулося засідання Ради, на якому знову було порушено питання про приєднання до Підкарпатської Русі територій, що знаходилися у Східній Словаччині [331, с. 54-55]. Рада також вимагала надання права самоврядування в галузі релігії, освіти і господарства всім населеним пунктам Словаччини, в яких більшість жителів становлять русинами. Крім того, Центральна Руська Народна Рада виразила протест проти асиміляції русинського населення. Було висловлено невдоволення діями жупанів (губернаторів) Спіської, Шариської, Земплинської жуп, які, користуючись службовим становищем, припиняли виступи русинів, котрі домагалися встановлення кордонів автономії згідно з проектом, запропонованим Центральною руською народною радою. Така поведінка посадових осіб свідчила, на думку Ради, про неповагу як до міжнародних угод, так і до внутрішніх чехословацько-русинських договорів.

Реакція жупанів на виступи русинського населення певною мірою пояснюється нестабільною ситуацією, яка склалася на території Словаччини та Підкарпатської Русі. Унаслідок світової війни, угорської революції та румунської окупації частини території краю нормальне громадянське життя на території Закарпаття виявилось порушеним. Події, пов'язані з діяльністю Угорської радянської республіки та Словацької радянської республіки, активна діяльність Угорсько-руської партії, котра виникла 8 грудня 1918 р. у Будапешті й мала на меті повернути Закарпаття до складу Угорської республіки, викликали занадто пильне ставлення представників влади у словацьких регіонах до масових народних виступів. Крім того, у першій половині 1919 р. у деяких населених пунктах на території Підкарпатської Русі владу захопили комуністи, а кілька сіл проголосили себе самостійними одиницями, не визнаючи над собою влади жодної держави. Справи ускладнювало й те, що протягом літа-осені 1919 р. Йосип Габсбург налагодив контакти з колишніми угорськими чиновниками на Закарпатті для того, щоб перешкодити

входженню Закарпаття до складу Чехословаччини і створити на Закарпатті нейтральну територію під протекторатом Угорщини [234, с. 114].

Отже, ситуація на Закарпатті під час включення його до складу Чехословацької Республіки була надзвичайно складною. Крім зовнішнього впливу, який мав на меті перешкодити входженню Закарпаття до чехословацької держави, виникали внутрішні проблеми: непорозуміння між представницьким органом Підкарпатської Русі й урядом Чехословаччини, незаконне захоплення влади у деяких селах тощо. Чехословацький уряд уперше був поставлений перед необхідністю забезпечення територіальної цілісності і стабільності новоствореної держави. Складна політична обстановка стала причиною введення військової диктатури на території Підкарпатської Русі. На той час у Словаччині найвищою посадовою особою був Уповноважений міністр у справах Словаччини Вавр Шробар. Із формально-юридичного погляду до юрисдикції Міністра належала також територія на схід від Словаччини. Спираючись на надане йому право, 4 червня 1919 р. В. Шробар повідомив, що найвищу владу на сході республіки передає до рук військового командування. 6 червня 1919 р. генерал Енок проголосив військову диктатуру на території, яку контролювали війська чехословацької армії. 18 серпня 1919 р. збройні сили Чехословаччини зайняли решту території Закарпаття. Постановою Ради Міністрів від 18 листопада 1919 р. військова диктатура була поширена на всю територію Підкарпатської Русі. Такий стан тривав до 1923 р. [234, с. 114].

Кінець 1919 р. був часом утвердження нової республіки, у тому числі на території її автономної частини – Підкарпатської Русі. Чехословацька Республіка намагалася продемонструвати міжнародній спільноті, представником якої була Ліга Націй, що повністю дотримається права Підкарпатської Русі на автономний статус, визначеного мирною конференцією. Усі питання щодо управління Підкарпатською Руссю були включені празькою владою до Генерального Статуту про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі [338, с. 55 – 56]. У Прокламації вер-

ховного командувача Підкарпатської Русі з нагоди прийняття Генерального Статуту зазначалося, що воля руського народу здійснилася. Підкарпатська Русь вільна, а Чехословацька Республіка без затримки розпочинає виконання своїх зобов'язань щодо надання автономії Підкарпатській Русі, проголошеної на Паризькій мирній конференції. Виходячи з цих зобов'язань, до часу, поки не буде скликаний Сойм Підкарпатської Русі, влада Чехословацької Республіки видала Генеральний Статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі. Уряд республіки висловив сподівання, що члени Директорії як органу автономії усіляко підтримуватимуть адміністратора, призначеного центральним урядом [338, с. 55 – 56].

Генеральний статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі був затверджений постановою Ради Міністрів Чехословацької Республіки 7 листопада 1919 р. № 26536/1919 і проголошений генералом Еноком 18 листопада того ж року [331, с. 55]. Крім питань щодо організації управління на території Підкарпатської Русі, Статут визначав кордони та урядову мову автономії.

Підготовка до включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та до управління цією територією була розпочата чехословацьким урядом ще в липні 1919 р. 29 липня 1919 р. міністр внутрішніх справ Чехословаччини Антонін Швегла був уповноважений урядом направити в Підкарпатську Русь чиновника для того, щоб управляти адміністрацією автономії. У розпорядженні міністра був досить великий апарат уряду, зі складу якого він міг обрати майбутнього керівника автономії. 1 серпня 1919 р. наказом міністра внутрішніх справ Я. Брейха, який прибув до Ужгорода ще 29 липня того ж року, був призначений тимчасовим адміністратором цивільними справами в області, зайнятій військами чехословацької армії. 20 серпня 1919 р. його урочисто призначили на посаду керівника Цивільного Управління [234, с. 115].

Празька влада також створила п'ятичленну тимчасову автономну раду під назвою Директорія автономної Підкарпат-

ської Русі. Головою Директорії був призначений Г. Жаткович, а членами – А. Волошин, Ю. Бращайко, Е. Торонський, Ю. Гаджега. Згідно з параграфом 5 Статуту “Директоріума Подкарпатської Русі”, Директорія поділялася на п’ять відділів: “а) Предсідательство и заграничное политичное отделение, б) Культурное и школьное отделение, в) Религійное, промисловоe и торговельное отделение, г) Правосудие, земледельное и продовольственное отделение, д) Отделение адміністрації (внутренних дел)” [234, с. 118 – 119].

Г. Жаткович, який частково заспокоївся через те, що уряд Чехословаччини дотримувався своїх зобов’язань, 12 серпня повідомив Центральну Руську Народну Раду про утворення Директорії. У листі до Центральної Ради Г. Жаткович, зокрема, зазначив, що призначена чехословацьким урядом Директорія керуватиме справами автономії, які не належать до компетенції уряду Чехословаччини, спільно з військовим диктатором генералом Еноком до того часу, поки мирною конференцією не буде остаточно вирішено питання території русинів на південь від Карпат. Після вирішення всіх питань президент республіки призначить першого губернатора Підкарпатської Русі. У той же час буде встановлено кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. До останньої, як писав Г. Жаткович, будуть остаточно належати Любонянський округ Спільської жупи, північна частина Земплинської та Шариської жуп, північна та східна частина Ужанської жупи, Березька, Марамороська та Угочанська жупи. Інші частини, які за проектом Центральної Руської Народної Ради мали бути включені до складу автономії, залишаться нейтральними до того часу, поки не буде проведено перепису населення, результати якого стануть основою для вирішення подальшої долі цієї території. Нейтральна частина Ужанської жупи буде юрисдикцією адміністрації Підкарпатської Русі. Руська держава матиме самостійність у мовних, освітніх і релігійних справах, а також у визначенні внутрішньої адміністрації. В Ужгороді буде скликаний Сойм, Підкарпатська Русь також матиме своїх депутатів у загальнодержавному парламенті [188, с. 71].

Лист Г. Жатковича до Центральної Ради є свідченням досягнення згоди між ним як представником Підкарпатської Русі та урядом Чехословацької Республіки щодо визначення статусу Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Слова "... маю счастья увѣдомити вас, что чехословенское правительство выименовало мене президентом русской автономной директории, которая будетъ состояти окремя мене изъ четырехъ членовъ...", якими починається послання, свідчить про те, що Г. Жаткович задоволений результатами переговорів, у результаті яких, окрім іншого, було вирішено надати автономію Підкарпатській Русі лише в мовних, освітніх та релігійних питаннях. Як було зазначено вище, Центральна Руська Народна Рада на своєму засіданні 8 травня 1919 р. прийняла рішення, яке визначило, що Підкарпатська Русь та Чехословаччина об'єднуються в єдину союзну державу з єдиним громадянством. До компетенції федерального уряду мають належати закордонні та військові справи, фінанси. У всіх інших питаннях руська держава самостійна. Аналізуючи обидва документи, можна дійти до висновку, що результатом переговорів між урядом Чехословаччини та представниками Підкарпатської Русі було суттєве звуження кола питань, які мають належати до компетенції автономії. Такий результат переговорів був зафіксований також у Сен-Жерменському мирному договорі від 10 вересня 1919 р., в котрому було зазначено, що Сойм Підкарпатської Русі як законодавчий орган автономії матиме найвищу законодавчу владу в питаннях місцевої адміністрації, мови, освіти, релігії та в інших справах, які будуть віднесені до його компетенції законами Чехословаччини [259, с. 21].

Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі, Директорію було визначено як дорадчий орган у справах автономії. Адміністратор разом із військовим командувачем концентрували в своїх руках виконавчу владу.

При Цивільному управлінні, яке очолював адміністратор, було створено ряд відділів-рефератів. На початку вересня 1919 р. налагодили свою роботу політичний і шкільний реферати. У цей

же час проходив процес формування реферату охорони здоров'я. 6 вересня того ж року був створений судовий реферат, 15 жовтня – реферат поліції, наприкінці жовтня – реферат публічних робіт. Останній поділявся на сім відділів (резортів) – управління, наземного будівництва, водного господарства, шосейних доріг та мостів, машинознавства й електротехніки, металургії, обліку. 1 грудня 1919 р. було організовано реферат пошт і телеграфів, а наприкінці року – господарський реферат [234, с. 116 – 117].

На початку січня 1920 р. з'явилося ряд нових адміністративних установ. Це передусім фінансовий реферат, який зайнявся переш за все проведенням обміну старих австро-угорських грошей на нові чеські крони. Слідом було створено ще два: сільськогосподарський (поділявся на 4 відділи: сільськогосподарсько-технічний, ветеринарний, лісництва, культурно-технічний) і реферат соціальної опіки. Останній повинен був піклуватися про молодь, інвалідів війни, здійснювати соціальний захист населення. Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехословацької Республіки від 4 травня 1920 р. господарський реферат був реорганізований у підпорядкований центральному Міністерству внутрішніх справ Земський господарський уряд, який повинен був займатися постачанням населення Підкарпатської Русі продовольчими запасами [234, с. 116 – 117].

Протягом 1919 – 1920 рр. чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою Підкарпатської Русі. Було встановлено поділ на чотири жупи (жупне обводи), які у свою чергу поділялися на окреси (округи). У цей час було створено Ужгородську жупу (лютий 1919 р.), Мукачівську жупу (травень 1919 р.), Березьку жупу (вересень 1919 р.). Маромороська жупа організована у липні 1920 р. з центром у Великому Бичкові, пізніше – у Солотвині. До складу чотирьох жуп входили такі округи:

Ужгородська – Ужгородський, Перечинський, Середнянський та Великоберезнянський округи;

Мукачівська – Мукачівський, Довжанський, Свалявський, Росвиговський, Нижньовецький, Волівський округи;

Березька – Берегівський, Хустський, Іршавський, Косинський, Севлюський округи;

Марамороська – Рахівський, Тересвянський, Тячівський, Великобичківський округи [331, 57].

Міста Ужгород, Мукачево, Берегово були виділені в окремі адміністративні одиниці.

Пізніше постановою Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини від 26 серпня 1921 р. було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій краю з поділом на 3 жупи, 19 округів і 2 міста з правами округу:

Ужгородська жупа (з центром у м. Ужгороді) – Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський, Середнянський округи;

Березька жупа (з центром у м. Мукачеві) – Мукачівський, Нижньоверецький, Свалявський, Росвигівський, Іршавський, Косинський, Тисагатський округи, міста Мукачево і Берегово;

Марамороська жупа (з центром у м. Хусті) – Тячівський, Тересвянський, Великобичківський, Рахівський, Хустський, Довжанський, Волівський, Севлюський округи.

Методи управління адміністратора і військового командування викликали невдоволення з боку Директорії. Результатом цього було звернення до президента Чехословацької Республіки з вимогою змінити статус Директорії як дорадчого органу, наділити її найвищими повноваженнями щодо управління територією Підкарпатської Русі, а також підпорядкувати їй адміністратора. Виникав конфлікт між центральною та автономною владами, оскільки Прага у Генеральному Статуті надала широкі повноваження автономній владі, але реально їх не реалізувала. Мова йшла про повноваження, надання чи ненадання яких або суттєво посилювало становище Директорії, або, навпаки, послаблювало його. Такими повноваженнями були, наприклад, судочинство на Підкарпатській Русі (не був утворений Верховний Суд Підкарпатської Русі, а її територія підлягала юрисдикції Верховного Суду у м. Кошице), право командувача чехословацькою армією призна-

чати на території Закарпаття кількох членів Директорії (надане військовому диктатору урядом республіки), право вето Директорії при призначенні військовим диктатором урядовців і чиновників (не було включене до компетенції Директорії) та ін. [331, с. 56]. Празька влада не виконала також обіцянки призначити членами автономної ради тих осіб, яких запропонує Г. Жаткович.

19 січня 1920 р. Г. Жаткович у супроводі Ю. Брацдайка, Е. Торонського та Є. Пузи прибув до Праги, де вимагав проведення переговорів з президентом і урядом на предмет вирішення дискусійних питань, які стосувалися статусу автономної Підкарпатської Русі. Після переговорів із членами центрального уряду А. Швеглою, Е. Бенешем та М. Годжом було створено три робочі комісії – територіальна, конституційна й адміністративна, метою яких було вирішення конкретних проблем у визначених галузях. Однак засідала і працювала лише територіальна комісія, яка мала визначити, де саме повинен проходити кордон зі Словаччиною. У засіданні цієї комісії брав участь і повноважний представник Словаччини Грушовський. Він заявив, що проблемами кордонів активно займається у парламенті Клуб словацьких послів (депутатів) і що Словаччина пропонує добровільно передати до юрисдикції Підкарпатської Русі територію, яка знаходиться між річками Уж і Цірка на території Ужанської жупи, та невелику частину північно-східного Земпліна [331, с. 57]. Руська делегація негативно поставилася до такої пропозиції, оскільки територія, якою хотіла поступитися Словаччина, могла лише частково задовольнити вимоги русинів і не вирішувала проблеми кордону. Розуміючи, що політичні реалії склалися таким чином, що русини навряд чи можуть розраховувати на приєднання до автономії всіх східнославацьких жуп, делегація Підкарпатської Русі висунула вимогу передати до складу автономії хоча б північно-східні землі комітатів Земплін, Шариш та Спіш. На цьому робота комісії зайшла в глухий кут: не вдалося ні вирішити проблему, ні підготувати договір про встановлення кордонів.

Розчарований результатами переговорів, Г. Жаткович вирішив подати у відставку, таке рішення прийняли й інші члени Ди-

ректорії, які брали участь у переговорах у Празі. Про свій намір Г. Жаткович повідомив Празький уряд 19 лютого 1920 р., а 2 березня це зробили інші члени Директорії [234, с. 119 – 120]. Після обіцянок з боку уряду, що деякі питання, котрі обговорювалися під час переговорів, будуть вирішені позитивно і що буде створена Губерніальна Рада, а Г. Жаткович стане губернатором, він погодився обіймати цю посаду.

Конфлікт, що виник між центральною владою Чехословаччини та русинськими політиками, вдалося частково вирішити шляхом відкликання до Праги французького генерала Енока, який на Підкарпатській Русі став символом узурпації влади без будь-якої співпраці з представниками автономії. Протистояння, однак, повністю ліквідувати не вдалося, оскільки центральний уряд затримував втілення у життя реального автономного статусу, обіцяного Підкарпатській Русі за умови входження її до складу Чехословаччини.

Щодо останнього факту, то він як русинськими політиками, так і багатьма дослідниками проблем входження Закарпаття до складу Чехословаччини оцінюється як недодержання урядом Чехословаччини обіцянок, даних під час переговорів Т. Масарика з представниками американських русинів і під час Сен-Жерменської мирної конференції 1919 р. Зокрема, у своїй монографії Карпато-Українська держава П. Стерчо зазначає: “Святі обіцянки проф. Томи Г. Масарика перед включенням Закарпаття в рамці ЧСР, по включенню залишилися тільки обіцянками, а писані статті Сен-Жерменського договору залишилися також тільки на папері. Чехи, окупувавши Закарпаття, так як і всі інші окупанти, почувалися на становищі панівної нації, почали думати про створення єдиного “чехословацького” народу, про організацію централізованої держави ЧСР.

Автономні політичні права Закарпаття були знехтувані від самого початку... “ [259, с. 29].

Утримуючись від оцінки наслідків «затримання» надання автономії, вважаємо за необхідне зазначити, що чехословацький уряд перед включенням Закарпаття до складу Чехословаччини

підкреслював, що автономія буде надана, але її надання є питанням часу. Так, на засіданні Комісії з чехословацьких питань, яке відбулося 15 травня 1919 р., міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближається до федеративної. Саме це і є метою уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, як решта території республіки [305, с. 68]. У цьому контексті Бенеш згадав і територію Закарпаття, доволі бідну, слаборозвинутою як в економічному, так і в культурному плані. Тому перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілої низки питань, Прага планує спочатку вирівняти рівень розвитку Закарпаття з іншими чеськими та словацькими регіонами [305, с. 68]. Отже, плани чехословацької влади не були секретом і для русинських політиків. Таким чином, не варто говорити про невиконання центральним урядом своїх обіцянок щодо надання автономії Підкарпатській Русі, оскільки “затримку” цього процесу можна було передбачити ще до моменту включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Празький уряд гарантував надання Підкарпатській Русі реальної автономії у випадку входження її до складу Чехословаччини, однак не робив секрету з того, що автономний статус буде наповнений реальним змістом із того часу, як Закарпаття за рівнем економічного, культурного, політичного розвитку наблизиться до решти чеських і словацьких земель.

Внутрішня ситуація на Підкарпатській Русі, як політична так і економічна, і надалі залишалася досить складною. У листі Г. Жатковича до американських русинів 1920 р. було зазначено, що економічний стан русинсько-українського населення жалюгідний. Стосунки між православною і греко-католицькою громадами продовжувала залишатися конфліктними, що зумовлено багатьма факторами, у тому числі й боротьбою за використання культових споруд. Суперечки між православними та греко-католиками спричинили прийняття парламентом Чехо-

словащини у 1921 р. закону, згідно з яким конфесія має право на користування церквою, якщо охоплює щонайменше 10 відсотків мешканців окремого села за умови, що вірники висловлюють бажання користуватися цією спорудою [114, 1921, 84]. У політичній сфері спостерігалася конфронтація між прихильниками “місцевої”, українофільської, та русофільської орієнтації, представники яких розходилися у поглядах на подальший розвиток краю. Одним із таких дискусійних було мовне питання, зокрема йшлося про те, яку мову слід вважати літературною для місцевого населення. У результаті восени 1919 р. Центральну Руську Народну Раду було поділено на дві. На чолі першої стояли А. Волошин, М. Стрипський, Ю. Брацкайко, на чолі другої – А. Бескид, А. Гагатко.

Перша (Українська) Центральна Руська Народна Рада на чолі з А. Волошином підтримувала програму Директорії, прийнятої 22 грудня 1919 р., яка вимагала від чехословацького уряду прийняття “Окремої конституції підкарпатських русинів”. У той час у Народних зборах Чехословацької республіки йшла активна підготовка до прийняття конституції Чехословащини, і метою Директорії було включення до новоприйнятої конституції всіх вимог русинів та українців Підкарпатської Русі стосовно статусу автономії. Доказом того, що Перша Центральна Руська Народна Рада підтримувала позиції Директорії з цього питання, може слугувати декларація Центральної Ради, прийнята 18 січня 1920 р. У декларації Рада зверталася до президента Чехословащини Т. Масарика як до найвищого авторитета в республіці з вимогами забезпечити повну автономію Підкарпатської Русі, мотивуючи свої вимоги тим, що Чехословащина перед світовим співтовариством на Паризькій мирній конференції взяла на себе зобов’язання надати автономію Підкарпатській Русі у випадку її входження до складу Чехословацької Республіки [331, с. 58].

У листі до Т. Масарика члени Першої Центральної ради М. Стрипський, Н. Долинай, В. Токач гостро критикували Т. Масарика за невиконання ним обіцянок, даних Г. Жатковичу під час

переговорів 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії. Під час цих перемовин Томаш Масарик заявив, що, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: “кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені” [132, с. 20].

У кінці січня 1920 р. члени Директорії на чолі з Г. Жатковичем подали до уряду Чехословаччини вимоги у формі ультиматуму стосовно вирішення питань статусу автономії Підкарпатської Русі. Критичним моментом у конфлікті було подання у відставку президентом Директорії Підкарпатської Русі Г. Жатковичем 19 лютого 1919 р. на знак протесту проти політики празького уряду щодо Закарпаття і внаслідок невиконання урядом ультиматума Директорії.

29 лютого 1920 р. парламент Чехословацької Республіки прийняв Конституцію держави. У третій параграф Конституції були включені статті 10 – 13 Сен-Жерменського договору, які визначали основи статусу Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Включенням до Конституції статей Договору Чехословаччина формально виконала взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання. Згідно з цими положеннями Сен-Жерменського договору Підкарпатська Русь була визначена як автономна одиниця з найширшими самоврядними повноваженнями, які тільки можливі при збереженні єдності Чехословацької Республіки [259, с. 20 – 21]. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був визначений Сойм, який має право вирішувати справи місцевої адміністрації та інші питання, віднесені до його компетенції законодавством Чехословацької Республіки. Губернатор Підкарпатської Русі, який є найвищою посадовою особою автономії, призначається Президентом Чехословаччини і є відповідальним перед Соймом автономії. Службовці в Підкарпатській Русі повинні призначатися переважно з числа місцевого населення. Підкарпатська Русь делегує представників у Національні Збори Чехословацької Республіки, які є найвищим законодавчим органом держави. Обрання послів від Підкарпатської Русі до парламенту

Чехословаччини буде визначатися законодавством Чехословацької Республіки. Посли від Підкарпатської Русі не мають права голосувати з питань, віднесених до компетенції Сойму.

Необхідно додати: Конституція Чехословацької Республіки була прийнята без участі представників Підкарпатської Русі, котрі мали право вирішального голосу, незважаючи на те, що в ній урегульовувалися основи статусу Підкарпатської Русі як автономії у складі Чехословаччини. Це було пов'язано з тим, що центральний уряд, посилаючись на нестабільну обстановку в краї, відклав проведення парламентських виборів на території Підкарпатської Русі.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального статуту, прийнятими 26 квітня 1920 р., цивільного адміністратора було позбавлено права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилася посада Губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до компетенції автономії. Губернатор має бути призначений президентом Чехословацької держави і здійснюватиме свої функції до того часу, поки не буде обрано Сойм Підкарпатської Русі. 5 травня на посаду губернатора призначено Г. Жатковича. Цікавим є той факт, що в день прибуття нового губернатора до столиці Підкарпатської Русі – міста Ужгорода – з ініціативи комуністичної партії, була організована масова акція протесту проти Г. Жатковича. Мітинг засвідчив, що новопризначеного губернатора підтримували не всі політичні сили краю [331, с. 58].

Незважаючи на включення до Конституції статей Сен-Жерменського договору 1919 р., які визначали основи статусу Закарпаття в складі Чехословаччини, та на зміни, внесені до Генерального Статуту про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, фактичний статус краю майже не змінився. Це було зумов-

лено тим, що чехословацький уряд, незважаючи на введення посади губернатора, продовжував повністю контролювати процес управління Підкарпатською Руссю. Так, крім посади губернатора, було введено не передбачену жодним раніше прийнятим нормативним актом, який визначав статус Підкарпатської Русі, посаду віце-губернатора, котрий фактично здійснював найважливіші владні функції. Через віце-губернатора Прага мала можливість безпосередньо керувати справами Підкарпатської Русі, у тому числі і в галузях, віднесених до компетенції органів влади автономії. Це було пов'язано з кількома чинниками. По-перше, на посаду віце-губернатора призначалися виключно особи чеської національності, які були неофіційно наділені президентом функціями нагляду за всіма справами Підкарпатської Русі, зокрема здійснювали контроль і за губернатором. По-друге, в обов'язки віце-губернатора входило керівництво Цивільним Управліннями Підкарпатської Русі та підпорядкованими йому відділами, тобто всіма органами, які були наділені реальною владою. Віце-губернатором був призначений Петер Еренфельд. Автономні органи влади на чолі з губернатором не заперечували проти введення посади віце-губернатора, очевидно, не розуміючи всієї важливості повноважень, якими його буде наділено. Про цей факт свідчить і лист Г. Жатковича до американських русинів, в якому він не висловлює свого занепокоєння з цього приводу. Загрозу від уведення такої посади губернатор усвідомив лише пізніше, коли вся повнота влади фактично опинилась у руках віце-губернатора [331, с. 59].

У 1920 р. в Чехословаччині мали відбутися вибори до Народних Зборів і до місцевих органів самоврядування. Крім цього, відповідно до Генерального статуту протягом 90 днів після виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки мали відбутися вибори до Сойму Підкарпатської Русі. Однак ці вибори не відбулися. Проведення як парламентських виборів, так і виборів до Сойму Підкарпатської Русі було відкладено урядом Чехословаччини, який мотивував своє рішення тим, що в Підкарпатській Русі склалася важка політична ситуація, при якій більшість

на виборах могли отримати проугорські та більшовицькі сили. На засіданні урядового кабінету 20 травня 1920 р. було підкреслено, що Підкарпатська Русь ще недостатньо інтегрована у чехословацьку державу, тому необхідно виявляти особливу обережність у питаннях виборів та автономії.

Підкарпатська Русь не мала своїх представників ні в парламенті (хоча згідно із законом про вибори повинна була мати дев'ять послів (депутатів), ні у сенаті, де мусила мати п'ять сенаторів. Також не були обрані і органи місцевого самоврядування. Тим не менше на території Підкарпатської Русі на початку двадцятих років діяло близько дванадцяти політичних партій. Із них чотири були партіями, котрі представляли інтереси угорської меншини, одна – єврейської. Руське населення було представлено шістьма партіями [284, с. 82 – 93].

Конституція Чехословацької Республіки надавала досить широкі права майбутньому Сойму Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Сойм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Ці закони мали основну силу на території автономії, навіть якщо вони суперечили актам, прийнятим Народними Зборами Чехословаччини. Окрім цього, Сойму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини і якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству Чехословацької Республіки. Конституція визначала Губернатора Підкарпатської Русі як найвищого представника автономії, котрий призначається на посаду президентом Чехословаччини. Було також зазначено, що губернатор відповідальний не лише перед Соймом Підкарпатської Русі, але й перед державною владою. Губернатору належало право контрасигнації законів Чехословацької Республіки, які торкались питань Підкарпатської Русі. Службовці повинні були призначатися з населення автономії. Представництво Підкарпатської Русі у законодавчому органі держави мало бути визначене законодавством Чехословаччини про вибори. Також було визна-

чено герб Підкарпатської Русі, який став частиною великого герба Чехословаччини.

Незважаючи на врегулювання в Конституції Чехословацької Республіки та в інших законодавчих актах республіки статусу Підкарпатської Русі, основні їх положення зрештою залишалися невиконаними. На практиці через деякий час після законодавчого закріплення статусу Підкарпатської Русі центральний уряд приступив до централізації держави.

По-перше, територія Підкарпатської Русі остаточно не була встановлена, ряд сіл із руським населенням, яке бажало увійти до складу автономного формування, залишився поза його межами. На території сусідньої Словаччини місцева влада намагалася асимілювати русинське населення з метою недопущення відриву територій, на яких проживала русинська більшість, від Словаччини та приєднання їх до Підкарпатської Русі. Вже в 1921 р. один зі словацьких жупанів Славик, діючи з відома центрального уряду, видає циркуляр № 1851, у якому вказує, що в Словаччині, тобто на захід від демаркаційної лінії Чоп – Ужок, “нема ніяких русинів” [259, с. 34]. Більше того, при утворенні Кошицької жупи в 1922 р. центральний уряд намагався відділити від Підкарпатської Русі ряд русинських сіл, навіть ставилося питання про відокремлення столиці краю – міста Ужгорода.

По-друге, для реального здійснення автономії нічого не було зроблено. Вибори до автономного Сойму не були проведені протягом 90 днів після дня виборів до Народних Зборів, як це було передбачено Генеральним статутом.

По-третє, після відставки першої Директорії друга не була призначена. Замість того призначено губернатора без чітко визначеної компетенції. Вся адміністративна влада була довірена віце-губернатору, вихідцю з «історичних земель», у супереччю тому, що про таку посаду в попередніх нормативних актах мова взагалі не йшла [234, с. 122].

По-четверте, до державних і автономних урядів приймалися не вихідці з місцевого населення, а чиновники з Чехії. Урядовою мовою була виключно чеська, що викликало загальне невдово-

лення місцевих жителів. Це підтверджують публікації в пресі: на поштових і телеграфних урядах працювало всього 109 русинів, 306 чехословаків (із них 50 – словаків, решта – чехи) та 48 осіб інших національностей. У фінансових установах працював усього 41 русин і 1279 інших, у тому числі 1182 чехів і 10 словаків. Із 2262 державних службовців Підкарпатської Русі – усього 301 русин. І це в той час, коли вже багато молодих людей краю закінчили середні та вищі навчальні заклади, і відповідно спостерігався активний процес формування місцевої інтелігенції [132, с. 33].

14 липня 1927 р. згідно з законом чехословацького парламенту № 125 було проведено адміністративну реформу та введено новий адміністративно-територіальний поділ у республіці. Відповідно до цього закону територія Чехословацької Республіки була поділена на чотири адміністративні провінції (землі, краї): Чехія (зі столицею в Празі), Моравія-Силезія (зі столицею в Брно), Словаччина (зі столицею в Братиславі) і земля Підкарпаторуська (зі столицею в Ужгороді). Отже, замість надання нашому краю обіцяної реальної автономії правлячі кола Чехословацької Республіки вдалися до нових маніпуляцій.

На чолі кожної з земель було поставлено президента, який зосереджував у своїх руках усю адміністративну владу і призначався центральним урядом. На чолі Підкарпатської Русі було поставлено президента Антоніна Розсипала, який до того часу виконував функції віце-губернатора. Посада губернатора залишалася, але він фактично не мав реальних прав, перетворившись на номінальну фігуру, особу для “прикраси і пропаганди” [132, с. 32]. Уся повнота влади, адміністрація була сконцентрована в руках “президента Зе́ме Подкарпаторуске”, якого призначала Прага.

Адміністративна реформа 1927 р. була поведена без будь-яких консультацій із політичними силами Підкарпатської Русі, не кажучи вже про волевиявлення місцевого населення. При визначенні кордонів Підкарпаторуської землі центральний уряд теж уникав консультацій, мотивуючи цей факт тим, “що, мовляв, на Закарпатті не було автохтонного авторитетного, всіма визна-

ного, репрезентаційного тіла, з яким можна про це говорити“ [259, с. 34].

Розуміючи, що така зміна адміністративного устрою, прийнята без участі населення, не буде сприяти встановленню реального автономного статусу краю, Центральна Руська Народна Рада 9 лютого 1927 р. направила Меморандум президенту, міністрам, послам і сенаторам Чехословацької Республіки, в якому висловила протест проти законопроекту про адміністративну реформу.

Меморандум починається словами рішучого обурення проти урядового законопроекту про адміністративну реформу, яка торкнулася і автономних прав Підкарпатської Русі. Далі подано коротку історію входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Тут, зокрема, підкреслено, що наш край став складовою частиною республіки на підставі добровільного приєднання згідно з рішенням плебісциту, проведеного Американською народною радою угро-русинів у Скрентоні 12 листопада 1918 р., та рішенням Центральної Руської Народної Ради 9 травня 1919 р. Потім це було підтверджено Сен-Жерменською мирною конференцією [132, с. 33] і затверджено конституційним законом Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р., номер 121. Отже, проблема добровільного входження Закарпаття до складу Чехословаччини була закріплена як на рівні внутрідержавного, так і міжнародного права.

Територіальна комісія в Парижі, як вказано у Меморандумі, встановила підкарпаторусько-словацький кордон таким чином: “Демаркаційна лінія між словаками і русинами іде прямо від села Чоп до північної частини міста Ужгорода так, що залізна дорога залишається в Словаччині, а Ужгород у Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат. Уся область на схід від цієї лінії повинна вважатися автономною областю Підкарпатської Русі“ [132, с. 32]. Згідно з відповідними рішеннями було встановлено, що демаркаційна лінія за бажанням русинів може бути змінена на їх користь лише окремим спеціальним договором Підкарпатської Русі з Чехословацькою Республікою.

Доповненням до вищенаведених актів був Генеральний Статут уряду Чехословацької Республіки, прийнятий у листопаді 1919 р., який визначив руську автономну Директорію з правом призначати і звільняти зі служби всіх чиновників і службовців Підкарпатській Русі, а також встановив, що вибори до автономного Сойму будуть проведені не пізніше 90 днів після виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки, а чиновники в краї русинів будуть за можливості призначатися з місцевого населення.

Після детального аналізу стану зі зволіканням надання Підкарпатській Русі реальної автономії, рішучого протесту проти спроб нових адміністративних махінацій Центральна Руська Народна Рада поставила в Меморандумі перед центральною владою конкретні вимоги:

1. Негайно визначити термін виборів до автономного крайового Сойму.

2. Призначити тричленну парламентську комісію для підготовки діяльності Сойму, для організації автономної адміністрації та контролю за діяльністю урядів.

3. Встановити справедливий етнографічний кордон між словаками і карпаторосами шляхом плебісциту, який повинна провести на спірній території Словаччини русько-словацька парламентська комісія.

У Меморандумі було також висловлено рішучий протест проти спроб центральної влади щодо визначення головного міста Підкарпатської Русі й перенесення столиці з Ужгорода до Мукачева. Ця позиція була обґрунтована конкретними історичними матеріалами.

Меморандум від імені Центральної Руської Народної Ради підписали відомі діячі Підкарпатської Русі: за президію – Й. Камінський, М. Брацайко; за секретаріат – М. Бескид, І. Куртяк, С. Фенцик, І. Поливка, А. Бродій, І. Фленков і М. Долинай [132, с. 32 – 34].

Незважаючи на суперечності між основними суспільно-політичними напрямками в краї – русофільським і українофіль-

ським, – Меморандум підписали представники обох напрямків. Цей факт свідчить про те, що, коли справа торкалася серйозних проблем життєдіяльності краю, які визначали його майбутнє, представники обох напрямків, попри суперечності, виступали як єдина політична сила для забезпечення інтересів Закарпаття.

Адміністративна реформа 1927 р. стала одним із важливих етапів централізації Чехословацької Республіки, фактично перетворивши її на унітарну державу. При цьому, якщо мова йде про інші землі республіки, то проведення такої реформи абсолютно легітимне. Що ж стосується Закарпаття, то тут необхідно зазначити, що воно, ґрунтуючись на волевиявленні свого народу, добровільно увійшло до складу Чехословаччини як автономна одиниця за федеративним (союзним) принципом. Вхідження Закарпаття на таких умовах гарантовало як внутрішнє законодавство республіки (Конституція ЧСР 29 лютого 1920 р., Генеральний статут 18 листопада 1919 р.), так і акти міжнародного права (Рішення Ради голів великих держав Сен-Жерменської конференції від 6 серпня 1920 р., Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1920 р.). Не враховуючи збереження посади губернатора, який став більше номінальною фігурою, чехословацький уряд фактично скасував окремішність, автономність Підкарпатської Русі, надавши їй статус, який за обсягом прав майже дорівнював статусу інших земель республіки. Отже, мова в цьому випадку йшла не про “затримку” надання автономного статусу Підкарпатській Русі, яке було певною мірою “зарезервоване” Чехословацьким урядом під час конференції в Сен-Жермені (про що заявив Е. Бенеш 15 квітня 1919 р. на засіданні Комісії з чехословацьких питань), а про фактичне перетворення автономії в адміністративну одиницю в унітарній державі. Статус Підкарпатської Русі зразка 1927 р. був регресивним порівняно з її статусом у 1919 – 1927 рр.

Окрема роль у процесі зміни статусу Підкарпатської Русі належить Т. Масарику – президенту Чехословаччини. Авторитет Т. Масарика як політика, державного діяча був беззаперечним у той час. Виходячи з цього, питання Закарпаття не могло ви-

рішуватися без його відома, більше того, він керував цим процесом. У цьому контексті цікаво було б простежити еволюцію поглядів Т. Масарика на статус Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини від часу переговорів із лідерами американських русинів до адміністративної реформи 1927 р. Отже, під час переговорів із Г. Жатковичем, який виступав від імені Американської народної ради Угро-Русинів у жовтні 1918 р., Т. Масарик заявив: якщо русини вирішать приєднатись до Чехословаччини, їм буде надано "повну автономію" [331, 49]. Але вже під час роботи Сен-Жерменської мирної конференції 15 травня 1919 р. Чехословаччина в особі міністра закордонних справ Е. Бенеша, який був одним із найближчих соратників Т. Масарика і не міг діяти без згоди останнього, заявила, що Чехословаччина підтримує територіальну організацію своєї держави, засновану на федеративному принципі, однак до того часу, поки всі землі республіки не досягнуть майже однакового рівня економічного і культурного розвитку, федералізація держави буде передчасною. Це в основному стосується територій, на яких проживає русинське населення, оскільки саме там спостерігається зубожіння населення, низький рівень загальної та політичної культури тощо. Виходячи з цього, як було зазначено у виступі, чехословацькій державі потрібно чимало часу, матеріальних і фінансових ресурсів для того, щоб підвищити рівень загального розвитку Закарпаття і ступінь політико-правової свідомості населення. Тільки після цього уряд Чехословаччини вважає за можливе забезпечити автономію русинського населення в повному обсязі [305, с. 68].

Крім цього, ступінь самоврядності Підкарпатської Русі у період із жовтня 1918 до квітня 1919 р. змінився: відбувся рух від "повної автономії" до автономії у справах внутрішньої адміністрації, у мовних, освітніх, релігійних питаннях. Адміністративною реформою 1927 р. чехословацька влада під керівництвом Томаша Масарика позбавила Закарпаття автономного статусу навіть формально, майже зрівнявши його в статусі з іншими територіальними одиницями (землями) держави. Статус Закарпаття відрізнявся від інших земель республіки наявністю фак-

тично безправного губернатора і до цього часу не скликаного Сейму, який мав бути наділений деякими законодавчими функціями, правда, значно обмеженими.

Таким чином, незважаючи на фіксацію автономного статусу Підкарпатської Русі як у актах внутрішнього законодавства, так і в міжнародно-правових актах, наповнення цього статусу конкретним змістом затримувалось урядом Чехословаччини. Реальний автономний статус Підкарпатська Русь отримала лише у листопаді 1938 р. в той час, коли Томаша Масарика вже не було серед живих, а подальше існування Чехословаччини було під питанням.

3.3. Ставлення Т. Масарика до українського національного руху

Державна політика Чехословацької Республіки у національній політиці була досить виваженою і толерантною, з одного боку, і достатньо суперечливою, з іншого. Розуміння сказаного слід шукати в самих суперечностях суспільно-політичного розвитку тогочасності. На це впливали різні суб'єктивні й об'єктивні чинники, політичні сили, політична ситуація як у карпатському регіоні, так і в Європі та світі. Ця справа має різні складові, які теж треба розглядати окремо. Найперше мусимо відокремити проблему ставлення до політичного самоуправління краю, тобто надання йому крайової автономії, окремо розглядати політику в галузі освіти і культури, ставленні до політичного руху, діяльності власне партійно-політичних, громадських та ідеологічних середовищ.

Попри всю кон'юнктуру багатьох аспектів державної політики перш за все необхідно розглянути головні чинники, які були орієнтирами у політиці молодой чехословацької держави, в тому числі й у ставленні до Закарпаття та української національного руху в регіоні. Чехословаччина – національна держава, де титульною нацією була чеська нація. Такою вона була в дій-

ності, такою вона планувалась ідеологами і будівничими ще напередодні її створення. Зокрема, Т. Масарик іще до утворення Чехословацької Республіки стверджував, що національна держава – це найкраща організація вираження національного інтересу, що забезпечує відтворення і розвиток етнічної суспільності, її фізичне, політичне і культурне існування. Він передбачав, що Чехословаччина буде національною державою єдиного чеського народу з двома гілками: чеською і словацькою [309, с. 74]. Таке мислення було властиве тодішній чеській політичній еліті. Наприклад, В. Дворський так і відзначав: “Найвищою формою національного життя є національна держава” [309, с. 20].

Чехословацька держава була практичним втіленням чеського національного інтересу та духово-інтелектуальних пошуків його проводу. Загалом мусимо відзначити високу ідейно-теоретичну готовність чеського національного проводу до здійснення державотворення. До створення теоретичного підґрунтя чеського національно-державного відродження великий вклад вніс Т. Г. Масарик, який методологію національного відродження втілював у життя, зокрема, і практично, як перший президент Чехословацької Республіки [247, с. 228 – 238; 214, с. 374 – 407].

Чехословацька Республіка, що виникла в 1918 р. на теренах етнічної Чехії, Словаччини та історичного Закарпаття й Пряшівщини, включала ще й землі з переважаючим німецьким населенням у Судетах та польським у Тішино, насправді була чеською національною державою. За суспільно-державною самоорганізацією вона була ліберально-демократичною. Однак мусимо зазначити, що головним принципом чеської політики був етноцентризм, а державотворчою нацією була перш за все чеська. Це простежується у всіх напрямках державної політики. Етноцентризм чехів поєднувався з адміністративно-територіальним централізмом, що цілком логічно впливав із першого.

Відродження чеської держави її творцями та ідеологами мислилося обов’язково у системі нової міжнародної розстановки, нової інноваційної геополітичної розкладки в Європі. В такому політичному розкладі чеські політичні провідники бачили се-

редовище для сприятливого і безпечного існування молоді чехословацької держави [309, с. 64, 73]. Ставка була поставлена на антинімецьку та антиавстро-угорську коаліцію. Дуже актуальною була панславистична ідея, ідея унії з Російською імперією. Провід чеського національного руху чітко зайняв проантантську позицію. Відродження чеської держави не вважалося самодостатнім актом. Воно мало відбутися обов'язково в чітко визначеній геополітичній ніші та у визначеному просторі. Держава повинна була творитися не на приматі етнічних кордонів, а на домінуванні історичного права та геополітичної доцільності, щоб зайняти саме ту позицію, яка б найкраще відповідала національному інтересу, зокрема з позиції безпеки, геополітичного впливу, господарської потуги [309, с. 95 – 96]. Ці інтереси обов'язково узгоджувалися з інтересами сильніших політичних суб'єктів світу, були тотожні їм [309, с. 5]. Саме з цих мотивів чеський політичний провід проявляв особливий інтерес до Закарпаття. Дослідник і водночас учасник тогочасних політичних подій Вікентій Шандор яскраво ілюструє значущість регіону для Чехословаччини.

Свідченням цього є і слова Едварда Бенеша, які він наводить на підтримку цієї тези: „Масарик зрозумів велику стратегічну роль Закарпаття, про яку пізніше висловився міністр доктор Едвард Бенеш так: “Без Рутенії Мала Антанта була б неможливою, а організування Центральної Європи на основі мирних договорів правдоподібно, раніше чи пізніше закінчилося би крахом. І з цих причин Чехословаччина ніколи, за жадних умов не відмовиться від Рутенії і буде боронити його до останньої краплі крові, бо через Чехословацьку розв'язку її доля зв'язана остаточно“. Названий політик дуже прагматично ставився до перспектив розвитку Закарпаття. Правові міжнародні зобов'язання щодо надання політичного самоуправління (автономії) для Закарпаття Е. Бенеш прямо не заперечував. Однак уживані політиком (тоді вже президентом Чехословацької Республіки) словосполучення “поступовість у вирішенні проблеми Закарпаття“, “ідея культурної звияги“ і т. п. свідчать якщо не про дипломатичну відмову, то

про намагання відтягнути вирішення проблеми Підкарпатської Русі на невизначений термін [199, с. 25].

Така заглибленість в ідеологію будівництва чехословацької держави дає можливість краще зрозуміти політичний курс цієї держави стосовно Закарпаття загалом, до всіх його складових, у тому числі й у ставленні до українського руху. Ідеологічна та геополітична орієнтація молодого чехословацького держави особливо чітко виявляється, якщо розглядати її крізь призму ставлення офіційної Праги та її посадових осіб до політичних проблем Закарпаття. Чехи найперше дбали про власне зміцнення, про власну потугу, про власну безпеку. Політику, або краще сказати, ставлення владних кіл, офіційних державних посадовців, політико-партійних угруповань, політичних лідерів, загалом чеської громадськості до закарпатоукраїнських проблем не можна вважати однозначним і лише негативним. Воно було варіативним, але домінувало прагнення загальмувати надання політичного самоуправління, блокувати українське національне самоозначення, політичну та культурну діяльність із позицій чіткого, особливо соборницького українства.

На перебіг українського національно-визвольного руху, як і будь-якого іншого, впливали світові, міждержавні і внутрішньодержавні чинники. Дослідження впливу на українські національно-визвольні змагання зовнішньо-політичної кон'юнктури є надзвичайно актуальним. На Закарпатті це стосується насамперед чехословацької державної політики [270, с. 1490]. Численні факти засвідчують як упереджене, так і позитивне ставлення офіційної Праги до українського громадсько-культурного та ширшого суспільно-політичного рухів у краї в 20 – 30-х рр. XX ст.

Незважаючи на всі позитивні моменти суспільно-політичних змін Підкарпатській Русі за часів Т. Масарика, його ставлення до національних рухів і, зокрема, до українського було неоднозначним. Це підтверджують матеріали мемуарної літератури. Деякі з авторів відверто звинувачують провідників чеської нації у тому, що вони дотримувалися принципу самовизначення націй щодо

себе, але відмовили закарпатським українцям у праві скористатися ним. Юліан Химинець і Петро Стерчо докоряють основоположникам чехословацької держави Т. Масарику і Е. Бенешу, що вони, широко пропагуючи принципи гуманності, моральних засад, справедливості, демократії, не застосовували їх до українців краю [259, с. 29; с. 271, 47].

Чехословацька Республіка була насамперед чеською національною державою. За суспільно-державною самоорганізацією вона була ліберально-демократичною, але за етнічною основою в традиціях тогочасних держав – імперіалістичною країною. Головним принципом пражської політики був етноцентризм, а державотворчою нацією – чеська нація. Це простежується у всіх напрямках державної політики. Поборення українства на Закарпатті і в Чехословаччині загалом не проходило в такій жорсткій формі, як у сусідніх державах: у Польщі, Румунії, а особливо в СРСР. Механізм дії, спрямований проти українського руху, був пристосований до демократичного політичного режиму, цивілізованим, але таки реальним, що доводить послідовність політики офіційної Праги відносно політичного самоуправління Закарпаття. Такий перебіг подій цілком логічно впливав із доктрини чеського етноцентризму.

Щоб забезпечити політичне панування в краї, потрібно було проводити гнучку політику, розраховану на тривалий період. Вона вибудовувалася практично на ходу, одночасно з етапом загального державотворення. З іншого боку, відповідно до демократичних принципів Чехословаччина формувалася як поліетнічна держава, а це вимагало додаткових зусиль, зокрема і вироблення концепції етнополітики. Основними її засадами стали централізм та штучне стримування етносоціального й етнонаціонального розвитку краю. Насамперед це стосувалося тиску на національну свідомість та підтримки етнічного регіоналізму.

Незважаючи на український національний рух на Закарпатті в 1918 – 1919 рр., провідні урядові та просто впливові політичні кола Чехії усвідомлювали важке етнічне становище закарпатських українців після тисячолітнього угорського панування

[316, с. 11 – 12]. Українська нація загалом формувалася в умовах бездержавності і територіальної розірваності. На початку XX ст. до завершення цього процесу було ще далеко. Великий ступінь дезінтегрованості етносу, а особливо стан справ на Закарпатті, створювали ілюзію про можливість у перспективі якщо не чехізувати, то хоча б на відстані контролювати національний розвиток краю, політично, культурно-духовно, соціально обмежуючи й свідомо уповільнюючи його.

Міністерство внутрішніх справ Чехословацької Республіки, судові органи відмовляли в легалізації громадських організацій, повертали їхнім засновникам статuti, мотивуючи це тим, що в документах уживається самоозначення українець, котре “не є відповідною назвою для місцевого населення... суперечить нормативним актам... є незаконною назвою” [44, арк. 1 – 3]. За таке порушення призначалося суворе покарання, навіть із висланням за межі Закарпаття, як це було з Л. Бачинським, котрий запропонував на Першому з’їзді української молоді переіменувати назву краю “Підкарпатська Русь” на “Закарпатська Україна” [271, с. 71 – 72]. Подібних утисків зазнавали й інші українські громадсько-політичні діячі. Цензура здійснювала чіткий контроль, не допускала жодних проявів українськості, вилучала цілі статті у виданнях Закарпаття того періоду. Навіть із законопроекту про автономію Карпатської України, пред’явленого її урядом у жовтні 1938 р. конституційній комісії, назва «Україна» була вилучена [232, с. 91].

Цьому завданню була підпорядкована й відмова від підтримки українського громадсько-культурного руху, а натомість підігрівався мовний розбрат усупереч висновку Празької Академії Наук, яка довела, що русини південного схилу Карпат є частиною українського народу, і мова їхня – українська. Але прислухатися до таких висновків урядовці не мали наміру, хіба що на початковому етапі запровадили у шкільництві український етимологічний правопис. У 30-их роках Шкільний Реферат почав відходити від мовних, правописних принципів початкового періоду, порушував єдині вимоги. Він дозволяв використовувати не-

апробовані підручники, навчати на основі російського правопису, і то давньому або зміненому без належного наукового опрацювання [112, 1935, 8]. Суперечлива мовно-культурна спрямованість державного керівництва також не була випадковою. Легалізація мовного, національно-культурного, релігійного плюралізму була політикою, точніше, політичним інструментарієм, що дозволяв тривалий час балансувати між різними його напрямками, відтягувати реалізацію Сен-Жерменських угод.

Політика держави, партійно-політичних кіл була спрямована і на підтримку консервативного змадяризованого елементу, який у поєднанні з білоемігрантськими колами та галицькими і буковинськими москофілами витворив русофільський ідейно-політичний і культурний напрям з яскравим українофобським забарвленням. Його активну реанімацію здійснював із 1923 р. крайовий адміністративний апарат губернатора А. Бескида, що прийшов на зміну адміністрації губернатора Г. Жатковича, котра дотримувалася неупередженого і толерантного ставлення до українського національно-культурного руху. Нова адміністрація зайняла принципово іншу, антиукраїнську позицію [44, арк. 1-2]. Моральна, політична, фінансова підтримка русофільства партійно-політичними колами, органами місцевого самоврядування, празьким урядом, що поєднувалася з активним сприянням цьому напрямку дипломатичних відомств Будапешта і Варшави, гальмувала українське національне самоствердження серед жителів краю.

“Відродження” русофільства на Закарпатті в середині 20-х рр. XX ст. мало штучний, реанімаційний характер. На підставі великого обсягу архівних матеріалів можна зробити висновок, що русофільство – це політичний проект урядових кіл, здійснений із метою гальмування національно-патріотичного піднесення українців Закарпаття, здійснення деструктивного духовного впливу на краян. Громадсько-культурні і політичні структури русофілів функціонували за безпосередньої підтримки урядових кіл Чехословаччини. Сам Т. Масарик був відомим меценатом у культурно-національній і освітній сфері. У Закарпатті

він фінансово підтримував як русофільські, так і українські організації. Це підтверджують матеріали архівних фондів (справа №11 "Переписка с Президентом Чехословацкой Республики, Губернатором Подкарпатской Руси, Цивильной управой по вопросу об отпуске средств для работы общества имени А. В. Духновича") [36, арк. 2, 17].

Офіційна Прага розуміла, що український напрямок був природний, а значить, він мав велику потенційну силу. Саме у ньому вона вбачала основну загрозу режимові національного панування, тому доклала великих зусиль для його приборкання. Найперше – за рішенням конституційного суду закарпатцям було заборонено вживати термін "український" для означення національності, мови і краю [122, 1935, 8].

Нерідко відмовляли й у фінансуванні українських культурно-освітніх закладів, зокрема Руського театру в Ужгороді [274, с. 95], накладали постійні штрафи, відмовляли у відстроченні сплати податків і боргів за друк літератури, оренди приміщень тощо [232, с. 45]. Крім цього, вживалися й жандармсько-репресивні заходи, зокрема здійснювалися політичні утиски, навіть переслідування національно свідомих кадрів: письменників, громадсько-політичних діячів, учителів, – як це було з Л. Бачинським, С. Черкасенком, В. Гренджою-Донським, М. Підгірянкою і багатьма іншими. До означеного переліку варто додати і постійне штучне нагнітання у чеській пресі проблеми небезпеки української іриденти [45, арк. 11].

Інші ідейно-політичні напрямки були штучними і більшою мірою залежними від державних чинників. При потребі їх могли загальмувати, тому чеські кола не надавали їм такого значення, як українському питанню. З кінця 20-х рр. минулого століття влада спрямувала свої зусилля на поборення українства за допомогою комплексу правових, урядових і судових заходів, заохочень національного розбрату через ідейні течії антиукраїнського спрямування.

З цього погляду не витримує критики теза про те, що Чехословаччина відмовилася наприкінці 20-х рр. від підтрим-

ки українського напрямку у зв'язку з більшовицькою загрозою, позаяк у краї посилилися впливи комуністів, які перейшли на український правопис і визнали, що підкарпатські русини є таки українцями, незважаючи на те, що комуністи ніколи не боролися за українські ідеали, бо цього їм не дозволяла Москва [250, с. 18 – 19]. Навіть русофіли у своїх нападах на структури українського спрямування відзначали: “Комунистов мы в расчет не принимаем, потому что они действуют по диктату московского интернационала и по приказу отсюда меняют свою национальную ориентацию” [3, арк. 3]. Фактично Прага ніколи серйозно не намагалася зрозуміти особливості внутрішнього українського політичного життя на Закарпатті. При активній співпраці з якоюсь одною українською політичною силою можна було її зробити домінуючою, а в програмних засадах – поступливішою, але взамін слід було підтримати національно-культурні змагання українців. Для справедливості зазначимо, що українськоорієнтовані політики, громадсько-культурні діячі скрізь декларували свою лояльність до держави, а комуністичні впливи викликали опір навіть на рівні територіальних громад [4, арк. 1 – 2].

Важливим чинником, який суттєво впливав на чеську державну політику щодо підтримки чи пригнічування українського національно-культурного і громадсько-політичного рухів, було те, що активна українізація краю у процесі утвердження національної свідомості могла мати негативні наслідки для майбутнього державної єдності Чехословацької Республіки. З одного боку, неприпустимою виглядала активізація українських автономістичних, самостійницьких змагань. Закріплення політичної за змістом української автономії на Закарпатті могло погіршити відносини з державами Антанти, насамперед із Францією, які були русофільськи налаштовані. Активізація українського руху могла неабияк загострити напругу в міждержавних взаєминах у Центральній Європі, адже в сусідній Польщі і Румунії під дією цього фактора активізувалися б подібні рухи, а Угорщина, яка прагнула відновити свої дотріанонські володіння, вбачала в

українстві Закарпаття найбільш послідовного ворога, що протистояв її зазіханням.

Українські національно-культурні й політичні змагання на Закарпатті мали загальноукраїнський національно-визвольний контекст, а отже, їх слід розглядати складову як загальноукраїнський рух. Особливо яскраво це засвідчують такі документи, як резолюція, прийнята на другому з'їзді української молоді Закарпаття, котрий проходив у Мукачеві в 1934 р. У документі зазначалось, що самостійна українська політика Підкарпаття повинна бути узгоджена з політичними спрямуваннями цілої української нації [271, с. 53]. Ще чіткіше про це сказано в "Платформі Закарпаття" Ореста Чемеринського: "Політична програма Закарпаття не може бути відірваною проблемою, вона належить до цілості ідеалів і змагань 45-мільйонової української нації" [271, с. 54 – 55]. На таких засадах загальноукраїнської ідеї будувалась і Карпатська Україна. Масовість і теоретична викристалізованість на засадах національно-визвольного руху цілого українського народу лякали чеські урядові кола. Українська автономія у складі Чехословацької Республіки автоматично ставала українським політичним гравітаційним центром, де б акумулювався наявний політичний потенціал усього українства. Ряд істориків посилається на те, що національна радикалізація відбувалася завдяки заборонам та різним перешкодам, які чинила чеська влада українському рухові. Це далеко не так. Альтернативи такому розвитку українського суспільно-політичного руху не було. Він характерний не лише для українського, але й для всіх національно-визвольних рухів узагалі. Проходив природний процес еволюції від простого усвідомлення себе членами української нації до більш складного знання онтології українського світу, що відобразилося на аксіологічному рівні національної свідомості, теоретичних постулатах національного руху та його масовості й організованості.

Перспектива дестабілізації політичної ситуації у східній частині держави і втягнення її в процес активних національно-визвольних змагань на просторах західноукраїнських земель

були небажаними для Праги, тому вона намагалася стежити за всіма проявами та напрямками українського національного руху [39, арк. 1 – 15]. Звичайно, побоювання офіційної Праги українського національного руху були небезпідставні. Один із соратників Томаша Масарика Каміл Крофта – чеський політик і дослідник – стверджував, що Закарпаття було середовищем бою і європейського конфлікту. Саме тому, зазначає автор, Чехословаччина відмовилася вводити Сен-Жерменську угоду про автономію. Була небезпека, що країна стане заручником дестабілізації і неспокою, оскільки в тому місці Європи стикалися Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, а також український і російський рухи [310, с. 34]. Щоправда, важко сказати, чи був у курсі цих справ Т. Масарик, оскільки його позиція була спрямована на мирне співіснування дружніх народів у межах чехословацької держави. Українське питання у Центральній Європі виявилось особливо важливим. Відповідно і реагування на нього теж було дуже чутливим.

Справді, можна простежити різні періоди, фази у ставленні уряду Чехословаччини до української проблеми на Закарпатті. Справді, з кінця 20-х рр. Прага почала із пересторогою сприймати український “народовецький” рух. Апогеєм цього була постанова Конституційного Суду, яка забороняла вживати слово “українець” та його похідні щодо самоназви закарпатців, їх краю і мови. Також піддавалися нападам прогресивні досягнення Шкільного Реферату в галузі освіти. 25 жовтня 1928 р. Августин Волошин, посол у чехословацькому парламенті, при розгляді бюджету на 1929 р. у своїй промові сказав: “...були і раньше чеські урядовці у нас, але душею і серцем не були чужі нам, т.т. підтримували народне пробудження, особливо в перших роках. Але в останніх роках адміністративний апарат виступає часто проти народних інтересів наших, ігнорується наша мова, переслідується наш прапор, культурна праця підозрівана, економічні інституції зустрічаються часто з ворожими атаками зі сторони урядів...” [158, с. 167]. “В перших роках по перевороті Підкарпатська Русь зробила на полі шкільництва великий поступ, але той здобуток тепер упадає” [156, с. 168].

На ниві національно-культурної праці велика заслуга належала товариству “Просвіта”, створеному ще у 1920 р. На його здобутки, на позицію Шкільного Реферату гостро відреагували не лише мадярони-русофіли, але й чехи – представники влади, – які почали гальмувати український національно-культурний, просвітницький рух. Про це А. Волошин у рефераті, виголошеному на Всепросвітянському з’їзді в Ужгороді у 1937 р., сказав: “Тота урядова, можна сказати політична неприхильність до читалень “Просвіти” ще збільшилась від року 1924, коли губернатором Підкарпатської Русі став Антін Бескид... Зачалася дальша боротьба проти “Просвіти”, головним гаслом якої було обвинувачення нашого напрямку з одного боку в іреденті (“Підкарпатські Гласи”), а з другого боку як стремління до чехізації (мадяронські псевдорусофіли)” [159, с. 144]. Мусимо додати, що звинувачення українського руху в іреденті з боку чеської громадськості і влади були серйозними і потужними. У “Свободі” за 25 червня 1934 р. була вміщена велика публікація, присвячена огляду чеської преси, яка писала про небезпеку української іреденти [112].

Русофільство чехів, крім міжнародних симпатій, мало і внутрішні причини. У чеській публіцистиці, політологічній і мемуарній літературі російській тематиці приділялася велика увага. Позитивне висвітлення дореволюційного періоду Росії та загальна симпатія до неї були очевидними. Це знайшло своє вираження і на сторінках видань відомих чеських політиків [165, с. 168]. Сьогодні ж Чехія, навчена гірким досвідом російського повоєнного панування, напевно, подолала стереотип, виплеканий ще у XIX ст.

Чеський національно-визвольний рух розвивався в іншій площині й не мав симпатій до українського як до спорідненого визвольного руху. Лідери Чеського національно-визвольного руху займали виразну антинімецьку та антиавстро-угорську позицію. Корпус сибірських білочехів прихильно ставився до Росії й мав особисті дружні контакти з російськими білоемігрантськими колами, яким у Чехословаччині надали притулок [232, с. 46].

Ідеологічне й політичне цькування українства, що доповнювалося фізичними переслідуваннями найбільш активних носіїв української ідеї, зазнало невдачі. У Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст., за умов ліберально-демократичного режиму Чехословаччини, що безумовно було сприятливим фактором для розвою українства, перемогла українська національна орієнтація, тобто природний етнополітичний напрям.

Однак, попри суперечливе ставлення до українського національно-культурного і політичного рухів на Закарпатті з боку урядових, регіональних владних структур, мусимо зазначити, що чеська політична еліта не була однобічною у своїх оцінках української проблеми на Закарпатті. Серед чеського громадянства, зокрема політикуму, були й щирі прихильники українства, які зробили вагомий внесок у справу українського відродження Закарпаття. Варто особливо відзначити Франтішека Тішого, Яреміра Нечаса, Петра Еренфельда, Йосипа Пешека. Останній, очолюючи Шкільний Реферат, заклав основи народної, по суті, національної шкільної освіти в краї, яку так і не змогли зламати русофіли та пізніші урядовці.

Важливу роль у такому ставленні відіграв і сам Т. Г. Масарик, толерантний і ліберально-демократичною за переконаннями, що й позначилося на його ставленні до українського національного руху [142, с. 196]. Політик глибоко розумів проблеми закарпатського суспільства, їх походження, бачив шляхи їх розв'язання. Соціальна та національно-культурна орієнтація Т. Масарика на Закарпаття була незаперечною. Подолання негативних наслідків угорського панування, господарське, соціальне та національно-культурне піднесення краю були для нього метою і засобом вирішення закарпатської проблеми, зокрема щодо надання регіону дієвої політичної автономії [317, с. 24 – 25].

У Чехословаччині, а насамперед у Празі, українська еміграція знайшла сприятливе середовище для організації й діяльності дуже важливого інтелектуально-освітнього, культурно-мистецького, ідеологічного та політичного осередку українства, який істотно вплинув на розгортання українського

національно-культурного і політичного рухів на Закарпатті [142, с. 180].

Історичні події, що відбувалися на Закарпатті в першій половині XX ст., у тому числі й під час його перебування в складі Чехословацької Республіки, переконливо засвідчують, що намагання панівного державного організму загальмувати і змінити природний етнополітичний розвиток за допомогою державних інституцій, грошей, засобів масової інформації і т. ін. приречені на невдачу. Неприродні напрями етнополітичного процесу не здатні втворити достатньо духових сил ні в ідейно-теоретичній, ні в практично-організаційній площинах.

Але приклад Закарпаття 20 – 30-х рр. XX ст. засвідчує, що ліберально-демократичний режим, а також гарантований державою високий стандарт соціального життя інтелігенції є найбільш сприятливими чинниками національно-культурного і політичного відродження етносу.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладений матеріал, слід іще раз наголосити, що державна політика Чехословаччини у ставленні до української проблеми на Закарпатті була в спрямована передусім на гальмування українського національно-культурного та національно-політичного рухів. Однак у середовищі чехословацької політичної еліти були люди, які толерантно ставилися до української перспективи національно-культурного розвитку краю. Загалом ліберально-демократичний режим держави об'єктивно сприяв українському національно-культурному та національно-політичному розвитку Закарпаття.

Але, незважаючи на критичне ставлення до постаті Т. Масарика, слід визнати: усе, що він робив для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проекту щодо створення цивілізованої держави. Закарпаття відчуло на собі вплив програми Т. Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилася з аграрної на аграрно-індустріальну, суттєво зріс життє-

вий рівень населення, швидкими темпами розвивалися міста, покращувалося транспортне забезпечення тощо. Цими фактами не можна нехтувати при оцінці наслідків чеського панування на Закарпатті.

Не ідеалізуючи Т. Масарика, хотілося б підкреслити, що він був творцем Чехословаччини і бажав її зміцнення, забезпечення добробуту кожному з її громадян. Як людина цілеспрямована, він добивався здійснення своєї мети тими методами, які вважав за найкращі. Тому оцінювати Т. Масарика як політика, який, попередньо пообіцявши, не надав реальної автономії Закарпаттю, на нашу думку, неправильно. З огляду на свої внутрішні переконання Т. Масарик міг діяти лише зі щирою впевненістю в тому, що його діяльність принесе користь людям, у тому числі й місцевому руському народу.

Проаналізувавши різні документи, можна зробити висновок про те, що Томаш Масарик, як президент Чехословацької Республіки, а також уряд цієї держави планували надати реальну автономію Закарпаттю з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини. Саме цьому політику належить важлива роль у розробці проблем державності Закарпаття у складі Чехословаччини. Довідавшись про ініціативу американських русинів, він розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної Чехословацької Республіки.

Завдяки Т. Масарику та очолюваного ним уряду за час перебування Закарпаття у складі Чехословаччини значно зросла якість суспільно-політичних відносин, покращився й культурно-освітній рівень місцевого населення. Як президент держави Т. Масарик приділяв велику увагу проблемам Підкарпатської Русі, особисто координував політику уряду республіки стосовно історичного Закарпаття. За часи президентства Т. Масарик двічі відвідав Підкарпатську Русь.

Отже, можна по-різному оцінювати роль Т. Масарика стосовно Закарпаття. Можна говорити про те, що Т. Масарик не надав автономії Закарпаттю у складі Чехословацької Республіки у

тому обсязі, на який розраховували місцеві руські політики. Маємо підстави також стверджувати, що реальне здійснення автономії, навіть у тому обсязі, який передбачав Т. Масарик та його найближчі однодумці, затримувалося чехословацьким урядом у порушення всіх міжнародних і внутрішньоправових норм аж до листопада 1938 р. Можна навіть доводити, що обсяг обіцяної Т. Масариком автономії був набагато менший від правових можливостей, котрі надавала Угорщина Законом № 10 “Про автономію Руської нації, яка живе в Угорщині”. Однак говорити про те, що Т. Масарик і очолюваний ним уряд обманув надії закарпатців, не виконав взятих на себе зобов'язань було б, на нашу думку, неправильно. На підтвердження цього факту згадаймо хоча б офіційний виступ найближчого соратника Т. Масарика Едварда Бенеша під час Сен-Жерменської конференції, на якій він підкреслив, що місцеве населення Закарпаття не готове до самостійного управління своїм краєм, тому надання реальної автономії з боку уряду Чехословаччини – це лише справа часу.

ВИСНОВКИ

Проблеми державності Закарпаття залишаються актуальними й на сьогоднішньому етапі розвитку краю. Це зумовлено стійкими історичними традиціями, які, починаючи з XIX ст., панували на Закарпатті. Ідеї автономності Закарпаття в рамках сильної держави протягом тривалого часу підтримувались як політичною елітою краю, так і переважною частиною населення.

Після закінчення Першої світової війни, у час, коли формувалася нова політична карта Європи, більшість русинського населення як на Закарпатті, так і на північноамериканському континенті залишилася на позиціях створення автономної одиниці у складі однієї з сусідніх держав. При цьому з огляду на складну політичну обстановку вибір держави, у складі якої мала бути утворена автономія, декілька разів змінювався. Нарешті більшість русинського населення висловилося за входження Закарпаття до складу Чехословаччини, що було підтверджено результатами плебісциту, проведеного серед русинів Сполучених Штатів Америки в листопаді 1918 р., та рішенням Центральної Руської Народної Ради, прийнятим у травні 1919 р.

Орієнтація місцевого населення на автономний статус у складі однієї з сусідніх держав є свідченням політичної мудрості, а не відсутності національної свідомості. До такого висновку можна дійти, проаналізувавши конкретну історичну ситуацію, котра склалася після закінчення Першої світової війни. Закарпат-

тя, яке має вигідне геополітичне розташування, стало об'єктом зазіхань з боку сусідніх держав, набагато сильніших у політичному, економічному та військовому плані порівняно з Закарпаттям. Ідея утворення русинами власної держави не була підтримана ні керівництвом сусідніх країн, ні лідерами держав-членів Антанти. Згадаймо заяву американського президента Вудро Вільсона, який у відповідь на меморандум Американської народної ради угро-русинів, представлений йому Г. Жатковичем, підкреслив, що США не будуть підтримувати створення самостійної русинської держави. Крім цього, існувала реальна загроза розподілу території Закарпаття між сусідніми державами.

У такій ситуації єдиним правильним рішенням було відстоювати автономний статус Закарпаття у складі однієї з сусідніх держав, який би забезпечив єдність і збереження самобутності місцевого населення.

Ідея автономності Закарпаття, уперше сформульована в середині XIX ст. Адольфом Добрянським, була втілена в 1919 р. у результаті входження краю на автономних засадах до складу Чехословацької республіки. Таку пропозицію висловив президент США Вудро Вільсон під час переговорів із лідером американських русинів Г. Жатковичем. Ініціатива американського президента була підтримана американськими, а з часом і закарпатськими русинами.

Важлива роль у розробці проблем державності Закарпаття у складі Чехословаччини належить її першому президенту Томашу Масарику. Довідавшись про ініціативу американських русинів, він розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної Чехословацької Республіки.

Під час переговорів із лідерами американських русинів Т. Масарик заявив, що у випадку входження краю до складу Чехословаччини русинам буде надано повну автономію, а Закарпаття стане окремим штатом. Хоча слово «штат» із чеської мови дослівно перекладається як держава, на нашу думку, мова не йшла про окрему руську державу й утворення конфедерації разом із Чехословаччиною. Виходячи з висловлювань Т. Масарика, можна

зробити висновок про те, що Закарпаття повинно було увійти до складу Чехословаччини на автономних засадах, і його статус мав бути подібним до статусу штатів у федеративних державах, насамперед у США.

Обсяг автономних прав, які чехословацький уряд планував надати Закарпаттю, був уперше оприлюднений у меморандумі, поданому міністром закордонних справ Чехословацької Республіки Е. Бенешем на розгляд Паризької мирної конференції. Згідно з цим документом до компетенції органів влади автономії законодавством Чехословацької Республіки було віднесено вирішення мовних, освітніх, релігійних та інших питань.

Неправомірним, на нашу думку, є твердження про свідоме гальмування процесу надання реальної автономії Підкарпатській Русі з боку уряду Чехословаччини. Такий висновок пов'язаний із тим, що чехословацький уряд в особі міністра закордонних справ Е. Бенеша під час роботи Паризької мирної конференції підкреслив, що реальний автономний статус Закарпаття буде наданий тільки після його інтеграції в Чехословацьку державу та підвищення політичного, економічного, культурного становища краю до рівня чеських та словацьких земель.

Завдяки Т. Масарику та очолюваного ним уряду за період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини значно зріс рівень економічного і культурного розвитку краю, покращилося життя місцевого населення. Т. Масарик як президент держави приділяв велику увагу проблемам Підкарпатської Русі, особисто координував політику уряду республіки стосовно Закарпаття. За часи президентства Т. Масарик двічі відвідав Підкарпатську Русь.

Незважаючи на окремі дії Праги, які не були спрямовані на забезпечення автономного статусу краю (відкладення проведення парламентських виборів на території автономії; прийняття Конституції ЧСР 1920 р. без участі депутатів від Підкарпатської Русі; зволікання зі скликанням автономного Союму (до 1938 р.); проведення в 1927 р. адміністративної реформи, унаслідок якої Підкарпатська Русь фактично втратила автономні права), потрібно зазначити, що входження Закарпаття до складу Че-

хословаччини в 1919 р. було найоптимальнішим варіантом вирішення статусу карпатського краю.

Т. Масарик був президентом буржуазної республіки, його уряд тривалий час відтягував реалізацію автономних прав Підкарпатської Русі, за його правління так і не було вирішено питання кордонів нашого краю. Були й інші негативні моменти в роботі як самого президента, так і його чиновників. Але виокремлювати лише негативні риси політики Т. Масарика щодо Закарпаття – означає оцінювати його діяльність виключно із суб'єктивних позицій, що суперечить науковому підходу до вивчення явищ і реалій дійсності.

Отже, в тому, що Закарпаття – Подкарпатська Русь протягом майже двадцяти років перебувало в складі однієї із найдемократичніших держав світу, була велика особиста заслуга Т. Масарика. Про долю нашого краю майбутній президент Чехословаччини вів переговори, як сам про це згадував, із «українськими вождами», домовився з ними про те, що у випадку несталості української державності Чехословаччина візьме під свій захист невелику гілку слов'янських народів – “русинів південніше від Карпат”, – щоб “русини не були остаточно змадяризовані”. Мало хто знає, що домовленість Т. Масарика з українськими лідерами полягала в тому, що Закарпаття перебуватиме в складі новоутвореної Чехословаччини тимчасово, до встановлення нормальних порядків в Україні.

Томаш Масарик відіграв вирішальну роль у схваленні громадської думки закарпатських емігрантів на американському континенті на користь входження їх “старої батьківщини” до складу Чехословаччини, але не прийняв результати плебісциту руських громад за океаном як істину в останній інстанції, а вимагав, щоб за таке входження висловилися й політичні сили безпосередньо на Закарпатті. Відомо, що таке рішення було прийнято на засіданні Центральної Руської Народної Ради 8 травня 1919 р. в Ужгороді.

Важко передбачити, якою була б доля закарпатських жителів, зокрема українців, угорців, німців та інших національностей,

якби в 1919 р. карпатський край, згідно з рішенням Хустських зборів 21 січня 1919 р., возз'єднався з Соборною Україною, яка вже наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. стала повністю радянською, більшовицькою. Постає закономірне питання: від чого більше виграло б населення нашого краю – від двадцятирічного перебування у складі цивілізованої демократичної держави, чи від можливого входження до комуно-більшовицької республіки?

Зате багато написано про колонізаторську політику масариківського уряду на Закарпатті. Підстави для цього, безперечно, є. Але більшість публікацій на цю тему рідко підкріплюється конкретним фактичним матеріалом і має переважно емоційно-публіцистичний характер.

Науковці, а особливо публіцисти, небезпідставно пишуть про те, що уряд Чехословаччини в той час міцно взяв справу у свої руки, скеровував у наш край чеських фахівців, зокрема і спеціалістів лісової справи. Адже за президентства Т. Масарика було розроблено конкретну науково обґрунтовану програму розвитку лісової галузі, в тому числі й у тогочасному Закарпатті, під назвою “лесу – здар” (“лісу – здоров'я”), а чиновники лісових установ навіть віталися між собою таким звертанням.

Про актуальність інвестиційної політики свідчать навіть події 1945 р. Науковці доводять, що коли укладався радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну, як додаток до нього було підписано і протокол, у котрому йшла мова про відшкодування.

У своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи ні в теоретичному, ні, тим більше, в практичному аспекті не виступав проти української ідеї, української державності. Він прагнув бачити українську державу вільною, незалежною, усіляко підтримував «усе вільне українське» та людей, які боролися за це.

Добре відомо, що велика кількість українських патріотів-державників знайшли в Чехословаччині свою другу батьківщину, під патронатом Т. Масарика в Чехословаччині діяло понад сто українсько-російських емігрантських організацій. Серед них і відомі: Український вільний університет, педагогічний інститут

М. Драгоманова, Господарська академія в Подебрадах, українські гімназії та інші школи, культурно-просвітницькі організації тощо.

У навчальних закладах Чехословаччини навчалася велика група студентів-українців, які перебували на повному державному утриманні або на утриманні різних фондів, що створювалися з ініціативи президента Чехословацької Республіки і працювали за його допомогою.

Закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, здебільшого отримуючи високі стипендії, безплатні гуртожитки і харчування. Т. Масарик дуже уважно стежив за ліберальним вирішенням національних та міжконфесійних питань на Закарпатті.

Варто окремо сказати про його вимоги щодо дотримання свободи совісті в державі. Політика в релігійних справах сприяла тому, що кожна конфесія могла розвиватися відповідно до її авторитету серед народних мас. У період президентства Т. Масарика на Закарпатті для дипломованого духовенства було введено конгруа (держзарплату), люди могли змінювати конфесійну належність, залишатися поза релігією і т. д. Цікаво зазначити, що саме на початковому етапі перебування Т. Масарика на посаді президента Чехословаччини кількість вірників православної церкви зросла з 60 тисяч до 140 тисяч осіб.

Т. Г. Масарик побував на Закарпатті особисто. Його радо зустрічали не лише як президента, але і як великого гуманіста, вченого, філософа, просто мудру людину. Про це і сьогодні із захопленням розповідають очевидці тих подій.

Т. Масарика знали і поважали. Він залишився в пам'яті різних поколінь як гуманіст, толерантна і скромна людина, перший демократичний президент Чехословаччини.

Отже, у ході нашого наукового дослідження дійшли таких висновків. Місце і роль Томаша Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти були надзвичайно важливими. Його толерантність виявилася в політичній моральності на фоні складних дипломатичних ігор. Цьому спри-

яв життєвий вишкіл президента Чехословаччини, навчання, самоосвіта. Як політика Т. Масарика вигартували політичні події кінця XIX – початку XX ст., що в майбутньому слугувало опорою його політичної мудрості.

Підсумовуючи дослідження, слід зазначити, що нам вдалося дослідити архівні джерела й опрацювати внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивчення процесу входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини та ролі Т. Масарика в цих суспільно-політичних подіях. Нами визначено передумови й причини інтеграції закарпатського краю в політичну систему новоутвореної держави.

Дослідження доводить, що Томаш Масарик був одним з ініціаторів входження краю до Чехословаччини, розуміючи важливість цього об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Його постать як авторитетного політика і вченого визріла в умовах складного життєвого шляху, коли формувався світогляд, здійснювалися об'єктивні наукові пошуки Т. Масарика.

Погляди Т. Масарика на слов'янську проблему були реалізовані політиком у процесі його громадсько-політичної діяльності. А вплив політика на суспільно-політичні процеси в краї визначався дією і позитивною результативністю в реалізації державної політики у багатьох сферах суспільного життя.

За часів президентства Т. Масарика державна політика Чехословацької Республіки із національних питань була досить виваженою і толерантною, з одного боку, і достатньо суперечливою, з іншого. Це було зумовлено політичною ситуацією як у карпатському регіоні, так і в Європі та світі загалом, а також суперечностями тогочасного суспільно-політичного розвитку, зокрема дією низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, впливом різних політичних сил. Т. Масарик ще до утворення Чехословацької Республіки стверджував, що національна держава – це найкращий спосіб вираження національного інтересу, що забезпечує відтворення й розвиток етнічної суспільності, її фізичне, політичне і культурне існування. Його позиція вочевидь була на-

лаштована на мирне співіснування дружніх народів у межах Чехословацької держави.

Ліберальна позиція Т. Масарика, яка проявилася у вирішенні національних та міжконфесійних питань на Закарпатті, сприяла й тому, що закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, успішно навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, отримуючи високі стипендіальні дотації.

Незважаючи на всі позитивні риси суспільно-політичних змін у Закарпатті за часів Т. Масарика, його ставлення до національних рухів і зокрема до українського було неоднозначним. Це підтверджують матеріали мемуарної літератури, деякі з яких відверто звинувачують провідників чеської нації в тому, що ті позбавляли закарпатських українців реалізації принципу самовизначення націй.

Хоча так категорично оцінювати діяльність саме Томаша Масарика не можна. Президент Т. Масарик був відомим меценатом громадських, культурно-національних і освітніх заходів. Зокрема, у Закарпатті він фінансово підтримував деякі українські культурно-просвітницькі товариства й організації, освітні заклади (Український вільний університет, Господарську академію в Подебрадах та ін.).

Таким чином, ми дослідили вплив Т. Масарика на еволюцію суспільно-політичних відносин у міжвоєнному Закарпатті, роль цього політика у становленні державницьких відносин, у формуванні ліберально-демократичних умов суспільного розвитку, особливості толерантного ставлення до представників різних національностей і віросповідань. На прикладі Закарпаття вивчено концепцію розвитку держави Т. Масарика, яка була реалізована ним на практиці й вивела Чехословацьку Республіку до рівня однієї з найдемократичніших країн тогочасного світу.

Нами проаналізовано вплив Томаша Масарика на суспільно-політичні події, визначено його роль у процесі входження історичного Закарпаття до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки, а також у взаємовідносинах центральної влади й регіональної політичної еліти, з'ясовано

його стосунки з губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями. На основі архівних джерел, а також вітчизняних та зарубіжних праць визначено передумови та причини інтеграції закарпатського краю в політичну систему новоутвореної держави, досліджено місце Т. Масарика в цьому процесі.

У центрі уваги цього дослідження є постать першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика в контексті його впливу на суспільно-політичний розвиток Закарпаття. Активне громадське життя першого чехословацького президента Томаша Масарика виявлялося у постійному самовдосконаленні як в освітньо-виховному, науковому, так і в політико-правовому сенсі. Його кар'єра як політика стала патріотичним поштовхом для слов'янських народів, котрі довгий історичний час перебували під національно-політичним гнітом.

Науковому аналізу підлягає постать Т. Масарика як виразника ідеології чеської влади стосовно різних національностей, зокрема українського національно-культурного руху Закарпаття. Дослідження доводить, що Т. Масарик був одним з ініціаторів входження цього регіону до Чехословаччини, розуміючи важливість такого об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Т. Масарик, як людина толерантна, глибоко розумів проблеми закарпатського суспільства, їх походження, бачив шляхи їх розв'язання. Соціальна та національно-культурна орієнтація Т. Масарика на Закарпаття була незаперечною. Подолання негативного угорського наслідку, господарське, соціальне та національно-культурне піднесення краю було для нього метою і засобом вирішення закарпатської проблеми, зокрема щодо надання краєві політичної автономії. У Чехословаччині, а насамперед у Празі, українська еміграція знайшла сприятливе середовище для організації та діяльності дуже важливого інтелектуально-освітнього, культурно-мистецького, ідеологічного та політичного осередку українства, який істотно вплинув на розгортання українського національно-культурного і політичного рухів на Закарпатті.

Історичні події, що відбувались у Закарпатті від початку XX століття до 1938 року, в тому числі й під час його перебування в складі Чехословацької Республіки, переконливо засвідчують, що намагання панівного державного організму загальмувати природний етнополітичний розвиток за допомогою державних інституцій, грошей, засобів масової інформації і т. ін. були приречені на невдачу.

Та все ж приклад того Закарпаття 20 – 30-х рр. XX ст. засвідчує, що ліберально-демократичний режим, а також гарантований державою високий стандарт соціального життя інтелігенції є найбільш сприятливими чинниками національно-культурного і політичного відродження етносу. Хоча слід зазначити, що сам президент ЧСР толерантно ставився до української перспективи національно-культурного розвитку краю, оскільки був виразником ліберально-демократичного режиму Чехословацької Республіки і сприяв розвитку українського національно-культурного руху.

В процесі входження краю до Чехословацької Республіки значною була заслуга чеських політиків. Саме вони домоглися підтримки державних діячів країн Антанти, а завдяки політичній активності керівників національно-визвольного руху ідея входження Закарпаття до Чехословацької Республіки була підтримана закарпатською еміграцією в США.

Що ж стосується ролі Т. Масарика в багатьох суспільно-політичних процесах на Закарпатті, то можна стверджувати, що вона була визначальною. Президент Чехословацької Республіки мав високий ступінь довіри й авторитету не тільки серед представників регіональної політичної еліти, а й серед простих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні документи

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Фонд 2, Опис 1. „Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928 – 1938 рр.”.
2. Спр. 60, Арк. 149. “Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діячів угорських протидержавних товариств (список діячів) й інформації про діяльність організації угорських студентів в Чехословаччині (18.02.1929 – 11.01.1930)”.
3. Спр. 122, Арк. 176. “Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про діяльність політичних партій і організацій (6.03.1930, 3.02.1932)”.
4. Спр. 192, Арк. 150. “Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності земського, окружного та сільського представництв (19.12.1931 – 13.02.1935)”.
5. Спр. 193, Арк. 120. “Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності земського, окружного та сільського представництв (25.02.1935 – 31.12.1935)”.

6. Спр. 198, Арк. 152. “Переписка з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності різних політичних партій на Підкарпатській Русі. I том (22.07.1933 – 3.05.1935)”.
7. Спр. 199, Арк. 157. “Переписка з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності різних політичних партій на Підкарпатській Русі. II том (13.05.1935 – 19.12.1935)”.
8. Спр. 234, Арк. 52. “Розпорядження Міністерства внутрішніх справ по питанню проведення в життя закону про припинення діяльності політичних партій (цензура листів і посилок, адресованих членам політичних партій) (1.12.1933, 29.10.1936)”.
9. Опис 2, Спр. 1, Арк. 109. “Розпорядження міністерств Президії Земського уряду по питанню реорганізації політичних урядів на Підкарпатській Русі в 1928 р. (5 липня 1928 – 29 грудня 1928)”.
10. Спр. 13, Арк. 53. “Листування окружних урядів з Президією Земського уряду по питанню проведення виборів в крайові і окружні представництва на Закарпатті в 1928 р. (24 вересня 1928 – 29 грудня 1928)”.
11. Спр. 32, Арк. 134. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про політичне становище на Підкарпатській Русі (13 грудня 1927 – 8 лютого 1928)”.
12. Спр. 34, Арк. 135. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про діяльність діячів політичних партій на Підкарпатській Русі (19 лютого 1928 – 26 квітня 1928)”.
13. Спр. 53, Арк. 181. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством соціальної опіки, поліційними і окружними урядами по питанню політичного становища на Підкарпатській Русі (23.04. 1927 – 29. 11. 1929)”.
14. Спр. 54, Арк. 81. “Інформаційні справи про політичне положення на Підкарпатській Русі за 1929 рік (4 березня 1929 – 10 квітня 1929)”.
15. Спр. 158, Арк. 181. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, окружним урядом і шкільними установами

- по шкільним питанням (організація, діяльність і становище шкіл) (23 грудня 1929 – 15 грудня 1931)”.
16. Спр. 161, Арк. 212. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про українську націоналістичну пропаганду на Підкарпатській Русі (12 грудня 1925 – 4 травня 1931)”.
 17. Спр. 230, Арк. 91. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про політичне положення на Підкарпатській Русі (7 лютого 1932 – 27 грудня 1932)”.
 18. Спр. 231, Арк. 160. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про політичне положення на Підкарпатській Русі (27 червня 1930 – 14 липня 1932)”.
 19. Спр. 283, Арк. 55. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про українську націоналістичну пропаганду на Підкарпатській Русі (10 липня 1933 – 27 червня 1933)”.
 20. Спр. 301, Арк. 167. “Листування з Міністерством внутрішніх справ і окружними урядами по питанню скарг населення на службовців та урядовців. Том II. (29 березня 1926 – 13 березня 1933)”.
 21. Спр. 302, Арк. 209. “Листування з Міністерством внутрішніх справ і окружними урядами про слідкування за особами, підозрілими в шпигунстві та в націоналістичній мадярській агітації (28 липня 1930)”.
 22. Спр. 450, Арк. 81. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню поширення газет на Підкарпатській Русі (інформація про газети) (20 листопада 1934 – 20 листопада 1935)”.
 23. Спр. 525, Арк. 136. “Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню слідкування за особами підозрілими в мадярській агітації і діяльність осіб, що прибули з-за кордону на Підкарпатську Русь (2 липня 1932 – 4 грудня 1936)”.

24. Фонд 13, Опис 1. “Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево. 1920–1926”. Спр.654, Арк.149. “Листування з Президією Цивільного управління, окружними управліннями, Мукачівським і Ужгородським капітантами про слідкування за проявами угорсько-польського іредентизму і за підозрілими в шпіонажі в користь Угорщини (6 січня 1922 – 21 грудня 1922)”.
25. Спр. 1221, Арк. 14. “Донесення поліцейського комісаріату про хід зборів державних службовців, залізничників та пожежників (12 січня 1926, 28 травня 1926)”.
26. Фонд 14, Опис 1. “Берегівське жупанське управління, м. Берегово Підкарпатської Русі. 1920 – 1921”. Спр. 54. “Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі про діяльність політичних партій (1921)”.
27. Спр. 55 “Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі про слідкування за підготовкою Угорщини на вторгнення в Чехословаччину і про угорську агітацію (1921)”.
28. Фонд 29, Опис 1. “Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919 – 1928”. Спр. 382, Арк. 2. “Повідомлення Президії Мукачівського жупанського управління про хід зборів у Великих Лучках з участю Гагатка і Бродія, про викладення головою єврейської партії Гурманом її програми (1 червня 1922, 4 червня 1922)”.
29. Опис 3, Спр. 33. “Книга регистрации входящих документов №№ 45001 – 48000 (28 июля – 31 декабря 1924)”. Спр. 36. “Книга регистрации входящих документов №№ 63001 – 66000 (15 сентября – 10 октября 1924)”.
30. Спр. 104. “Книга регистрации входящих документов №№ 95001 – 102638 (13 декабря – 31 декабря 1927)”.
31. Спр. 131. “Книга регистрации входящих и исходящих документов №№ 24001 – 27000 (29 мая – 18 июня 1925)”.
32. Спр. 155. “Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрации входных документов за 1922 год”.
33. Спр. 183. “Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрации входных документов по военным вопросам (1922)”.

34. Спр. 195. "Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрации входных документов за 1927 год".
35. Фонд 46, Опис 3. "Канцелярія губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді. 1920 – 1938". Спр. 56, Арк. 5. "Докладная записка Ужгородской полицейской дирекции о политических партиях Подкарпатской Руси (8 декабря 1922)".
36. Фонд 50. Опис 1. Спр. 11. Переписка с Президентом Чехословацкой Республики, Губернатором Подкарпатской Руси, Цивильной Управой по вопросу об отпуске средств для работы общества имени А. В. Духновича.
37. Фонд 63, Опис 1. „Цивільне управління Підкарпатської Русі. 1919 – 1928". Спр. 16, Арк. 103. "Переписка з Міністерством внутрішніх справ і окружними урядами про діяльність угорських партій на Підкарпатській Русі (8 липня 1920, 16 березня 1923)".
38. Фонд 117, Опис 1. „Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919 – 1939". Спр. 82, Арк. 20. "Циркуляр Президії Севлюшського жупанського управління про підготовку Автономно-землеробського союзом Меморандуму до Ліги націй, жандармські донесення (9 лютого 1925, 20 лютого 1925)".
39. Спр. 103, Арк. 25. "Циркуляр Президії Мукачівського жупанського управління про складання списку діючих партій, повідомлення нотаріальних управлінь і жандармські донесення (17 жовтня 1926, 6 грудня 1926)".
40. Спр. 136, Арк. 60. "Циркуляр Президії крайового управління про стеження за угорськими іредентистичними організаціями, жандармські донесення (7 листопада 1928 – 14 березня 1930)".
41. Фонд 1146, Опис 1. „Секретаріат Руської хліборобської партії, м. Ужгород. 1920 – 1938". Спр. 8. "Меморандум Центрального комітету Руської народної партії в Пряшеві до уряду про здійснення автономії Закарпаття і встановлення кордонів із Словаччиною (1921)".
42. Спр. 18, Арк. 3. "Повідомлення об'єднаним партіям про негативну резолюцію в справі надісланого Меморандуму до Ліги націй (1922)".

43. Спр. 32. Меморандум «Учительского товарищества» Подкарпатской Руси от 1923 г. Президенту, сенаторам.
44. Спр. 33. Лист до уряду міністерства внутрішніх справ і міністерства освіти, листи товариства «Просвіта» до шкільного відділу й цивільного управління про випадки зривання синьо-жовтих прапорів у Празі й Ужгороді.
45. Спр. 50. Меморандум до міністерства освіти і лист до міністра в справі надання прав державного громадянства вчителям емігрантам; Меморандум учителів Севлюшського округу до міністра освіти, Шкільного відділу й політичних партій Підкарпатської Русі про надання прав громадянства вчителям в окрузі; Заява групи учителів про підтримку їх вимог.
46. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ). Інв. № Арх. 2872 – „Прокламация к нашему русскому народу, 1932”.
47. Інв. № Арх. 4816 – „Аграрна партія, 1924”.
48. Інв. № Арх. 5816, I – 106 – „Календарь „Правды” на 1921 р. Издає Міжнародна Соціалістична Партія Подкарпатської Русі, Ужгород, 1920”.
49. Statni Ustredni Archiv v Praze (SUA), fond Prezidium minister-ske rady, 1918 – 1945.
50. fond 56, Organisace politicke spravy Podkarpatske Rusi
51. fond 84, Hlaseni o cinnosti politickych stran na Podkarpatske Rusi
52. Archiv Ministerstva zahranichnych veci ČR, Praha, fond II, sekce 1918 – 1939, Společnost narodů.
53. Slovensky narodny archive, Bratislava, fond Archiv Kancelarie prezidenta republiky Praha, AKP Praha, D, 1919 – 1962.
54. fond Hlavný SUD v Bratislave, 1920 – 1946, inv. č. 250.
55. fond 627, Minister s plnov mocov pre spravu Slovenska, 1919 – 1927, inv. č. 178.
56. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 489.
57. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 596.
58. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 598.
59. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 816.
60. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 1091.
61. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 1291.
62. Osobny fond Vavro Šrobar, inv. č. 1296.

63. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 27.
64. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 484.
65. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 847.
66. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1117.
67. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1147.
68. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1235.
69. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1431.
70. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1432.
71. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1528.
72. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1529.
73. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1530.
74. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1531.
75. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1532.
76. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1533.
77. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1534.
78. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1535.
79. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1536.
80. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1537.
81. Osobny fond Milan Rastislav Štefanik, inv. č. 1544.
82. Osobny fond Pavol Blaho, Masaryk T.G., 1908, inv. č. 454.
83. Osobny fond Pavol Blaho, Rukopisy prispěvků. Masaryk T. G., inv. č. 1799.

II. Опубліковані джерела

84. Документи розповідають / Букович Д. та ін. – Ужгород: Карпати, 1971. – 188 с.
85. Документи свідчать: Збірник документів / [Упоряд. А. Гайдош]. – 2-ге вид., доп. – Ужгород: Карпати, 1985. – 160 с.
86. Таємне стає явним: Документи розповідають. – Ужгород, 1961. – 164 с.
87. Фенцик С. Интерпелляции / Степан Фенцик. – Ужгород, 1936.
88. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Ра-

- дяньською Україною: Збірник документів.– Ужгород, 1957.– Т. I. (1917 – 1923). – 556 с.
89. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів.– Ужгород, 1961.– Т. II. (1924 – 1929). – 576 с.
90. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів.– Ужгород, 1961.– Т. III. (1924 – 1929). – 531 с.
91. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів.– Ужгород, 1964.– Т. IV. (1934 – 1938). – 596 с.
92. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: Збірник документів.– Ужгород, 1967.– Т. V. (1938 – 1944). – 520 с.
93. Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921 – 1938 рр.). – Ужгород, 1959. – 620 с.
94. A Magyar Tudományok Akadémia Történettudományi Intézete. Magyarország és a második világháború: Titkos Diplomáciai Okmányok a Haboru Eloszmenyeihez és Történetéhez. Második kiadás. – Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961.
95. Peška Z. Československá ustava a zákony s ní souvisle. I. a II. díl. – Praha, 1935.
96. Protifašistický a národně osvobozenický boj českého a slovenského lidu 1938 – 1945. Edice dokumentu. – Praha, 1987. – 232 s.
97. Samuś P., Badziak K., Matwiejew G. Akcja “Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. – Warszawa, 1998.
98. Sbirka zákonů a nařízení státu Československého / Ročník 1919 – 1928. – Praha, 1928.
99. Statistický lexicon obcí v krajině Slovenskej. – Praha, 1936. – S. 45.

100. Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky. – Praha, 1994. – 439 s.

III. Періодичні видання

101. Великий забавный и господарский календарь на 1936 годъ.
102. Вперед.
103. Земля і Воля.
104. Земледельская Политика.
105. Земледельческий календарь на годъ 1935.
106. Карпато-Русский Вестник.
107. Руська Нива.
108. Русская Земля.
109. Русскій Вестник.
110. Русскій Земледельческий календарь на годъ 1922.
111. Русскій Земледельческий календарь на годъ 1930.
112. Свобода.
113. Юбилейный господарский календарь на 1929 годъ.
114. Narodnie noviny.

IV. Монографії, посібники, статті, брошури, автореферати

115. Бадан О. Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис / Олександр Бадан / За редакцією і передмовою М. Скрипника. – Харків, 1929.
116. Бадан О. Класи та партії на Закарпатській Україні / Олександр Бадан // Прапор марксизму. – 1928. – Т. 2. – № 3. – С. 208 – 233.
117. Баженова Н. П. Борьба Закарпатской краевой коммунистической организации за массы (1924 г.) / Н. П. Баженова // Тези доповідей та повідомлень до XVIII щорічної наукової конференції Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1964. – С. 55 – 61.

118. Баженова Н. П. Нариси історії національно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917 – 1923 рр. / Н. П. Баженова. – Ужгород, 1962. – 168 с.
119. Белоусов В. В роки випробувань і гарту. З історії Закарпатської комуністичної організації 1929 – 1932 рр. / В. Белоусов. – Ужгород, 1962. – 87 с.
120. Белоусов В. І. На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України 1929 – 1938 рр. / В. І. Белоусов. – Ужгород, 1958. – 238 с.
121. Біографія Т. Г. Масарика. Главные даты // Карпатский свѣтъ. – 1930. – С. 863 – 884.
122. Білак С. До питання критики буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Закарпаття (1919 – 1944 рр.) / Степан Білак // Культура і побут Українських Карпат : Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1973. – С. 65 – 73.
123. Білак С. М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: Карпати, 1981. – 216 с.
124. Білак С. Слуга кількох господарів / Степан Білак. – Ужгород: Карпати, 1977. – 92 с.
125. Божук Г. Газети "Свобода" і "Нова свобода" про Августина Волошина / Ганна Божук // Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції "Карпатська Україна – пролог відродження Української держави". – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 79 – 85.
126. Божук Г. В. Крайова комуністична організація Закарпаття в боротьбі за союз робітників і селян проти соціально-економічного гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною в 20-х рр. XX ст.: Конспект лекцій / Ганна Василівна Божук. – Ужгород, 1972. – 28 с.
127. Бойко С. Народ не прощає / С. Бойко. – Ужгород: Карпати, 1976. – 76 с.
128. Болдижар М., Панов А. Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т. Масарика / М. Болдижар, А. Панов. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2005. – 104 с.
129. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 1993. – 159 с.

130. Болдижар М. М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Частина 2. – Ужгород, 1996. – 96 с.
131. Болдижар М. М. Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 2001. – 148 с.
132. Болдижар М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття / Михайло Болдижар. – Ужгород, 1998. – 232 с.
133. Болдижар М. Про статус Закарпаття: історичні факти і домисли / Михайло Болдижар // Матеріали наукового семінару, присвяченого 80-ій річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С.20 – 27.
134. Болдижар М. М. Наука вимагає правди / Михайло Миколайович Болдижар: Вид. друге, доповнене. – Ужгород, 1999. – 69 с.
135. Болдижар М., Грін О. Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність / М. Болдижар, О. Грін. – Ужгород, 1999. – 104 с.
136. Болдижар М. М. Будьмо правдивими до минулого / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 2000. – 68 с.
137. Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини / М. Болдижар, П. Мосні. – Ужгород, 2002. – 240 с.
138. Болдижар М. М. Сучасні табеліони на службі держави й народу / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 2002. – 63 с.
139. Болдижар М. М. Державність на Закарпатті. Події, факти, оцінки / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 2003. – 208 с.
140. Болдижар М. М. Державність на Закарпатті. Правда історії та вигадка фальсифікаторів / Михайло Миколайович Болдижар. – Ужгород, 2004. – 250 с.
141. Болдижар М., Лемак В. Політичні партії та об'єднання автономної Підкарпатської Русі / М. Болдижар, В. Лемак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 302 – 310.

142. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації) / О. І. Бочковський. – Подєбради, 1930. – 244 с.
143. Браццайко М. Політична ситуація Підкарпатської Руси 25 років тому назад і тепер / Михайло Браццайко // Ювілейний ілюстрований календар на переступний рік 1928. – Ужгород: Уніо, 1928.
144. Браццайко М. Президент-визвольник Томаш Масарик (1850 – 1937) / Михайло Браццайко // Календар «Просвіта». – 1938. – С. 33 – 42.
145. Букович Д. М. Павутиння омани / Д. М. Букович. – Ужгород: Карпати, 1974. – 128 с.
146. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини / Іван Ванат: Видання друге. – Братислава – Пряшів, 1990. – Т. 1. (1918 – 1938). – 352 с.
147. Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.) / М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. Ф. Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
148. Вегеш М. Про альтернативу входження Закарпаття до складу Чехословаччини / Микола Вегеш // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С.113 – 121.
149. Вегеш М. М., Задорожний В. Є. Велич і трагедія Карпатської України / Микола Миколайович Вегеш, Володимир Євгенович Задорожний. Ужгород, 1993. – 81с.
150. Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України / Микола Вегеш. – Ужгород, 2000. – Т. I. – 311 с.
151. Вегеш М. Історичні дослідження: Історія Карпатської України / Микола Вегеш. – Ужгород, 2000. – Т. II. – 282 с.
152. Вегеш М. Історичні дослідження: Августин Волошин: педагог, політик, людина / Микола Вегеш. – Ужгород, 2000. – Т. III. – 357 с.
153. Вегеш М. Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами / Микола Вегеш. – Ужгород, 2000. – Т. IV. – 339 с.

154. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республік: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців / Степан Віднянський // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 р. – Ужгород, 1994. – С. 130 – 140.
155. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: Формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. / Степан Віднянський // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 297 – 318.
156. Волошин А. Масарик и русини / Августин Волошин // Пчелка. – 1930. – № 8. – С.166 – 169.
157. Волошин А. Спомины / Августин Волошин. – Ужгород, 1923. – 96 с.
158. Волошин А. Твори / Августин Волошин. – Ужгород: Гражда, 1995. – 452 с.
159. Волошин А. Вибрані твори / Августин Волошин. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 528 с.
160. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
161. Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті європейської політичної історії ХХ століття (Історіософські роздуми) / В. Галас, І. Поп. – Ужгород, 1995. – 77 с.
162. Ганчин В. Автономістичні тенденції на Закарпатті в ХІХ і ХХ ст. / В. Ганчин // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». – Ужгород: Карпати, 1991. – С.145 – 153.
163. Гербен Я. Тома Масарик / Ян Гербен // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 176 – 182.
164. Гербен Я. Масарик революционер и президент республики / Ян Гербен // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 821 – 828.

165. Гранчак І. М. Організуюча роль КПЧ у спільній революційній боротьбі трудящих Закарпаття і Словаччини в 1930 – 1933 рр. / Іван Михайлович Гранчак // Питання історії міжнародного комуністичного і робітничого руху: Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1971. – С. 76 – 87.
166. Гранчак І., Пальок В. Місто над Ужем / І. Гранчак, В. Пальок. – Ужгород: Карпати, 1973. – 271 с.
167. Гранчак І. М. Політичне становище, соціальна і політична боротьба / Іван Михайлович Гранчак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 212 – 228.
168. Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи / Іван Гранчак // Матеріали наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С. 3 – 20.
169. Гранчак І. М., Співак Б. І. Праця з історії комуністичної організації Закарпаття / І. М. Гранчак, Б. І. Співак // Український історичний журнал. – 1959. – № 4. – С. 143 – 146.
170. Григоріїв-Наш. Т. Г. Масарик. Його життя і діяльність // Т. Г. Масарик. Добірні думки. – 1925. – С. 1 – 97.
171. Данко О. Роль закарпатської еміграції у США у вирішенні долі Закарпаття у 1918 – 1919 рр. / О. Данко // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати»: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С. 169 – 184.
172. Данилюк Д. Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917 – 1985) / Дмитро Дмитрович Данилюк. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1985. – 130 с.
173. Данилюк Д. Д. Історична наука на Закарпатті / Дмитро Дмитрович Данилюк. – Ужгород, 1999. – 352 с.
174. Делеган В. В. Комуністичний молодіжний рух на Закарпатті в 1924 – 1929 рр. / Василь Васильович Делеган // Український історичний журнал. – 1968. – № 8. – С. 125 – 126.

175. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. / Іван Добош. – Івано-Франківськ, 1995. – 128 с.
176. Довганич О. Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Фенциком та їх спільниками / Омелян Довганич // Карпатський край. – 1998. – № 1 – 2. – С. 32 – 35.
177. Довганич О. Д. Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі / Омелян Дмитрович Довганич. – Ужгород: Патент, 1995. – 259 с.
178. Жаткович Г. Меморандум д-ра Жатковича. Організаційні основи / Григорій Жаткович // Наш чесько-русинський календар. 1999. – С. 55 – 59.
179. Завадский С. В. Жизнь и дело Т. Г. Масарика / С. В. Завадский. – Прага: Издательство крестьянской России, 1925. – 50 с.
180. Загальна бібліографія Подкарпаття / Зложили Лелекач Н., Гарайда І. (факс. вид.) – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. – 212 с.
181. История коммунистической партии Чехословакии. – М., 1962. – 824 с.
182. История Украинской ССР: В 10-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 7. – 719 с.
183. История Чехословакии. – М., 1960. – Т. III.
184. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1987.
185. Ілько В. І. Революційна боротьба селянства Закарпаття в 20 – 30 рр. ХХ ст.: Конспект лекцій / Василь Іванович Ілько. – Ужгород, 1974. – 64 с.
186. Каминский І. Історія Центральної Русської Народної Ради / Іосиф Каминский. – Ужгородъ, 1927.
187. Камінський І. Масарик і Подкарпатська Русь / Іосиф Каминский // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 776 – 780.
188. Камінський Й. Наша автономія (самоуправа) / Йосиф Каминский // Руський земльдельський календарь на год 1922. – 1922. – С. 69 – 76.
189. Кампов П. Політична діяльність підкарпаторусинських емігрантів США у злучі Подкарпатської Русі з Чехословач-

- чиною (1918 – 1919) / Павло Кампов // Матеріали наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. – Ужгород, 1999. – С. 36 – 47.
190. Клеванський А. Х. Коалиции правящих партий в Чехословакии: структура, характер, динамика / А. Х. Клеванський // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период. – М., 1986. – С. 129 – 136.
191. Клочурак С. До волі: Спомини / Степан Клочурак. – Нью-Йорк, 1978. – 189 с.
192. Король І. Паперова автономія / Іван Король // Новини Закарпаття. – 1991. – 23 липня.
193. Король І. Ф. Політичні партії і політична боротьба в 1921 – 1929 рр. / І. Ф. Король, В. В. Делеган, О. В. Хланта // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С.180 – 194.
194. Кремпа І. За интернациональное единство революционного рабочего движения Чехословакии / І. Кремпа. – М.: Наука, 1979. – 302 с.
195. Курило В. В авангарді боротьби за возз'єднання: (Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз'єднання з соціалістичною Вітчизною) / В. Курило, М. Панчук, М. Троян. – К.: Вид-во політ. л-ри, 1985. – 295 с.
196. Лакиза І. Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис / Іван Лакиза. – Харків, 1930.
197. Лемак В. “Відкидаємо спосіб обманювання всього світу...”: Американські русини і проблеми вирішення автономії Підкарпатської Русі 20 – 30-х років / Василь Лемак // Карпатський край. – 1995. – № 9 – 12. – С. 62 – 65.
198. Лемак В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919 – 1939 рр.): Монографія ... канд. істор. наук (рукопис). – К., 1996. – 159 с.
199. Лемак В. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі та проблеми його реалізації / Василь Лемак // Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехо-

- словащини у 1919 – 1945 роках: Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1997. – С. 19 – 31.
200. Лемак В. Малодосліджені сторінки історії Закарпаття / Василь Лемак // Актуальні питання історії Закарпаття: Зб. наук. студ. робіт. – Ужгород, 1992. – С. 4 – 8.
201. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті / Василь Лемак // Новини Закарпаття. – 1991. – 6 червня.
202. Лемак В. Політичні партії і об'єднання періоду автономної Підкарпатської Русі (1938 – 1939 рр.) / Василь Лемак // Молодь України: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1995. – Т. 5 – 6. – С. 169 – 180.
203. Лісовий П., Бабидорич М. Трибуна трудящих / П. Лісовий, М. Бабидорич. – Ужгород: Вид-во “Карпати”, 1970. – 156 с.
204. Лісовий П. Комуністична преса Закарпаття 20 – 30-х років / Петро Лісовий. – Львів, 1982. – 142 с.
205. Ліхтей І. М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності / Ігор Михайлович Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.127 – 136.
206. Ліхтей І. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 році / Ігор Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995. – Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.124 – 127.
207. Ліхтей І. З історії діяльності проукраїнських політичних партій міжвоєнного Закарпаття / Ігор Ліхтей // Історична школа професора Володимира Задорожного. – Ужгород: Патент, 1999. – Вип. 1. – С. 136 – 137.
208. Ліхтей І. М. Закарпаття в складі Чехословащини: особливості суспільно-політичного розвитку (1919–1929) / Ігор Михайлович Ліхтей. Автореферат дис. ... канд. істор. наук. – Ужгород, 1997. – 24 с.
209. Ліхтей І. Парламентські вибори 20-х років ХХ ст. як відображення рівня політичної культури населення Закарпаття / Ігор Ліхтей // Ріо-інформ. – 1996. – 7 грудня.

210. Ліхтей І. Періодична преса Закарпаття 20 – 30-х рр. / Ігор Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 402 – 413.
211. Магочі П. Р. Формування Національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / Павло Роберт Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
212. Маркус В. В пошуках дороги до самого себе / Василь Маркус // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати”: етнос, історія, культура” (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С. 288 – 301.
213. Масарик Т. Г. Славяне по войнъ / Томаш Гарик Масарик. – Ужгород, 1923. – 46 с.
214. Масарик. Т. Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя / Томаш Гарик Масарик. – Прага, 1925. – 468 с.
215. Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания / Томаш Гарик Масарик: 1 т. – Прага, 1926. – С. 232.
216. Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания / Томаш Гарик Масарик: 2 т. / Прага, 1927. – С. 391.
217. Масарик Т. Г. Масарик о себе / Томаш Гарик Масарик // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 796 – 803.
218. Масарик Т. Г. Словацкие воспоминания / Томаш Гарик Масарик // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 796 – 803.
219. Масарик Т. Г. Возвращение на родину / Томаш Гарик Масарик // Карпатский Свѣт. – 1930. – С. 803 – 812.
220. Масарик Т. Г. Юбилейній зборникъ по поводу восьмидесятилетия / Томаш Гарик Масарик. – Ужгород, 1930. – 124 с.
221. Масарик Т. Г. З нагоди 80 лѣт життя. 1850 – 1930 / Томаш Гарик Масарик. – Ужгород, 1930. – 31 с.
222. Масарик Т. Г. Две речи къ молодежи / Томаш Гарик Масарик // Карпатский свѣт. – 1930. – С. 829 – 838.
223. Масарик Т. Г. О президентстве письменно и устно / Томаш Гарик Масарик // Наш чесько-русинський календар. – 1999. – С. 60 – 69.

- 224. Мельникова И. Н. Из истории революционного движения на Закарпатской Украине в 1921 – 1924 гг. / И. Н. Мельникова // Ученые записки Института славяноведения. – М., 1952. – Т. VI. – С. 51 – 59.
- 225. Мельникова И. Н. Классовая борьба в Чехословакии в 1924 – 1929 гг. – М., 1962. – 442 с.
- 226. Мельникова И. Н. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине // Ученые записки Института славяноведения. – М., 1951. – Т. IV. – С. 84 – 114.
- 227. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до Закарпатських українців: Історико-літературний нарис / Олекса Мишанич. – Ужгород: Карпати, 1991. – 61 с.
- 228. Мишуга Л. Підкарпатська Україна. Сучасний стан / Л. Мишуга. – Ужгород: Гражда, 1993. – 111 с.
- 229. Модрачек Ф. Масарик и социализм / Ф. Модрачек // Карпатский свѣт. – 1930. – С. 829 – 838.
- 230. Молнар В. М. «Карпатська правда» як джерело вивчення історії класової боротьби трудящих Закарпаття 30-х років ХХ ст. / В. М. Молнар // Тези доповідей І-ї народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая. 17 – 18 листопада 1989 року. – Ужгород, 1989. – С. 42 – 43.
- 231. Мудра Ю. І. Наш край – наша історія / Юрій Іванович Мудра. – Ужгород, 1994. – 351 с.
- 232. Мушинка М. Лицар волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака / Микола Мушинка. – Ужгород, 1995. – 284 с.
- 233. Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття / Микола Палінчак. – Ужгород, 1996. – 93 с.
- 234. Петрище П. А. Участь закарпатської еміграції в політичному самовизначенні закарпатської спільноти / П. А. Петрище // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 58 – 62.

235. Петров В. С. Чехословакия / В. С. Петров // СІЭ. – М., 1974. – Т. 15. – С. 938.
236. Піддубний Г. Закарпатська Україна / Г. Піддубний. – Харків, 1933.
237. Повч М. П. Боротьба Закарпатської крайової організації КПЧ за створення єдиного фронту трудящих в 1933 р. / М. П. Повч // Українське слов'янознавство. – Львів, 1969. – Вип. 1.
238. Політична історія України ХХ століття. – К., 2003. – Т. 5. – 568 с.
239. Поп І. Історія Закарпаття: критичні роздуми / Іван Поп // Карпатський край. – 1996. – № 5 – 7. – С. 4 – 22.
240. Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т. Г. Масарика з Е. Бенешем під час Паризької мирної конференції / Іван Поп // Наш чесько-русинський календарь. – 1999. – С. 50 – 60.
241. Поп И. И. Чехословацко-венгерские отношения (1935 – 1939) / Иван Иванович Поп. – М.: Наука, 1972. – 247 с.
242. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Иван Поп. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431 с.
243. Пруниця С. Ю., Хланта О. В. Боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму в Чехословацькому робітничому русі / С. Ю. Пруниця, О. В. Хланта. – К.: Наукова думка, 1974. – 238 с.
244. Пушкеш А. Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика Венгрии (1938 – 1944 гг.) / Андрей Пушкеш. – М.: Наука, 1963. – 215 с.
245. Пушкеш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / Андрей Пушкеш. – М., 2007. – 558 с.
246. Різак І. В ім'я свободи, справедливості, України / Іван Різак. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 143 с.
247. Розмови з Т. Г. Масариком. III. Мислення и життя. З дозволу авторів и канцелярії Президента освободителя Т. Г. Масарика переклав з чеського видання Павло Кукурдза. – Ужгород: "Новина", 1938. – 238 с.

248. Розсыпал А. Итоги и планы работ на Подкарпатской Руси / А.Розсыпал // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгородъ, 1936. – С. 11 – 13.
249. Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини / Степан Росоха. – Торонто – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 92 с.
250. Росоха С. Сойм Карпатської України / Степан Росоха. – Вінніпег: Культура і освіта, 1949. – 98 с.
251. Ротман М. Є. Напередодні Другої світової: 3 історії Закарпатської комуністичної організації 1933 – 1938 років / М. Є. Ротман. – Ужгород: Карпати, 1964. – 139 с.
252. Сабол С. С. Зростання української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930 роках / С. С. Сабов // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С. 426 – 439.
253. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939) / Юрій Юрійович Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 271 с.
254. Сливка Ю. Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929 – 1937 рр. / Юрій Юрійович Сливка. – К., 1960. – 156 с.
255. Співак Б. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках / Борис Співак. – Львів, 1963. – 381 с.
256. Співак Б. Революційний рух на Закарпатті в 1924 – 1929 роках / Борис Співак. – Ужгород, 1964. – 144 с.
257. Співак Б. У полум'ї революційних боїв: до історії виникнення і діяльності перших комуністичних організацій на Закарпатській Україні / Борис Співак. – Ужгород, 1959. – 117 с.
258. Степанов А. Парижская мирная конференция 1919 – 1920 / А. Степанов // СИЗ. – М., 1967. – Т. 10. – С. 848 – 849.
259. Стерчо П. Карпато-Українська держава / Петро Стерчо. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.
260. Стерчо П. Карпато-Українська держава / Петро Стерчо. – Торонто, 1965. – 288 с.

261. Тиводар М. Ужгород між двома світовими війнами / Михайло Тиводар // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С. 102 – 159.
262. Токар М. Багатопартійність Чехословацької Республіки (1919 – 1939): приклад Підкарпатської Русі / Маріан Токар // *Carpatica – Карпатика: Історія і культура Карпат.* – Ужгород, 2002. – Вип. 19. – С. 55 – 62.
263. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
264. Токар М. Політичні партії Закарпаття у 20 – 30-х роках ХХ ст. / Маріан Токар // *Carpatica – Карпатика: Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи.* – Ужгород, 2002. – Вип. 16. – С. 34 – 77.
265. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках / Маріан Токар. – Ужгород: УЖНУ, 2001. – 176 с.
266. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття. – К., 2007. – 1028 с.
267. Федак В. В. Закарпаття у спортивному вимірі / Василь Васильович Федак. – Ужгород: Карпати, 1994. – 150 с.
268. Федака С. Світло й тіні Томаша Масарика / Сергій Федака // Ужгород. – 2000. – № 8 (57). – С. 11.
269. Фенцик С. Т. Г. Масарик 1850 – 1937. Націоналізм по Масарику. Отрывки из книги «Новая Европа» / Степан Фенцик // Календарь на год 1938. – Ужгород, 1938. – С. 36 – 40.
270. Ференц П. Основні аспекти державної політики Чехословаччини у ставленні до української проблеми на Закарпатті / Петро Ференц // *Визвольний шлях.* – 1998. – № 11. – С. 1489 – 1495.
271. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави / Юліан Химинець. – Ужгород: Карпати, 1992. – 144 с.
272. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття / Юліан Химинець. – Нью-Йорк, 1984. – 188 с.
273. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Юліан Химинець. – Ужгород: Гражда, 1996. – 396 с.

274. Хланта О. В. З історії колоніальної політики чеської буржуазії на Закарпатті в 20-х рр. ХХ ст. / Олексій Васильович Хланта // Наукові записки Ужгородського університету. – Ужгород, 1958. – Т. 36. – С. 90 – 104.
275. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття / Василь Худанич // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 538 – 545.
276. Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938 – 1939 / Вікентій Шандор. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – 390 с.
277. Шандор В. Спомини. Том II. Карпатська Україна 1939 – 1945 / Вікентій Шандор. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – 246 с.
278. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933 – 1939 гг.) / Микола Швагуляк. – К.: Наукова думка, 1983. – 246 с.
279. Шевченко Ф. П. Боротьба за Радянську владу на Закарпатській Україні / Ф. П. Шевченко. – К., 1950. – 92 с.
280. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття / Авт. колект. : М. В. Арсентьев, Е. А. Балагурі, І. М. Гранчак, О. Д. Довганич, В. І. Ілько та ін. – Ужгород: Карпати, 1973. – 295 с.
281. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України / Августин Штефан. – Торонто, 1973. – Книга перша. – 352 с.
282. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України / Августин Штефан. – Торонто, 1981. – Книга друга. – 384 с.
283. Adam A. A Muncheni Egyezmeny Letrejotte es Magyarorszag kulpolitikaja 1936 – 1938 // Diplomaciai iratol. – Budapest, 1965. – Vol.1.
284. Barnovsky M. Niekol'ko poznamok k stranicko-politickéj strukture na Podkarpatskej Rusi // Cesko-Slovenska historicka rocenka. – 1997. – S. 82 – 93.
285. Barnovsky M. Politicke straný na Podkarpatske Rusi v rokoch 1918 – 1938 // Slovensko v politickom systéme

- Československa (Materiali z vedeckeho sympozia). – Bratislava, 1992. – Časta 11 – 13 novembra 1991. – S. 193 – 203.
286. Bartoš M. Masaryk a Podkarpatska Rus // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. íš – íž.
287. Beneš E. Boj o mir a bezpečnost statu. Československa zahraniční politika v projevech ministra d.ra Ed. Beneše 1924 – 1933. – Praha, 1934. – 833 s.
288. Beneš E. Zahraniční politika československé národní revoluce. Naš poměr k Rusky // Beneš E. Smysl Československé revoluce. – Praha, 1923. – S. 37 – 60.
289. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918 – 1935 // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 72 – 88.
290. Bruski J. Rzad i partie polityczne i Republiki Czechoslowackiej wobec sporu o orientacje narodowa Rusinow zakarpaczkich (1919 – 1938) // Studia historyczne. – 1997. – r. XL. – Z. 2 (157). – S. 192 – 196.
291. Budín V. Podkarpatska Rus očima čechu. – Praha, 1996.
292. Buresova J. Nektere projevy vztahu Cechu a Podkarpatske Rusi v prvních letech existence Československe republiky // Československa historická ročenka. – 1997. – S. 127 – 131.
293. Chmelař J. Politické poměry v Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, církevních, jazykových a osvětových. – Praha, 1923. – S. 184 – 192.
294. Danilák M. Podkarpatská Rus v politice sousedných států (1918 – 1939) // Velká politika a malé regiony (1918 – 1939). – Prešov – Graz, 2002. – S. 59 – 82.
295. Danilák M. Podkarpatská Rus v polsko-maďarských vztazích (1918 – 1938) // Male regiony w wielkiej polityce Polski, Słowacji i Ukrainy. – Rzeszów, 2003. – S. 34 – 44.
296. Dušan U. Republikánska strana venkovského a maloroľníckeho ľudu 1918 – 1938. – Praha, 1988.

297. Dušek R. Podkarpatská Rus jindi a nyní. Politické a národohospodářské črty z Podkarpatské Rusi. – Mukačevo, 1927.
298. Fano Š. Polsko a Zakarpatska Ukrajina v polovici tridsiatých rokov // Slovenske studie XIV. – Bratislava, 1973. – T.14: Historia. – S.85 – 106.
299. Fano Š. Protičeskoslovenske ostrie polsko-madarskeho zbližovania v rokoch 1934 – 1936 // Slovansky prehled. – Praha, 1970. – T.56. – №5. – S. 342 – 347.
300. Herben J. Dr. T.G. Masaryk. – Praha, 1930. – 440 s.
301. Holec R. Postoj Cechov a Slovakov k Rusinom v predvečer prvej svetovej vojny // Cesko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – S. 29 – 36.
302. Kadlec K. Podkarpatská Rus. – Praha, 1920.
303. Klimko J. Politicke a pravne dejiny hranic predmnichovskej republiky (1918 – 1938). – Bratislava, 1986.
304. Koči B. Podkarpatská Rus. Jeji poměry hospodářské, kulturni a politické. – Praha, 1922.
305. Kolar F. Podkapatska Rus na Parizske mirove konferenci // Cesko-Slovenska historicka ročenka. – 1997. – S. 61 – 71.
306. Kolar F. Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938. Kdo byl kdo. – Praha, 1998.
307. Konečný S. Alexander Beskid a Podkarpatská Rus do roku 1939 // Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). – Praha, 1999. – S.83 – 88.
308. Konečný S. A.Beskyd a politicky vyvoj na Podkarpatskej Rusi v druhej polovici tridsiatych rokov // Zakarpatska Ukrajina v rámci Československa (1919 – 1939). – Prešov, 2000. – S. 215 – 222.
309. Krejčí O. Český národní zájem a geopolitika. – Praha, 1993. – 179 s.
310. Krofta K. Podkarpatská Rus a Československo. – Praha, 1935.
311. Kudela J. Přehled vuvoje ČSL revolučního hnutí na Rusi. Do odchodu ČSL armádního sboru z Ukrajinu. – Praha, 1923. – 98 c.
312. Kudela J. Professor Masaryk a Československe vojsko na Rusi. – Praha, 1923. – 233 s.
313. Liptak L. a kol. Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. – Bratislava, 1992.

314. Martuliak P, Fremal K. Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945.- Banska Bystrica, 1996. – 122 s.
315. Masaryk T.G. Az új Europa. A szláv álláspon. – Kosice, 1923. – 138 s.
316. Masaryk T. G. Před županským domem županovi v Užhorodě 22 zaří 1921 (промова Т.Г. Макарика) // T. G. Masaryk a Podkarpatská Rus. – Užhorod: Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді, 2001. – С. 11 – 12.
317. Masaryk T. G. Podkarpatská Rus v Masarykových projevech. Připojení, autonomie, počátky budování (Витяги промов, звернень, публікацій Т. Г. Масарика) // T. G. Masaryk a Podkarpatská Rus. – Užhorod: Клуб Т. Г. Масарика в Ужгороді, 2001. – С. 23 – 25.
318. Masaryk T.G. Palackeho idea naroda ceskeho. – Praha, 1926. – 59 s.
319. Masaryk T.G. Élete, működése és hatása. – Bratislava, 1930. – 254 s.
320. Masaryk T.G. A nemzetségi kérdés. – Bratislava, 1935. – 12 s.
321. Masaryk T.G. Politikai gondolatok. – Bratislava, 1935. – 256 s.
322. Matovšek K. Podkarpatská Rus (všeobecný zemepis se zvlastním zretelem k životu lidu). – Praha: Nakladem Česke Grafické Unie A.S., 1924.
323. Nečas J. Politické strany v Podkarpatské Rusi // Akademie. – 1920. – С.7. – S.343 – 350.
324. Nedzielskij E. Spolek Alexandra V.Duchnovice // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodárskeho, kulturniho a politického poznani Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S.298.
325. Opat J. Filozof a politik T.G.Masaryk. 1882 – 1893. – Praha, 1990. – 470 s.
326. Peška Z. Nove zřízení Podkarpatské Rusi. – Praha, 1938.
327. Rauser A. Připojení Podkarpatske Rusi k Československe republice // Podkarpatska Rus. Sbornik hospodarskeho, kulturniho a politickeho poznani Podkarpatske Rusi. – Bratislava, 1936. – S.60 – 72.
328. Rychlik J. Zapojení železnic Podkarpatske Rusi do sítě drah Československa // Česko-Slovenska historická ročenka. – 1997. – S. 115 – 123.

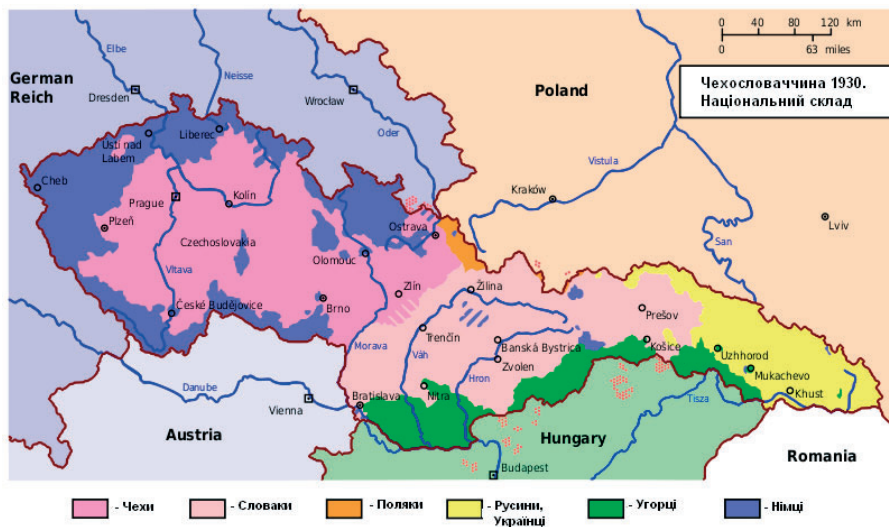
329. Sisak M. Tlac Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919 – 1938 // Česko-Slovenska historická ročenka. – 1997. – S. 123 – 127.
330. Suško I. Rokovanie o avtonomii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938 // Nove obzory. – Prešov, 1973. – T.15. – S.33 – 59.
331. Švorc P. Zaclenenie Podkarpatskej Rusi do CSR // Česko-Slovenska historická ročenka. – 1997. – S. 36 – 61.
332. Švorc P. Zakliata Krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946).– Prešov, 1996. – 126 s.
333. Švorc P. Zrod republiky (Dobove dokumenty, spomienky a stanoviska 1914 – 1918). – Košice, 1991.
334. Švorc P. Stručne dejiny Podkarpatskej Rusi. (1918 – 1946).– Prešov, 1996.
335. Švorc P. Krajinska hranica. Medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939). – Prešov, 2003. – 424 s.
336. Schubert J. Ceski ucitelia a skolstvo v r. 1919 az 1939 // Československe skolstvi, ucitelstvo a T.G.Masaryk. – S. 72 – 79.
337. TGM ve fotografii. – Praha, 1990. – 48 s.
338. VHA Praha. f. CSNR – 64/1/14. Generalni statut pro organizaci a administraci Priarpatske Rusi // Česko-slovenska historická ročenka. – Brno, 1997. – S. 55 – 56.
339. Zadansky J. Pol'nohospodarstvo a lesne hospodarstvo v ramci celkového hospodarskeho a socialneho vyvoja Podkarpatskej Rusi // Česko-Slovenska historická ročenka. – 1997. – S. 95 – 115.
340. Zatkovic G. Otkrytie – Expose buvseho gubernatora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Rusi. – Homestead, 1921.
341. Zatloukal J. Podkarpatska Rus v Masarykovych projevech // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 14 – 17.
342. Zemko M. Politické strany a ich voličstvo v novozámočkom a košickom volebnom kraji v parlamentných voľbách za prvej Československej republiky // Veľká politika a malé regióny (1918 – 1939). – Prešov – Graz, 2002. – S. 200 – 214.

КАРТИ

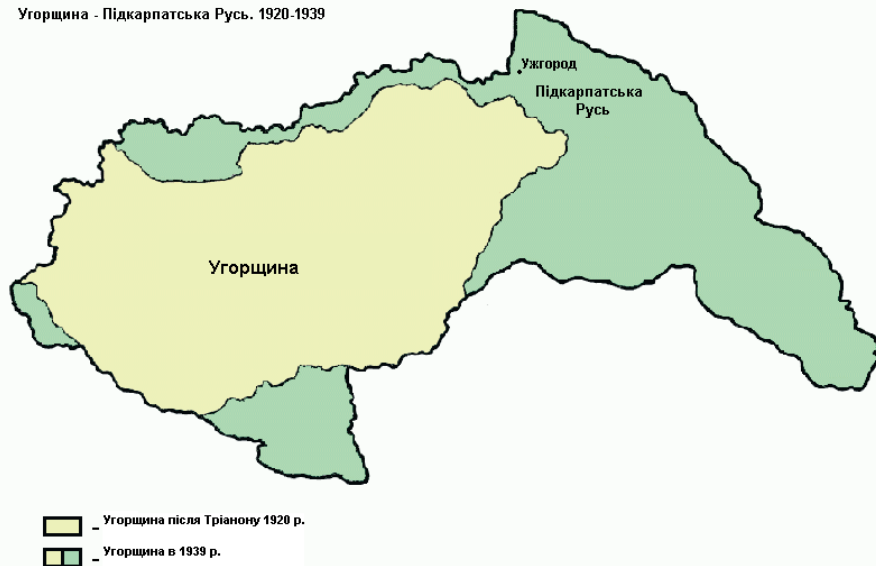

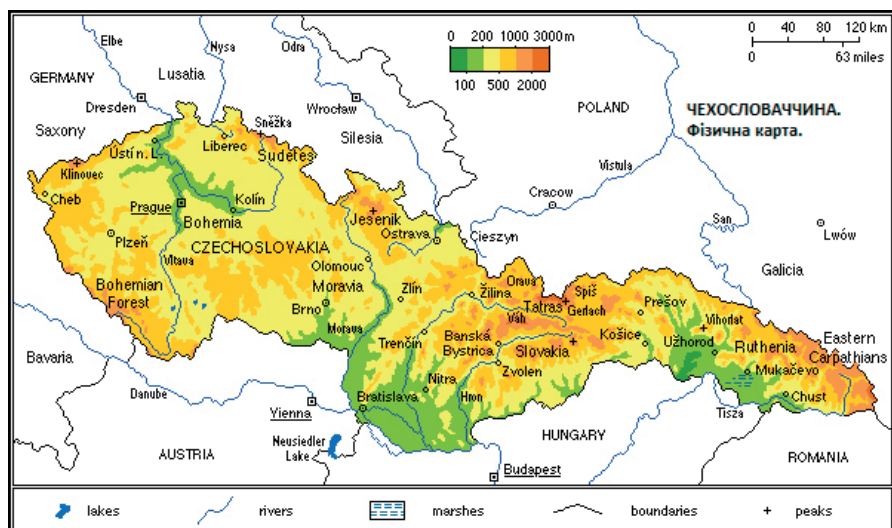
Чехословаччина. Поділ на землі 1927-1938 рр.

Угорщина - Підкарпатська Русь. 1920-1939

Панов Ален Володимирович

МАСАРИК І ЗАКАРПАТТЯ

Монографія

Видання 2-ге, виправлене та доповнене

Комп'ютерна верстка Токар М.

Дизайн обкладинки Шек В.

Підписано до друку 26.01.2024 р. Формат 64х90/16.
Папір офс. Друк офс. Гарнітура Cambria. Ум.друк.арк. 12,8.
Тираж 300 прим. Замовл. № 0106.

Видано та віддруковано в ТОВ "Поліграфцентр "Ліра":
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.